

**UCHWAŁA NR XXI/151/2021
RADY GMINY RADOWO MAŁE**

z dnia 24 czerwca 2021 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Radowo Małe na lata 2022 – 2025”.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 713; zm.: Dz. U. z 2020 r. poz. 1378; Dz. U. z 2021 r. poz. 1038), w związku z art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710), po uzyskaniu pozytywnej opinii Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Gminy Radowo Małe uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Radowo Małe na lata 2022 - 2025”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

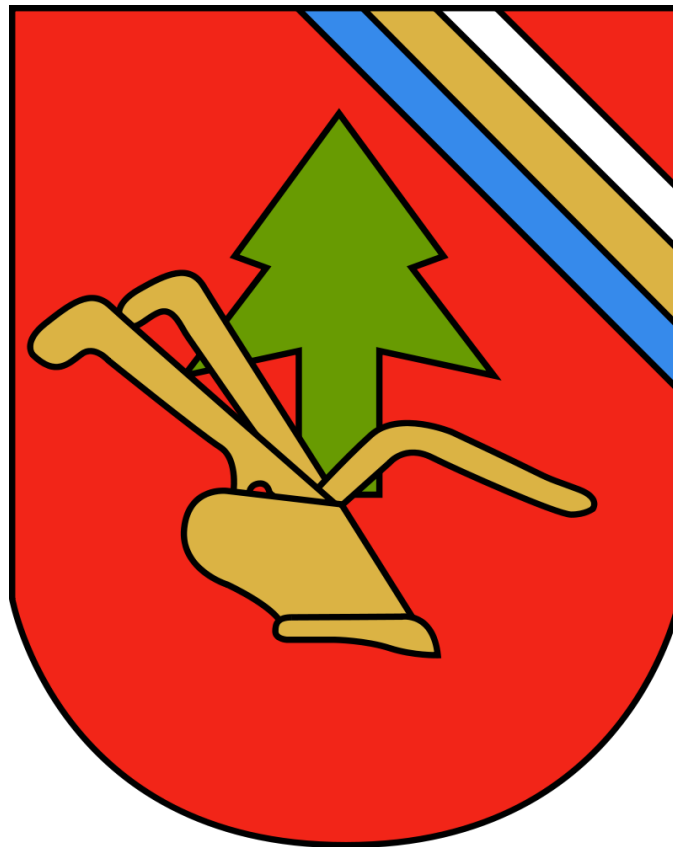
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Radowo Małe.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od jej ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Grzegorz Woźniak

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY RADOWO MAŁE
NA LATA 2022 – 2025**

Opracowanie:
ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1. Wstęp	2
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	25
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	26
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	32
4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	34
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	36
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	36
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	39
5.2.1 Charakterystyka geograficzna gminy Radowo Małe	39
5.2.2 Zarys dziejów obszaru gminy	41
5.2.3 Dziedzictwo niematerialne	52
5.2.4 Infrastruktura kultury oraz oświatowa na terenie Gminy Radowo Małe	54
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	54
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	58
5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	60
5.4.2. Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	64
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	75
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	86
7. Założenia programowe	90
7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	90
7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu	90
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	97
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	98
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	100
11. Bibliografia	103

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radowo Małe na lata 2021-2024” jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy i stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Radowo Małe.

Program opieki nad zabytkami gminy Radowo Małe powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości i przede wszystkim budzić poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego.

Niniejszy program został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2020 poz. 282 ze zm.) oraz dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków.

Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4 letnich a z jego realizacji wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Prezentowany Program jest drugą edycją Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radowo Małe, pierwszy został sporządzony na lata 2014-2017.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710), w którym: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710) i są nimi:

- 1) *włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;*
- 2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*

- 5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 6) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 7) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710):

3. *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
4. *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)

W preambule Konstytucji RP znajduje się zobowiązanie aby przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. W świetle art. 5 i 6 ust. 1 Konstytucji RP do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego, przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. W Konstytucji RP wyrażony został obowiązek stwarzania przez państwo jak najlepszych warunków równego dostępu do dóbr kultury, z poszanowaniem prawa własności.

Art. 6

1. *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.*

Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej działalności człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości.

Przepisy artykułu 73 Konstytucji kształtują obowiązki państwa w zakresie kultury i stanowią katalog konstytucyjnych praw i wolności kulturalnych.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Przepisy artykułu 86 Konstytucji nakładają na każdego obywatela obowiązek dbałości o stan środowiska, którego jednym z elementów jest środowisko kulturowe z jego składową, jaką jest dziedzictwo kulturowe.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

I. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1220 ze zm.)

W ramach podziału kompetencji między ministrami, dokonanego w ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz. U. z 2019 r. poz. 945, ze zm.), wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

II. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
(Dz. U. z 2021 r. poz. 710)

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710) - dalej w tekście u.o.z.o.z, która w art.1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach a także organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 u.o.z.o.z. zawarty został zbiór definicji prawnych, wiążących na gruncie wykładni i stosowania prawa. Zawarty w tym artykule słownik definiuje podstawowe pojęcia stosowane dalej w ustawie, które poniżej przytaczamy:

- 1) **zabytek** — nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) **zabytek nieruchomy** — nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) **zabytek ruchomy** — rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) **zabytek archeologiczny** — zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** — instytucją kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) **prace konserwatorskie** — działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) **prace restauratorskie** — działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań
- 8) **roboty budowlane** — roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) **badania konserwatorskie** — działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) **badania architektoniczne** — działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) **badania archeologiczne** — działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** — przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) **historyczny zespół budowlany** — powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) **krajobraz kulturowy** — postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) **otoczenie** — teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Wymieniona w art. 3 pkt 5 u.o.z.o.z. **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2020 poz. 194), to podmioty, których celem statutowym i istotą działania jest sprawowanie aktywnej opieki nad zabytkami, Wymienione w art. 3 pkt 6 **prace konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2020 poz. 1333 ze zm.).

Wymienione w art. 3 pkt 7 u.o.z.o.z. **prace restauratorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 8 u.o.z.o.z. **roboty budowlane** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 2 wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Ustawodawca w art. 36 ust. 8 u.o.z.o.z. zwraca uwagę, że uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Podobnie, zgodnie z treścią art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Wymienione w art. 3 pkt 9 u.o.z.o.z. **badania konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 10 u.o.z.o.z. **badania architektoniczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 11 u.o.z.o.z. **badania archeologiczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

W art. 4 i art. 5 u.o.z.o.z. ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej (art. 4) oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Tak więc ochrona zabytków to działania podejmowane przez organy administracji publicznej, włączając w to działania władcze, polegające na stosowaniu prawa, których efektem jest wydawanie decyzji administracyjnych. Opieka nad zabytkami to działania faktyczne właścicieli lub posiadaczy oraz także jest to pożądaný stan zabytku, który powinien być zagwarantowany przez właściciela lub posiadacza zabytku poprzez zapewnienie określonych w ustawie warunków.

W art. 6 u.o.z.o.z. ustawodawca podał zagregowaną definicję zabytku, która stanowi uszczegółowienie definicji w art. 3 oraz określił, że ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na ich stan zachowania.

Art. 6.

- 1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:*

- 1) *zabytki nieruchome będące, w szczególności:*
 - a) *krajobrazami kulturowymi,*
 - b) *układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,*
 - c) *dzielami architektury i budownictwa,*
 - d) *dzielami budownictwa obronnego,*
 - e) *obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,*
 - f) *cmentarzami,*
 - g) *parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,*
 - h) *miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*
 - 2) *zabytki ruchome będące, w szczególności:*
 - a) *dzielami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,*
 - b) *kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,*
 - c) *numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,*
 - d) *wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,*
 - e) *materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),*
 - f) *instrumentami muzycznymi,*
 - g) *wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,*
 - h) *przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*
 - 3) *zabytki archeologiczne będące, w szczególności:*
 - a) *pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,*
 - b) *cmentarzyskami,*
 - c) *kurhanami,*
 - d) *reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.*
2. *Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.*

W art. 7 u.o.z.o.z. ustawa wymienia formy i sposoby ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Zgodnie z przepisami art. 10 i 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jedynym organem mającym kompetencje dokonywania wpisów do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o wpis może wystąpić właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania o wpis zabytku nieruchomego do rejestru

zabytków. Przepisy ustawy nakazują informowanie obywateli o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku do rejestru, m. in. na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego zabytek się znajduje. Starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o ochronie obiektu. Wzór i wymiary znaku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Należy podkreślić, że choć umieszczenie znaku jest fakultatywne to stanowi on ważną formę budowania świadomości społecznej i zasadne jest oznakowanie wszystkich obiektów będących w rejestrze zabytków. Bardzo istotny jest zakaz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych a także podejmowanie innych działań, które mogłyby doprowadzić do zniszczenia zabytku, wobec którego wszczęte jest postępowanie o wpisaniu do rejestru zabytków. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych, co do których zostało już wydane pozwolenie na budowę oraz innych działań określonych w decyzjach pozwalających na ich prowadzenie. Działania te mają na celu udzielenie tymczasowej ochrony zabytkom nieruchomym przed uprawomocnieniem się decyzji o wpisaniu do rejestru.

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego

Wszelkie prace i badania prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwoleń, mających charakter decyzji administracyjnej, wydawane są na podstawie art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie u.o.z.o.z. (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdują się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 u.o.z.o.z. Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (art. 15 ust. 4 u.o.z.o.z.).

Park kulturowy jest jedyną formą wskazującą na ochronę krajobrazu kulturowego – jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawców celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony.

Należy podkreślić, że rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Jak wskazuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 7 lipca 2007 (II OSK

1487/07) ograniczenie się do pokaźnej grubości kreski wyznaczającej granice przy relatywnie małej skali planu jest prawnie wadliwe. Z kolei wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 18 grudnia 2007 r (III SA/Kr 569/07) wskazuje na konieczność należytego uzasadnienia, to jest wskazywać na elementy kulturowe w obejmowanym ochroną krajobrazie. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru. Plan ochrony sporządza wójt w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków”, który pojawił się np. w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi. Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Drugim przykładem „nienazwanej formy ochrony zabytków” mogą być umowy, o których mowa w art. 26 u.o.z.o.z., albowiem w treści umów sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. W takim przypadku źródłem obowiązków nie są prawa powszechnie ale umowa cywilno-prawna zawierana pomiędzy Skarbem Państwa bądź jednostką samorządu terytorialnego a nabywcą.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;*
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;*
- 2) uznanie za pomnik historii;*
- 3) utworzenie parku kulturowego;*
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Z wpisaniem zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa wiążą się dla właściciela określone obowiązki: będzie on zobowiązany powiadomić ministra w przypadku uszkodzenia, zniszczenia, zaginięcia lub

kradzieży, zagrożenia dla zabytku, zmiany miejsca przechowywania zabytku (art. 28 ust. 2 u.o.z.o.z.), a szczególne wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu.

Dysponent zabytku wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa będzie mógł ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich czy restauratorskich, dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, gdzie przechowywany jest zabytek, a także do wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury (art. 37 i ust. 4).

Jednostkom samorządu terytorialnego powierzono troskę o zachowanie krajobrazów kulturowych. W art. 16 gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Park kulturowy służy ochronie przestrzeni o wartości kulturowej jako całości, co nie wymusza aby znajdowały się na nim obiekty zabytkowe. Przeniesienie punktu ciężkości ochrony krajobrazu kulturowego poprzez powoływanie parków kulturowych na poziom gmin było przedsięwzięciem ryzykownym. Głównym czynnikiem hamującym powoływanie przez gminy parków była i jest obawa samorządów przed wprowadzaniem jakichkolwiek form ochrony ograniczających swobodę inwestowania. Wydaje się, że organy administracji państwowej powinny podjąć szeroko zorganizowaną i przemyślaną edukację oraz akcję propagandową skierowaną do władz samorządowych ale także przejęcie ciężaru finansowania sfery organizacyjnej (np. sporządzenie planu ochrony) parków kulturowych. Przy sporządzaniu planu ochrony dopomóc mogą zarządy parków krajobrazowych, których celem jest także ochrona krajobrazu kulturowego.

Art. 16

1. *Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.*

Zgodnie z art. 17 u.o.z.o.z. na chronionym terenie parku kulturowego lub na jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia.

Art. 17.

1. *Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:*
 - 1) *prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;*
 - 2) *zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;*
 - 3) *umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
 - 3a) *zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;*
 - 4) *składowania lub magazynowania odpadów.*

W art. 18 i 19 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz zapisów zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 18

1. *Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu*

zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

2. W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
 - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 - 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
 - 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) parków kulturowych.
- 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
 - 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W art. 20 u.o.z.o.z. wskazuje się na konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Art.20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na rangę ewidencji zabytków jako źródła sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Ewidencje zabytków są podstawą działań

ochronnych, niezależnie od rejestru zabytków, który kwalifikuje do ochrony prawnej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami ewidencja stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podstawową rolę odgrywa w tym zakresie gminna ewidencja zabytków, do której prowadzenia zobowiązani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci. Gminna Ewidencja Zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, ustawodawca dał możliwość dopisywania do niej zabytków, po uzgodnieniu z konserwatorem zabytków – inicjatywa należy do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Włączenie zabytku nieruchomego do ewidencji nie wymaga zgody właściciela tego zabytku.

Należy podkreślić, że włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje, że do kompetencji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego należy określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

1. *Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.*
2. *Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.*
3. *Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.*
4. *Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.*
5. *W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:*
 - 1) *zabytki nieruchome wpisane do rejestru;*
 - 2) *inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;*
 - 3) *inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.*
6. *Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.*

W artykułach od 25 do 37 u.o.z.o.z. ustawodawca precyzyjnie określa sposób zagospodarowania zabytków, prowadzenie badań przy zabytkach, prowadzenie prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach. Zgodnie z art. 25 u.o.z.o.z. zagospodarowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe wymaga posiadania uzgodnionej dokumentacji.

Artykuł 26 u.o.z.o.z. nakłada na właścicieli zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, którymi są Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego obowiązek zawarcia w umowach sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich przy tym zabytku. Z tego powodu artykuł ten jest często cytowany jako przykład „nienazwanej form ochrony zabytków”.

Zgodnie z art. 27 u.o.z.o.z. na wniosek właściciela lub posiadacza zabytków wojewódzki konserwator zabytków przedstawia w formie pisemnej zalecania konserwatorskie. Przepis ten pozostaje w związku z art. 108 u.o.z.o.z., który wprowadza odpowiedzialność karną za zniszczeniu lub

uszkodzenie zabytku oraz niezabezpieczenie zabytku w należyty sposób przed jego uszkodzeniem lub zniszczeniem (art. 110 u.o.z.o.z.).

Artykuł 28 u.o.z.o.z, nakłada obowiązek informacyjny na właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków, z precyzyjnym podaniem ram czasowych w jakich ten obowiązek musi zostać wypełniony, w zależności od występującego zdarzenia. Od dnia 1 stycznia 2018 r. właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma obowiązek zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku oraz zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia. Dotychczas przepis zobowiązywał do niezwłocznego przekazania informacji służbom konserwatorskim, co uniemożliwiało jednoznaczne określenie, w jakim terminie obowiązek ten powinien zostać wykonany.

Zgodnie z art. 32 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem i zgodnie z art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z. przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z art. 33 ust. 1 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i zgodnie z art. 33 ust. 2 przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Zgodnie z art. 34 osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 u.o.z.o.z. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dokument ten wydaje się na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić poszukiwania (art. 36 ust. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), złożony do wojewódzkiego konserwatora zabytków lub do dyrektora urzędu morskiego właściwego dla miejsca prowadzenia poszukiwań. Wszelkie pozyskane w trakcie poszukiwań zabytki archeologiczne stanowią zgodnie z art. 35 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami własność Skarbu Państwa i muszą zostać niezwłocznie przekazane wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Również pozostałe kategorie zabytków, znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, stają się zgodnie z art. 189 *Kodeksu cywilnego* (Dz. U. z 2017 r. poz. 459, ze zm.), zwanego dalej kodeksem cywilnym, własnością Skarbu Państwa, a znalazca obowiązany jest je niezwłocznie wydać właściwemu staroście.

Nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych oraz sprzętu do nurkowania będą uznawane za przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109 c wprowadzony nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obowiązującą od 1 stycznia 2018 r.). Nie należy wydobywać z ziemi żadnych zabytkowych przedmiotów ani odsłaniać archeologicznych obiektów czy otaczających ich nawarstwień. Działania takie niosą za sobą ryzyko zniszczenia cennych kulturowo stanowisk archeologicznych. Kluczowym dla ich ochrony jest zachowanie nawarstwień ziemnych i wzajemnych układów przestrzennych artefaktów i śladów działalności ludzkiej. To właśnie one pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Poprawna analiza kontekstu archeologicznego jest możliwa wyłącznie podczas profesjonalnie wykonanych badań, prowadzonych przez archeologów.

W art. 36 u.o.z.o.z. wymienia katalog prac i inicjatyw wymagających wydania pozwolenia. Postępowanie administracyjne prowadzone w sprawie wydawanych pozwoleń może być wszczęte wyłącznie na wniosek uprawnionej osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru wynikający z prawa własności, użytkownika wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Za istotną zmianę obowiązującą od 1 stycznia 2018 należy uznać doprecyzowanie art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z., w którym dodano, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Wyjątkiem będzie jedynie prowadzenie akcji ratowniczej przez właściwe służby powołane do niesienia pomocy osobom w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia. Niezależnie od formy własności terenu, wymagane będzie jedno pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zamiast dotychczasowych dwóch, wynikających z odmiennych ustaw. Ochrona zieleni na terenach zabytkowych dotyczyć będzie parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zieleni na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

Tryb wydawania pozwoleń, wymagania formalne wniosku zostały uregulowane w rozporządzeniu Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2017 r., poz. 1265).

Decyzja administracyjna wywiera skutki prawne z chwilą kiedy staje się ostateczna, a zgodnie z art. 16 kodeksu postępowania administracyjnego decyzje, od których nie służy odwołanie lub wnioski o ponowne rozpatrzenie sprawy, są ostateczne. Odwołanie nie przysługuje:

- Od decyzji wydanej przez organ I instancji, jeżeli upłynął dla strony czternastodniowy termin do wniesienia odwołania;
- Od decyzji wydanej przez organ II instancji.

W przypadku spraw z zakresu ochrony zabytków organem II instancji (czyli odwoławczym) jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W tym miejscu należy wspomnieć, że nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jaka weszła w życie 1 stycznia 2018 r. wprowadziła katalog administracyjnych kar pieniężnych i zasad ich wymierzania w zdecydowanej większości przypadków za łamanie postanowień art. 36 u.o.z.o.z. Kary pieniężne będą nakładane na właścicieli lub posiadaczy zabytków m.in. w przypadku:

- niepowiadomienia odpowiednich organów o uszkodzenie, zniszczeniu, zaginięciu, kradzieży zabytku,
- niepowiadomienia o zagrożeniu dla zabytku,
- niepowiadomienia o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego,
- niepowiadomienia o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku,
- utrudniania lub uniemożliwiania dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków,
- podjęcia jakichkolwiek działań przy zabytku wymagających pozwolenia konserwatora bez tego pozwolenia (np. poszukiwania za pomocą elektronicznych urządzeń, wydobywania zabytków archeologicznych z ziemi).

Wysokość kar pieniężnych jest różna i waha się w granicach od 500 zł, do 500 000 zł. Przy wymierzaniu kar administracyjnych zastosowanie będą miały zasady określone w kodeksie postępowania administracyjnego, które weszły w życie w czerwcu 2017 r. Pobierane kary będą zasilały powołany ustawą Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z art. 49 i 50 u.o.z.o.z. Wojewódzki konserwator zabytków w konkretnych sytuacjach może wydać decyzję nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych oraz określa sposób wyceny i egzekucji w przypadku wykonania zastępczych prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 71 ust. 1 i ust. 2 u.o.z.o.z. sprawowanie opieki nad zabytkami, co do których tytuł prawny posiada gmina, należy do gminy, włączając w to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Jest to zadanie własne jednostki samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art. 73 u.o.z.o.z. gmina będąca właścicielem, posiadaczem bądź posiadającą w trwałym zarządzie zabytek wpisany do rejestru zabytków może ubiegać się o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy tym zabytku.

Art. 74 u.o.z.o.z. stanowi, że dotacja może być udzielona przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków. Szczegółowe zasady udzielania dotacji zawarte są w artykułach 75-78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 81 u.o.z.o.z. reguluje możliwość udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i budowlane na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Pozytywną zmianą wprowadzoną 9 września 2017 jest możliwość przyznawania dotacji ze środków publicznych na remonty obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 81). Dotychczas na taką pomoc mogli liczyć tylko właściciele zabytków wpisanych do rejestru, a więc najbardziej wartościowych i objętych większą ochroną niż te z ewidencji. Ewidencja wiązała się dotąd tylko z ograniczeniami. Właściciele ujętych w niej budynków musieli konsultować z konserwatorem planowane przebudowy i rozbudowy, a w zamian nic nie otrzymywali.

Dofinansowanie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest zadaniem administracji publicznej (art. 82 u.o.z.o.z.).

W art. 82a u.o.z.o.z. uregulowano udzielanie i rozliczanie dotacji przez ministra do spraw ochrony dziedzictwa narodowego w sytuacji gdy, planowane koszty badań archeologicznych i ich dokumentacji przekraczają określony w ustawie poziom, lub gdy nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego.

Art. 83a u.o.z.o.z. reguluje finansowanie niezbędnych wydatków na pokrycie wyposażenia pomieszczenia i zabezpieczenia technicznego pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Od 1 stycznia 2018 r. dodano art. 83b do ustawy o ochronie zabytków, na podstawie którego został utworzony Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Jest to fundusz celowy, a jego środki będą przeznaczone na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a przy zabytku wpisanym do rejestru również na dofinansowanie robót budowlanych. Przychodem Funduszu mają być kary pieniężne, o których mowa w art. 107a-107e ustawy.

Artykuł 87 u.o.z.o.z. reguluje obowiązki gminy w zakresie sporządzania w cyklach 4 letnich gminnych programów opieki nad zabytkami

Katalog zadań własnych gminy w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego został rozszerzony na mocy art. 93 ust. 4 u. o. z. o. z. i należą do nich:

- 1) utworzenie parku kulturowego (art. 16 ust. 1 i 5 u.o.z.o.z.);
- 2) sporządzenie i zatwierdzenie planu ochrony parku kulturowego (art. 16 ust. 3 u.o.z.o.z.);
- 3) utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem kulturowym (art. 16 ust. 4 u.o.z.o.z.);

- 4) prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.);
- 5) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o dokonaniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem (art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 6) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym (art. 33 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 7) sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 u.o.z.o.z.).

Art. 89 u.o.z.o.z. stanowi, że organami ochrony zabytków w Polsce są

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

- 1) *minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;*
- 2) *wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.*

Artykuł 96 u.o.z.o.z. stanowi podstawę aktów współdziałania niezależnych podmiotów w celu wspólnej, efektywnej realizacji zadań administracyjnych w dziedzinie spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, dając możliwość tworzenia porozumień administracyjnych.

Przepis ten pozwala na zlecenie zadań z zakresu ochrony zabytków, które należą do zadań administracji rządowej, do wykonania organom administracji samorządowej. Wyjątkiem są sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wydawanie decyzji w tym zakresie, które należą do wyłącznej kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie mógł powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa. W takim przypadku gmina przyjmując zadanie, będzie miała obowiązek utworzenia w strukturze administracyjnej stanowiska gminnego konserwatora zabytków.

Od 1 stycznia 2018 r. ustawa zastępuje dotychczasowy, oparty o prawo wykroczeń, system ochrony prawnej zabytków, systemem administracyjnych kar pieniężnych. Do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzony został nowy rozdział dotyczący administracyjnych kar pieniężnych. Naruszenia przepisów ustawy, w zależności od ich rodzaju, zagrożone będą administracyjnymi karami pieniężnymi od 500 zł do 500 000 zł. I tak art. 107a dotyczy kar za niepowiadomienie o zmianach stanu zachowania zabytku, o których mowa w art. 28 ustawy o ochronie zabytków. Obowiązek informacyjny spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (a więc również zabytku nieruchomości, ujętego w gminnej ewidencji zabytków). Naruszenie wskazanego obowiązku stanowiło dotychczas wykroczenie, o którym mowa w art. 113 u.o.z.o.z. Z kolei art. 107c u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem osób uniemożliwiających lub utrudniających dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy. Art. 107d u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem właściciela lub zarządcy obiektu, który działał bez zalecenia bądź pozwolenia konserwatorskiego, np. na prowadzenie prac budowlanych czy rozbiórkę, będzie narażony na sankcję administracyjną.

Kary administracyjne nakładane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków będą podlegały miarkowaniu zgodnie z nowymi przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. W uzasadnionych przypadkach będzie można od nich odstąpić, a wysokość kary będzie zależała od wartości zabytku czy sytuacji finansowej właściciela. Wpływy z kar pieniężnych zasilają Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Potrzeba zapewnienia większej skuteczności przepisów z zakresu ochrony zabytków przesądziła o zmianie charakteru czynu określonego dotychczas w art. 111 u.o.z.o.z.. Zgodnie z obowiązującym od 1 stycznia 2018 roku brzmieniem art. 109c u.o.z.o.z. poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Dotychczas wykroczenie zostało przekształcone w przestępstwo. Potrzeba zmiany w tym zakresie wynikała z narastającego problemu nielegalnych poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych. Zaostrzenie karania za nielegalne poszukiwania zabytków ma zapewnić skuteczną ochronę zabytków archeologicznych.

Akty wykonawcze do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest uzupełniona o wydane akty wykonawcze, jakimi są na gruncie prawa polskiego rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 Nr 30, poz. 259),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. Nr 71, poz. 650),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. Nr 75, poz. 706),
- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U. Nr 102, poz. 1066),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. Nr 124, poz. 1302),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. Nr 212, poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 50, poz. 256),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. Nr 89, poz. 510),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113, poz. 661 ze zm.) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego

wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. poz. 1886)

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. poz. 110),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U.poz. 1275),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. poz. 1609).
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674).

III. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

(Dz. U. z 2020 r. poz. 713 ze zm.).

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 2020 poz. 1990 ze zm.).

IV. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

(Dz. U. z 2021 r. poz. 741).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10. ust. 1 pkt 4 ustawa określa, że w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10 ust. 2 pkt 4 w studium określa się w szczególności obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- artykuł 11 stanowi że studium musi zostać zaopiniowane przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

V. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

(Dz. U. z 2020 r. poz. 1333 ze zm.).

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

VI. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska

(Dz. U. z 2020 r. poz. 1219 ze zm.).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

VII. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

(Dz. U. z 2020 r. poz. 55 ze zm.).

Zgodnie z art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym;

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Art. 86 w ust. 1a) ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

VIII. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

(Dz. U. z 2021 r. poz. 485).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie. Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny program rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący wójta gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

IX. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

(Dz. U. poz. 774 ze zm.).

Jest to tak zwana „ustawa krajobrazowa”, której celem było wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu.

Rada gminy może w formie uchwały określić zasady sytuowania obiektów reklamowych, a także zakaz umieszczania takich obiektów, a w przypadku sztyldów uchwała może określić warunki ich sytuowania, wielkość, oraz ich liczbę na nieruchomości. Wójt gminy może nałożyć grzywnę na właściciela nieruchomości oszpecającej krajobraz, a dochód wpłynie do budżetu gminy.

X. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

(Dz. U. z 2020 r. poz. 1990 ze zm.).

Zgodnie z art. 6 ust. 5 i 5a) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych

nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami ustawy o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

XI. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

(Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.).

Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.) stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

XII. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach

(Dz. U. z 2020 r. poz. 902).

Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego. Artykuł 5 ust. 4 tego artykułu stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnienia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

XIII. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach

(Dz. U. z 2019 r. poz. 1479).

Ustawa w art. 3 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 tego artykułu gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

XIV. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych

(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

- 1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego;
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość;
- 3) sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zlecone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych;
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych;
- 5) uchodźców z 1915 r.;
- 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.;
- 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów;
- 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakichkolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych).

XV. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

(Dz. U. z 2020 r. poz. 1057).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w art. 4 ust. 1 pkt 16 określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy. Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

XVI. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych

(Dz. U. z 2019 r. poz. 1170 oraz z 2021 r. poz. 401).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególny zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu;
- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gmina jest organem egzekucyjnym decyzji wydawanych przez miejskich konserwatorów zabytków, a więc odpowiada za skuteczność m.in. decyzji nakazujących i zakazujących określonego działania, stanowiącego zagrożenie dla zabytku nieruchomego i wartości w nim zapisanych (art. 19 § 2 oraz art. 20 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji);
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa);
- zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z art. 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);

- jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 96 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami);
- jednostki samorządu terytorialnego mają wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury;
- gminie przysługuje prawo umieszczenia na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru znaków informacyjnych (art. 12 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami); ustanowienia społecznych opiekunów zabytków (art. 103 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami); wydawania decyzji o czasowym zajęciu zabytku nieruchomego lub wywłaszczenie tego zabytku (art. 50 ust.3 oraz art.112-125 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami);
- burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należycie zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należyтым stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zadania własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać niezmiernie szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- strategii rozwoju województw;
- planów zagospodarowania przestrzennego województw; planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej;
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu;
- strategii rozwoju gmin;
- studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin;
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Najważniejszymi, przyjętymi przez Polskę aktami międzynarodowymi w sprawie ochrony dziedzictwa kulturowego są:

- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu (Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190);
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) – 16 stycznia 1992 r. - La Valetta (Dz.U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564)
- Europejska konwencja krajobrazowa – 22 października 2000 r. – Florencja (Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98)
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585)
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Dz.U. 2012 poz.2010)
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. 2011 r., Nr 172, poz. 1018)

Obok ratyfikowanych umów międzynarodowych, zgodnie z zasadą pierwszeństwa regulacji zawartych w ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych, na określenie celów i kierunków działań w obszarze ochrony zabytków pośrednio wpływ mają również akty o charakterze zaleceń. W sposób szczególny należy mieć na względzie bogaty dorobek UNESCO. Ważnym źródłem standardów są m.in.:

- 1) *Rekomendacja w sprawie ochrony piękna i charakteru krajobrazów oraz miejsc* (1962);
- 2) *Rekomendacja dotycząca ochrony dóbr kultury zagrożonych przez prace publiczne lub prywatne* (1968), *Rekomendacja dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na poziomie narodowym* (1972);

- 3) *Rekomendacja w sprawie ochrony i współczesnego znaczenia miejsc historycznych* (1976);
- 4) *Rekomendacja dotycząca ochrony zespołów zabytkowych i tradycyjnych oraz ich roli w życiu współczesnym* tzw. „Rekomendacje Warszawskie” (1976);
- 5) *Rekomendacja w sprawie ochrony kultury tradycyjnej i folkloru* (1989);
- 6) *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011).

Niezwykle istotnym dokumentem, określającym poglądy społeczności międzynarodowej w sprawie ochrony miast historycznych i tzw. podejścia krajobrazowego w tej ochronie, jest *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011), wprowadzająca pojęcie podejścia krajobrazowego. Jest ono stosowane w celu „rozpoznania, ochrony i zarządzania w odniesieniu do obszarów historycznych, poprzez uwzględnienie współzależności form materialnych, organizacji przestrzennej i powiązań, cech przyrodniczych i kontekstu, a także wartości społecznych, kulturowych i ekonomicznych”.

Podstawą prawną podejmowania i realizacji polityki kulturalnej przez Unię Europejską jest art. 167 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz. Urz. C 326 z 26.10.2012). Unia przyczynia się do rozwoju kultur państw członkowskich w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego;

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Radowo Małe, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022.

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej został przyjęty Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

W dokumencie określone zostały cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji.

Głównym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Cel główny będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe, którym przypisano kierunki działań.

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego	
1.1	Kierunek działania: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
	Zadania:
1.1.1	Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

1.1.2	Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym
1.1.3	Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach
1.1.4	Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.
1.2	Kierunek działania: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym
	Zadania:
1.2.1	Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich.
1.2.2	Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
1.2.3	Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
1.2.4	Powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

W ramach realizacji zadania **1.1.1** planuje się, oprócz aktualizacji materiałów szkoleniowych opracowanych dla Programu na lata 2014–2017, przygotowanie dodatkowych materiałów informacyjnych dla samorządów, organizację szkoleń z zarządzania dziedzictwem dla przedstawicieli władz samorządowych. Ostatnim przewidzianym działaniem będą przeprowadzone w 2022 r. badania ewaluacyjne.

Zadanie zdefiniowane w pkt **1.1.2** realizowane będzie przez rozbudowę portalu internetowego <http://samorząd.nid.pl>, którego celem jest dostarczenie samorządom gminnym fachowej wiedzy i informacji na temat dziedzictwa, jego ochrony oraz możliwości jego wykorzystania dla dobra gminy z uwzględnieniem problematyki dostępności dziedzictwa dla osób z niepełnosprawnościami.

Zadanie zdefiniowane w pkt **1.1.3** będzie realizowane w ramach czterech kierunków interwencji:

- przez stworzenie centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych;
- przez pilotaż szkoleń przedstawicieli wybranych gmin prowadzących lub planujących rewitalizację zasobu dziedzictwa kulturowego,
- przez wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji,
- przez konkurs „Twój dom – dialog z tradycją”.

W ramach realizacji zadania **1.1.4** planuje się opracowanie założeń, a następnie coroczną organizację konkursu skierowanego do samorządów gminnych. Celem jest promocja i upowszechnianie najlepszych wzorców, przede wszystkim w zakresie opracowywania i wdrażania gminnych programów opieki nad zabytkami, rozumianych jako dokumenty strategiczne w kontekście ochrony i zarządzania dziedzictwem i krajobrazem kulturowym oraz kształtowania ładu przestrzennego przez samorząd lokalny.

W ramach realizacji zadania 1.2.4: *Powołanie Centrum Architektury Drewnianej* planuje się zorganizowanie punktu kontaktowego wspierającego opiekunów architektury i budownictwa drewnianego we właściwej opiece nad tym wymagającym szczególnej troski zasobem zabytkowym.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami	
2.1	Kierunek działania: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
	Zadania:
2.1.1	Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu)

	zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).
2.2	Kierunek działania: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego
	Zadania:
2.2.1	Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

W ramach realizacji zadania **2.1.1** planuje się stworzenie i wdrożenie internetowej bazy wiedzy standardów, zaleceń i wytycznych konserwatorskich dotyczących działań i prac przy różnych kategoriach zabytków. Planuje się także opracowywanie materiałów informacyjnych promujących stosowanie wytycznych i standardów postępowania konserwatorskiego wśród właścicieli zabytków, inwestorów i wykonawców prac przy zabytkach.

W ramach realizacji zadania **2.1.1** planuje się:

- szkolenia dla policjantów z zakresu przeciwdziałania przestępstwom przeciwko zabytkom, we współpracy z wyspecjalizowanymi instytucjami kultury zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego;
- realizację projektu rejestracji zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, przez wykonanie aktualnej dokumentacji fotograficznej, znakowanie przy pomocy dostępnych środków technicznych, a także weryfikację wiedzy o zabytkach znajdującej się w zasobach wojewódzkich konserwatorów zabytków ze stanem realnym w wybranych dwóch powiatach w każdym województwie w ciągu roku.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.	
3.1	Kierunek działania: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości
	Zadania:
3.1.1	Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.
3.1.2	Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
3.2	Kierunek działania: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.
	Zadania:
3.2.1	Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

W ramach zadania 3.1.2 planowane jest tworzenie nowych, bardziej zróżnicowanych materiałów edukacyjnych dla szkół oraz prowadzenie warsztatów edukacyjnych dla młodzieży.

W ramach zadania 3.2.1. program dotacyjny będzie wspierać proces identyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także sprzyjać społecznemu zaangażowaniu w proces ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym nad zabytkami.

Na realizację działań Programu na lata 2019-2022 przewiduje się finansowanie z budżetu państwa w kwocie 25 mln 617 tys. zł, co wydaje się być kwotą niezwykle niską. Podmiotem wiodącym realizację programu jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

4.1.3. Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 (KPZK 2030)

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030) została przyjęta uchwałą Rady Ministrów Nr 239 z dnia 13 grudnia 2011 r. i jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym ładu przestrzennego kraju w perspektywie kilkunastoletniej.

W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego Polski do 2030 r. Celem strategicznym KPZK 2030 jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia następujących, ogólnych celów rozwojowych: konkurencyjności, zwiększania zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

4.1.4. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006r. Określa on główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.5. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest aktualizacją średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020. i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Strategia stanowi podstawę dla zmian w systemie zarządzania rozwojem, w tym obowiązujących dokumentów strategicznych: strategii, polityk, programów. Głównym celem Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jest „Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”.

W poniższym opisie głównych obszarów koncentracji działań oraz obszarów wpływających na osiągnięcie Strategii odniesiono się jedynie do tych, które są związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego.

W celu szczegółowym III – skuteczne państwo wymieniono „Obszar E-państwo” i projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego

digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Wśród obszarów wpływającym na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny” i czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać w:

- ochronie i promocji dziedzictwa narodowego poprzez
 - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
 - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez:
 - uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym),
 - likwidację „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.6. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i stanowi kontynuację oraz aktualizację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca 2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów chodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego.

Jak główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
- Cel szczegółowy 2. Wzmocnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmocnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmocnienia uczestnictwa w kulturze,

- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury poprzez:
 - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
 - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,
 - kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej,
 - rozbudowywanie kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
 - poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych podczas II wojny światowej dzieł sztuki,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury poprzez między innymi realizację projektu strategicznego „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, w ramach którego zostaną podjęte następujące zadania:
 - kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach,
 - systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji,
 - inwentaryzacja cyfrowych zasobów kultury, obejmująca instytucje kultury, archiwa i inne jednostki, w tym naukowe, prowadzące lub zlecające digitalizację i przechowujące cyfrowe zbiory,
 - Podnoszenie kompetencji cyfrowych,
 - nowelizacja przepisów regulujących całość polskiej przestrzeni internetowej,
- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, między innymi poprzez:
 - realizację do 2022 r. strategicznego projektu „Niepodległa” oraz wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022 r.
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, wśród których należy wymienić:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej,
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę (utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw)
- Niepodległa (budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego)
- Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych – których celem jest wzrost poziomu edukacji ustawicznej dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko miejskich oraz zwiększenie poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich i w małych miastach.
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami,
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

4.1.7. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2011 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Radowo Małe, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030

Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030 przyjęta została w dniu 28 czerwca 2019 r. uchwałą nr VIII/100/19 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji. Sformułowana w niej wizja rozwoju regionu zmierza do uzyskania w perspektywie roku 2030 celów rozwojowych zapewniających wyższą jakość życia mieszkańców regionu, w oparciu o potencjał nowoczesnej gospodarki. W Strategii sformułowano misję województwa, którą jest: **„Pomorze Zachodnie – lider niebieskiego i zielonego wzrostu zapewniającego wysoką jakość życia mieszkańców”**.

W Strategii za najważniejszy potencjał województwa między innymi uznano wyjątkowość i bogactwo walorów naturalnych (m.in. bogactwo akwenów, a także sąsiadujących z nimi rozległych obszarów leśnych i terenów chronionych) oraz zasoby kulturowe regionu, które sprawiają, że jedną z najważniejszych dziedzin gospodarki Pomorza Zachodniego jest turystyka.

W Strategii podkreślono, że ze względu na swoje uwarunkowania historyczno-geograficzne dziedzictwo kulturowe Pomorza Zachodniego, różni się znacznie od pozostałych województw Polski. Poza powyższymi brak jest w dokumencie odwołań do problematyki ochrony i wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego regionu.

W Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030 wyszczególniono szereg obszarów funkcjonalnych i Gmina Radowo Małe zaliczona została do strefy dalszego oddziaływania obszaru funkcjonalnego subregionalnego zespołu miast.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego (PZPWZ)

Obowiązujący obecnie Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego został przyjęty Uchwałą nr XVII/214/20 z dnia 24 czerwca 2020 r. i wszedł w życie 11 sierpnia 2020 r. Plan uwzględnia między innymi założenia koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju oraz strategię rozwoju województwa, jest dokumentem o charakterze regionalnym. Stanowi jeden z elementów planowania strategicznego w kontekście koordynacji działań polityki przestrzennej na terenie województwa. Określa między innymi uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa w zakresie organizacji struktury przestrzennej, infrastruktury technicznej i społecznej, ochrony środowiska czy lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W opisie krajobrazu kulturowego województwa zachodniopomorskiego zaakcentowano zróżnicowanie województwa z uwagi na odrębne ukształtowanie historyczno-kulturowe, które jest czytelne w układach osadniczych, formach budownictwa, stosowanych materiałach. Różnice te występują między częściami województwa, które w przeszłości należały do Księstwa Pomorskiego, Nowej Marchii oraz historycznej Wielkopolski. Zróżnicowanie to znalazło swoje odbicie w Obszarach Kulturowo-Krajobrazowych (OKK), które są zintegrowaną formą ochrony dziedzictwa kulturowego wraz z ochroną wartościowych walorów krajobrazu (naturalnego, jak i antropogenicznego). Zapisy o konieczności ich wydzielenia i wytyczne dla ich ochrony zawarto między innymi Wojewódzkim programie opieki nad zabytkami na lata 2013-2017 i na lata 2017-2020 dla Województwa Zachodniopomorskiego. Tereny Gminy Radowo Małe znalazły się w OKK16 „Kraina Borków”. Jest to kraina starego rodu słowiańskiego i rycerskiego Borków, żyjącego na pograniczu Pomorza i Brandenburgii, na obszarze położonym w zasięgu Pojezierza Ińskiego, Drawskiego oraz Wysoczyzny Łobeskiej, bardzo atrakcyjnym krajobrazowo, o urozmaiconej, pagórkowatej rzeźbie terenu, z licznymi jeziorami i ciekami. Położenie na wyniesieniach, wzgórzach, pozwala na ekspozycję zabudowy wiejskiej i kościołów. W sąsiedztwie terenów gminy, na jej wschodniej granicy wyznaczono OKK12 „Dolina Regii”, obszar nad rzeką Regą z miastem Łobez, jednym z sześciu na terenie OKK. Obszar ten charakteryzują liczne budowle i urządzenia hydrotechniczne, świadczące o zagospodarowaniu rzeki.

Z tytułu przynależności terenów Gminy Radowo do Obszaru Kulturowo-Krajobrazowego obowiązują:

- ochrona cech topografii terenu,
- ochrona punktów widokowych,
- ochrona sylwet miejscowości,
- ochrona dominant kulturowych,
- utrzymanie rolniczego charakteru krajobrazu,
- przeciwdziałanie suburbanizacji.

Zgodnie z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego teren gminy Radowo Małe uznano jako zwaloryzowany i spełniający kryteria dla organizacji parków kulturowych: „Pomorskie Rezydencje” oraz „Strzmiele”. Narzędziem do realizacji koncepcji powołania wymienionych parków kulturowych jest planowanie przestrzenne i w zapisach ochronnych powinno się między innymi uwzględnić:

- utrzymanie zasad kompozycji przestrzenno-architektonicznej i jej różnorodności na terenach poszczególnych projektowanych parków kulturowych,
- ochronę elementów kulturowych: obiektów budowlanych, komponowanej zieleni, stanowisk archeologicznych oraz przyrodniczych,

- zakaz wprowadzania elementów i form degradujących krajobraz,
- utrzymanie zasad kompozycji przestrzenno-architektonicznej i jej różnorodności.

Na terenie całego województwa występują bardzo korzystne warunki wiatrowe dla rozwoju energetyki wiatrowej. Zgodnie z ustawą, lokalizacja elektrowni wiatrowej następuje wyłącznie na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, w odległości od zabudowy mieszkaniowej oraz obszarów objętych formami ochrony przyrody i leśnych kompleksów promocyjnych równej lub większej od dziesięciokrotności wysokości elektrowni wiatrowej, mierzonej od poziomu gruntu do najwyższego punktu budowli, wliczając elementy techniczne, w szczególności wirnik wraz z łopatami (całkowita wysokość elektrowni wiatrowej). Lokalizacja elektrowni wiatrowych, jako elementów dysharmonijnych (dominanty wysokościowe) w krajobrazie powinna być szczególnie wnikliwie rozpatrywana w przypadku terenów Gminy Radowo Małe, z uwagi na istniejące zapisy w Planie zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego, dotyczące tworzenia parków kulturowych.

4.2.3. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017–2020

Samorząd Województwa Zachodniopomorskiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu.

Do zadań wynikających z zapisów ustawowych należą przede wszystkim sprawowanie opieki nad zabytkami, do których samorząd województwa posiada tytuł prawny (art. 5 i art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w związku z art. 6 ust 1 p. 2 ustawy o samorządzie województwa). Choć nie wynika to wprost z przepisu ustawy, to z szerszej zasady prawnej wyrażonej w art. 2 ust 2. ustawy o samorządzie województwa można wyczytać zadanie tworzenia rozwiązań budujących właściwy klimat wokół ochrony dziedzictwa. W tym sensie można przyjąć pogląd, że opieka nad zabytkami sprawowana przez samorząd województwa jako właściciela mienia będącego zabytkami powinna mieć charakter wzorcowy i inspirujący.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020 opracowany przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, został przyjęty uchwałą Nr XXII/361/17 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 25 kwietnia 2017 r. Dokument ten do chwili ukończenia prac nad niniejszym Programem Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radowo Małe nie został zaktualizowany i w chwili obecnej jest nieaktualny.

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

4.3.1. Program opieki nad zabytkami powiatu łobeskiego

Do chwili obecnej nie uchwalono Programu, nie istnieje także program za lata ubiegłe.

4.3.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych Powiatu łobeskiego.

Powiat Łobez posiada aktualny Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych. Dokument nie jest on dostępny na stronach internetowych powiatu chełmskiego prezentowane poniżej uwagi dotyczą modelowego planu ochrony zabytków.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na wykonywaniu następujących przedsięwzięć:

- prace przygotowawcze w okresie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- prace w okresie podwyższonej gotowości, to jest w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia,
- reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- zabezpieczenie i dokumentowanie po zakończeniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

4.3.3. Inicjatywy Lokalne o charakterze regionalnym

Lokalna Grupa Działania „Centrum Inicjatyw Wiejskich”

Stowarzyszenie „Centrum Inicjatyw Wiejskich” zostało powołane w 2008 roku przez przedstawicieli sektora publicznego, społecznego i gospodarczego wszystkich 5 gmin wchodzących w skład powiatu łobeskiego: Dobra, Łobez, Radowo Małe, Resko i Węgorzyno i jest wpisane do Krajowego Rejestru Sądowego. Powołania Lokalnej Grupy Działania miało na celu efektywne pozyskiwanie i zarządzanie środkami Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (Osi 4). Do statutowych zadań Lokalnej Grupy Działania „Centrum Inicjatyw Wiejskich” należy:

- działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich,
- aktywizowanie ludności wiejskiej,
- realizacja lokalnej strategii rozwoju opracowanej przez Lokalną Grupę Działania,
- upowszechnianie i wymiana informacji o inicjatywach związanych z aktywizacją ludności na obszarach wiejskich.

LGD „Centrum Inicjatyw Wiejskich” realizuje obecnie Lokalną Strategię Rozwoju Centrum Inicjatyw Wiejskich na lata 2014-2020, zaktualizowaną w sierpniu 2020 r. i przyjętą przez Walne Zgromadzenie Członków Stowarzyszenia Centrum Inicjatyw Wiejskich. Dokument ten do chwili obecnej nie został zastąpiony nową Strategią, co zapewne wynika z wchodzącej w 2021 nowej perspektywy finansowania na lata 2021-2027 i nowych priorytetów, jakie będą w niej obowiązywały – z zapowiedzi dotyczących nowego Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich wynika, że mają pozostać zmniejszone środki na inwestycje.

Kontrakt Samorządowy Strefa Centralna

Gmina Radowo Małe jest partnerem Kontraktu Samorządowego Strefa Centralna, wraz z gminami należącymi do powiatu łobeskiego, oraz gminami należącymi do powiatów: drawskiego i świdwińskiego. Liderem przedsięwzięcia jest powiat drawski a zakres wsparcia obejmuje:

- tworzenie i rozbudowa infrastruktury na rzecz rozwoju gospodarczego;
- zrównoważoną multimodalną mobilność miejską;

- zwiększenie dostępu do opieki nad dziećmi w wieku do lat 3;
- upowszechnienie edukacji przedszkolnej;
- wsparcie szkół i placówek prowadzących kształcenie zawodowe;
- wsparcie ośrodków popularyzujących naukę.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Radowo Małe zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.1. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Radowo Małe

Na terenie gminy Radowo Małe obowiązują dwa miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego:

- 1) przyjęty Uchwałą nr XVII/94/2012 Rady Gminy Radowo Małe z dnia 27 czerwca 2012 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w Gminie Radowo Małe dla terenów położonych w obrębie Borkowo Małe, Borkowo Wielkie, Karnice, Orle, Radowo Małe, Radowo Wielkie, Smorawina w celu przeznaczenia terenów o dotychczasowym użytkowaniu rolniczym na tereny rolnicze z możliwością lokalizacji elektrowni wiatrowych wraz ze strefą oddziaływania i z sieciami i urządzeniami infrastruktury technicznej
- 2) przyjęty Uchwałą nr IX/65/2019 Rady Gminy Radowo Małe z dnia 7 listopada 2019 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Radowo Małe, dla działki nr ewid. 403/97 obręb Radowo Małe.

Jedynie w pierwszym z wymienionych planów występują zapisy ochronne dotyczące zasad ochrony krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków. Ustalenia te zostały poniżej przytoczone w formie zapisanej w planie.

Rozdział 2. Przepisy ogólne

§ 3. 3. Ustalenia z zakresu ochrony środowiska kulturowego:

- 1) na terenie objętym planem znajduje się stanowisko archeologiczne objęte strefą „W.I.” pełnej ochrony archeologiczno - konserwatorskiej, wykluczającej wszelką działalność inwestycyjną i inną, w strefie „W.I.” obowiązuje:
 - a) zakaz wszelkiej działalności inżynierskiej, budowlanej i innej związanej z pracami ziemnymi (np. kopanie studni, melioracji, karczunku i nasadzania drzew itd.) poza badaniami archeologicznymi oraz pracami zabezpieczającymi zabytek przed zniszczeniem, prowadzonymi na zasadach określonych przepisami szczególnymi dot. ochrony zabytków,
 - b) zachowanie istniejącego układu topograficznego terenu;
- 2) na terenie objętym planem znajdują się stanowiska archeologiczne objęte strefą „W II” częściowej ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych, dopuszczającej inwestowanie pod określonymi warunkami; w strefie „W II” obowiązuje:

- a) współdziałanie w zakresie zamierzeń inwestycyjnych i innych związanych z pracami ziemnymi z odpowiednim organem do spraw ochrony zabytków,
 - b) przeprowadzenie archeologicznych badań ratunkowych w granicach strefy, wyprzedzających rozpoczęcie prac ziemnych związanych z realizacją zamierzenia, na zasadach określonych przepisami szczególnymi dotyczącymi ochrony zabytków;
- 3) na terenie objętym planem znajdują się stanowiska archeologiczne objęte strefą „W III” ograniczonej ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych, polegającej na prowadzeniu interwencyjnych badań archeologicznych w przypadku podejmowania prac ziemnych; strefa „W III” obejmuje stanowiska ujęte w ewidencji służby konserwatorskiej, w granicach których obowiązuje:
- a) współdziałanie w zakresie zamierzeń inwestycyjnych i innych związanych z pracami ziemnymi z odpowiednim organem do spraw ochrony zabytków,
 - b) przeprowadzenie archeologicznych badań ratunkowych na terenie objętym realizacją prac ziemnych, na zasadach określonych przepisami szczególnymi dotyczącymi ochrony zabytków

Na załącznikach graficznych do planu została wskazana lokalizacja stanowisk archeologicznych poszerzona o strefę buforową. Na wykonanych w 2021 r. kartach adresowych stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Radowo Małe została przedstawiona lokalizacja stanowisk bez strefy buforowej.

Uchwałą nr XIII/101/2020 Rady Gminy Radowo Małe z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Radowo Małe dla terenów położonych w obrębach Borkowo Małe, Borkowo Wielkie, Karnice, Orle, Radowo Małe, Radowo Wielkie, Smorawina rozpoczęto procedurę likwidacji wszelkich zapisów dotyczących możliwości lokalizowania elektrowni wiatrowych w wymienionych obrębach.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Radowo Małe

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Radowo Małe zostało przyjęte Uchwałą Nr XXXIV/193/2014 Rady Gminy z dnia 24 września 2014 r., dokument ten zastąpił Studium z 1998 r. Aktualnie obowiązuje wersja Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Radowo Małe przyjęta Uchwałą Nr IX/66/2019 Rady Gminy Radowo Małe z dnia 7 listopada 2019 r. Obecnie procedowana jest zmiana Studium, która została uchwalona przez Radę Gminy Radowo Małe w dniu 27 lutego 2020 r. Uchwałą nr XI/86/2020.

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Radowo Małe jest podstawowym dokumentem kreującym politykę przestrzenną Gminy, sporządzonym dla całego obszaru Gminy. Studium jest dokumentem, który w sposób ogólny określa politykę przestrzenną i lokalne zasady zagospodarowania na terenie gminy. Studium nie jest aktem prawa miejscowego, jakim jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, ale jakiegokolwiek zmiany w planie mogą być dokonywane tylko w zgodzie z ustaleniami Studium.

W Studium w rozdziale 4 poświęconym środowisku kulturowemu przedstawiono w formie tabelarycznej zasoby dóbr kultury gminy Radowo Małe. Szczegółowy opis wymienionych w tabeli dóbr kultury, zawarty został w opracowaniu specjalistycznym „Studium Krajobrazu Kulturowego” – opracowanego przez dr Olgę Kuleszę, Szczecin, 2000, na podstawie którego opracowano zamieszczoną w Studium tabelę - tabela ta nie była weryfikowana w kolejnych aktualizacjach Studium i zawiera obiekty, których już nie ma. W części poświęconej zasobowi archeologicznemu Gminy Radowo Małe przedstawiono niezaweryfikowane dane dotyczące liczby 272 stanowisk archeologicznych – po

przeprowadzeniu weryfikacji danych archiwalnych, to jest kart ewidencyjnych stanowisk archeologicznych w wojewódzkiej ewidencji zabytków liczba stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Radowo wynosi 276. Podobnie nieścisła jest informacja o stanowiskach wpisanych do rejestru zabytków – zgodnie z aktualną informacją z WUOZ w Szczecinie na terenie Gminy Radowo Małe znajduje się jedno stanowisko wpisane do rejestru zabytków i jest to grodzisko w miejscowości Smorawina (AZP: 25-14/70 st. 1). Należy także zwrócić uwagę, że w wykazie wymieniono nazwę wsi Karwowo, która nie należy do gminy Radowo Małe a jedno z zarejestrowanych pod tą nazwą stanowisk leży na gruntach na granicy obrębów Karnice i Smorawina a drugie stanowisko zlokalizowane jest poza gminą Radowo Małe. Aktualny wykaz stanowisk archeologicznych w Gminie Radowo Małe zawiera założona w 2021 r. gminna ewidencja zabytków.

W części Studium: uwarunkowania i wnioski wynikające z analizy stanu istniejącego stwierdzono, że Gmina Radowo Małe posiada bardzo wartościowe zabytki wpisane do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i podlegające wraz z najbliższym otoczeniem ściśle określonej ochronie prawnej. Są to głównie kościoły, parki i założenia pałacowe i dworskie oraz cmentarze, występujące w większości wsi oraz zabytki archeologiczne – grodzisko i cmentarzyska kurhanowe. Ponadto, praktycznie w każdej wsi znajduje się olbrzymia ilość obiektów, zamieszczonych w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, większość wsi posiada też zachowane historyczne układy przestrzenne, stanowiące wartościowe elementy krajobrazu kulturowego. Jednym z ustawowych zadań „Studium” jest określenie uwarunkowań, wynikających z potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego i uwzględnienie ich w trakcie określania kierunków zagospodarowania przestrzennego. Szczegółowe wnioski w tym zakresie sformułowane zostały w specjalistycznym opracowaniu: „Studium krajobrazu kulturowego gminy Radowo Małe” a wnioski „Studium” traktuje jako obowiązujące uwarunkowania.

5.1.3. Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Radowo Małe na lata 2020-2030.

Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Radowo Małe na lata 2020-2030 została przyjęta Uchwałą Nr IX/69/2019 Rady Gminy Radowo Małe z dnia 7 listopada 2019. Przeprowadzona diagnoza stanu gminy Radowo Małe pozwoliła na zidentyfikowanie najważniejszych problemów oraz wyzwań, przed którymi w najbliższych latach stanie samorząd lokalny. Zaliczono do nich między innymi niekorzystne zmiany demograficzne, bezrobocie, niedostateczną infrastrukturę techniczną. Wyniki diagnozy posłużyły do sformułowania wizji, misji oraz wyznaczenia celów strategicznych, operacyjnych i kierunków działań niezbędnych do podjęcia w latach 2019-2023. Wypracowana wizja brzmi następująco: „Gmina Radowo Małe w 2030 jest obszarem zrównoważonego rozwoju małej zintegrowanej społeczności lokalnej opartej na bogactwie zasobów naturalnych, przyrodniczych, wysokich walorach krajobrazowych. Bezpieczna gmina rolnicza zapewniająca wysoką jakość życia, sprzyjająca rozwojowi małej i średniej przedsiębiorczości i rozwijającą swoją atrakcyjność turystyczną”. Dla osiągnięcia pożądanego w 2030 r. stanu wyznaczono szereg celów strategicznych oraz służących do ich realizacji celów operacyjnych. I tak cel operacyjny nr 2 (C1.2) – Ochrona oraz zrównoważone wykorzystanie walorów naturalnych i dziedzictwa historycznego i kulturalnego gminy ma zostać osiągnięty poprzez popularyzację wiedzy o gminie, jej walorach, dziedzictwie oraz zwiększenie świadomości ekologicznej oraz pozytywnych „zielonych” zachowań mieszkańców i funkcjonujących na terenie gminy przedsiębiorców. Dla realizacji tego celu zaproponowano między innymi utworzenie programu edukacyjnego dla dzieci na poziomie szkoły podstawowej w zakresie wiedzy o gminie, walorach gminy oraz organizacyjne i finansowe wsparcie ochrony obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy.

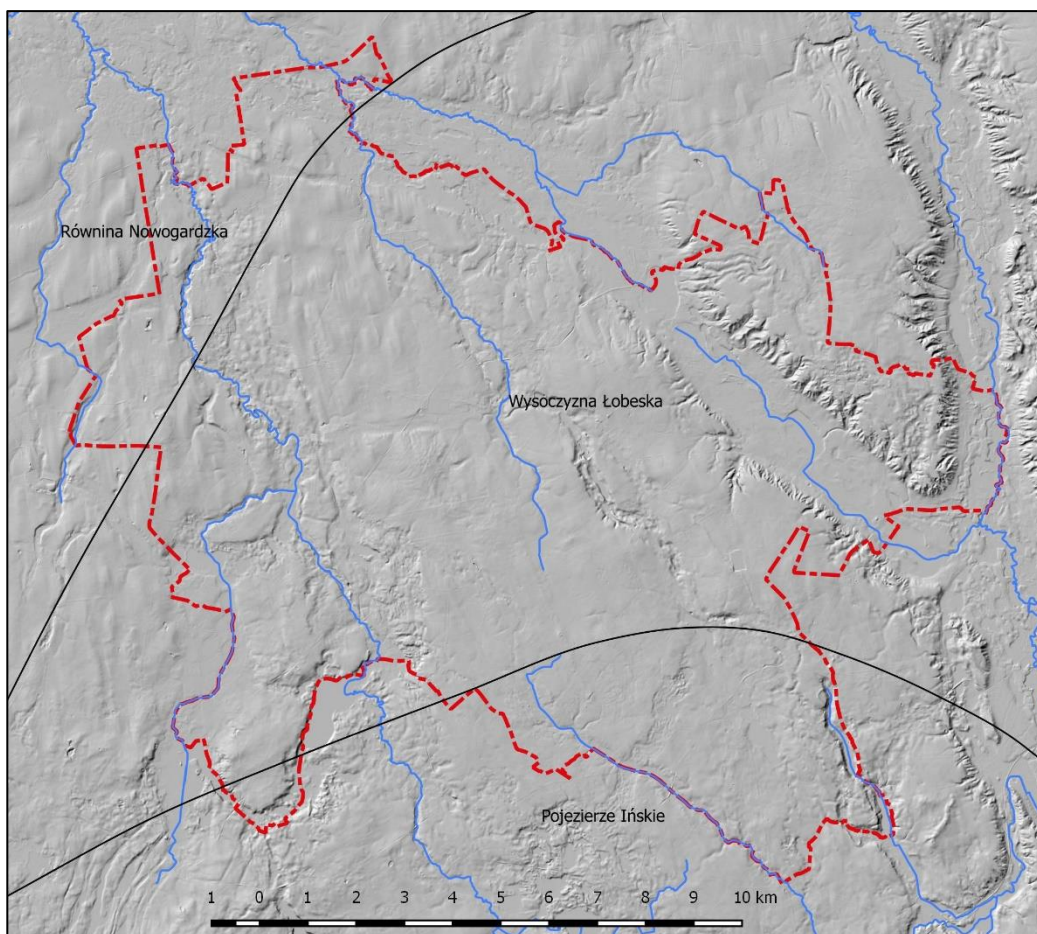

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Radowo Małe

Gmina Radowo Małe jest położona w środkowo-zachodniej części województwa zachodniopomorskiego, w powiecie łobeskim. Od północy graniczy z gminą Resko, od wschodu z gminą Łobez, od południa z gminą Węgorzyno i Dobra w powiecie łobeskim oraz od zachodu z gminą Nowogard w powiecie goleniowskim.

Pod względem fizycznogeograficznym największa część powierzchni gminy leży w mezoregionie Wysoczyzny Łobeskiej należącej do Pojezierza Zachodniopomorskiego, Równiny

Gmina Radowo Małe na tle podziału na mezoregiony (wg. Kondrackiego)

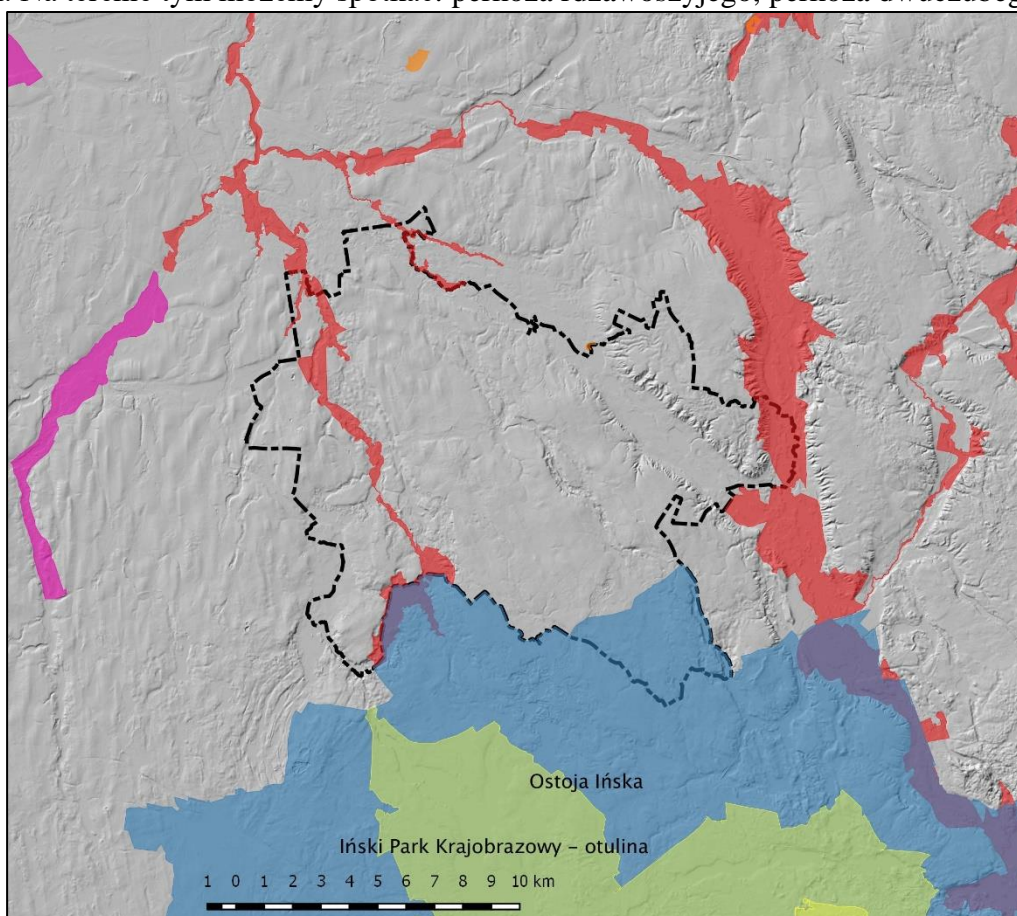
Nowogardzkiej należącej do Pobrzeża Szczecińskiego oraz Pojezierza Ińskiego należącego do Pojezierza Zachodniopomorskiego. Wysoczyzna Łobeska jest morenową wysoczyzną ze wzniesieniami sięgającymi 100 m n.p.p., poprzecinaną głębokimi rynnami subglacjalnymi, obecnie są to doliny rzek. Na północy Wysoczyzna graniczy z Równiną Nowogardzką. Jest to wysoczyzna morenowa zbudowana z osadów lodowcowych, głównie moreny dennej, z licznymi pagórkami i wałami morenowymi. Krańce południowe Gminy Radowo Małe należą do mezoregionu Pojezierza Ińskiego, z urozmaiconą rzeźbą terenu ze wzgórzami morenowymi i dolinami rzek, z licznie występującymi jeziorami. Pokrywa glebowa na terenie gminy została wytworzona z piasków gliniastych i w zależności od podłoża dominują (70%) gleby średnio żyzne oraz po około 15% gleby żyzniejsze i gleby mało żyzne. Rolnicza

przestrzeń produkcyjna (grunty orne i trwałe użytki zielone) zajmują ponad 65% powierzchni Gminy. Około 26% powierzchni zajmują lasy z głównymi kompleksami leśnymi usytuowanymi w północno-zachodniej części gminy oraz wzdłuż doliny Uklei.

Tereny Gminy Radowo Małe odwadniają cieką w całości należące do zlewni Regii, która przepływa wzdłuż wschodniej granicy Gminy i jest największą rzeką przymorza. Pozostałe cieką to Ukleja, która płynie silnie meandrując w głęboko wciętej w podłoże dolinie, będącej rynną subglacjalną; Dobrzenica, która płynie wzdłuż zachodniej granicy gminy; Piaskowa; Wilkowa i Gotnica.

Na terenie gminy znajdują się prawnie chronione fragmenty dwóch obszarów Natura 2000: w obrębie miejscowości Siedlice i Rekowo obszar specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 „Ostoja Ińska” PLB320008 oraz w obrębie miejscowości Sienna Dolne, Żelmowo oraz Dargomyśl specjalny obszar ochrony siedlisk Natura 2000 „Dorzecze Regi” PLH320049. Dodatkowo, na granicy z gminą Resko znajduje się rezerwat przyrody „Mszar nad jeziorem Piaski”, który obejmuje torfowisko mszarne, podwodne łąki. Na terenie tym możemy spotkać: perkoza rdzawoszyjnego, perkoza dwuczubego.

Pod względem krajobrazowym tereny Gminy Radowo Małe charakteryzują się bardzo atrakcyjnie. Mając na uwadze geomorfologię terenu krajobraz można określić jako młodoglacjalny (z dobrze zachowanymi formami rzeźby polodowcowej), wysoczyzn dennomorenowych, o łagodnie pofałdowanej powierzchni z wyróżniającymi się głębokimi wcięciami dolin roztopowych i rynien subglacjalnych. Pod względem użytkowym jest to krajobraz kulturowy, rolniczo-leśny, o znacznych otwartych przestrzeniach, urozmaiconych grupami zadrzewień i alejami przydrożnymi. Największe urozmaicenie rzeźby, znaczne deniwelacje sięgające 20- 55 m., występuje wzdłuż zachodniej (dolina Uklei z Dobrzycą) i wschodniej (dolina Strzmielecka, rz. Piaskowej i Regi) granicy gminy.

5.2.2. **Zarys dziejów obszaru gminy**

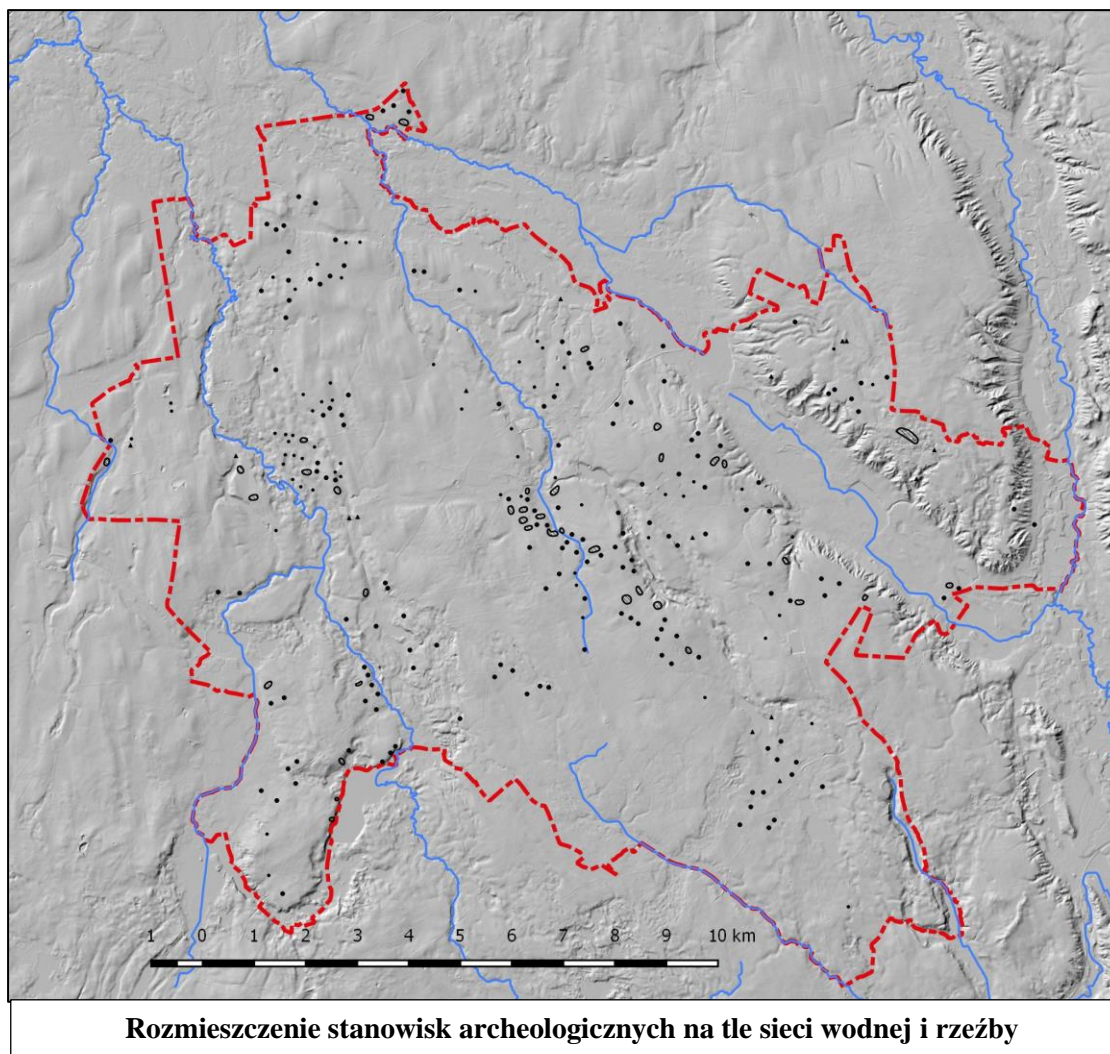
Osadnictwo w Gminie Radowo Małe od pradziejów do średniowiecza

Tereny gminy Radowo Małe dzięki urozmaiconej rzeźbie terenu, sprzyjającym warunkom klimatycznym a także w miarę odpowiednim warunkom glebowym były atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich od pradziejów do czasów nam współczesnych. Potwierdzeniem tego są liczne stanowiska archeologiczne odkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w latach 1985, 1986, 1988, 1989, 1997, 1998, 1999 oraz w 2000 w ramach projektu Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). W ramach I etapu AZP przebadano teren prawie całej gminy, co pozwoliło na ujawnienie 276 stanowisk, w zdecydowanej większości nowo odkrytych.

Nowo odkryte stanowiska archeologiczne datowane są od okresu mezolitu, poprzez neolit, epokę brązu, okres halsztacki, okres lateński, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze i średniowiecze do czasów nowożytnych, poświadczają fakt zasiedlenia tych terenów od pradziejów do czasów nam współczesnych. Występujący na stanowiskach archeologicznych materiał zabytkowy (ceramika, narzędzia i półwytwory z krzemienia, narzędzia kamienne) w zdecydowanej większości znalezisk niestety nie został przypisany konkretnym kulturom archeologicznym, poza kilkudziesięcioma znaleziskami pozostałości osadnictwa ludności kultury łużyckiej i pomorskiej.

Na wyszczególnionych w tabeli 3, 276 stanowiskach archeologicznych wyróżniono 491 zespołów zabytkowych (na większości stanowisk reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż jednej jednostki chronologicznej). Najliczniejszą grupę – 229 zespołów - stanowią znaleziska datowane na okres chronologicznie nam najbliższe, to jest od wczesnego średniowiecza do czasów nam współczesnych, z których na wczesne średniowiecze, czyli wieki VIII-XII przypada 61 zespołów, poprzez średniowiecze (wieki XIII-XV) 97 zespołów oraz okres nowożytny (od XVI w.) 71 zespołów. Podana chronologia w wiekach jest zgodna z użytą przez badaczy-archeologów dokumentujących znaleziska na kartach ewidencyjnych. Drugą grupę stanowią znaleziska określane jako „starożytne”, które rozpoznano wśród 109 zespołów. Użyte określenie „starożytne” jest niezwykle pojemne i jedyne co na pewno możemy o nich powiedzieć, to to, że nie należą do wczesnego średniowiecza i czasom późniejszym po tym okresie. Na znaleziska te składają się materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom pradziejowym. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres pradziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia funkcji a tym samym „nieczyłych” na ich datowanie.

Z przedstawionej powyżej analizy materiału zabytkowego, odkrytego podczas badań powierzchniowych należy wysnuć wniosek, że tereny gminy Radowo Małe były w miarę intensywnie zasiedlone w różnych okresach w pradziejach. Od czasów najdawniejszych osadnictwo grup ludzkich koncentrowało się wzdłuż cieków wodnych użytkując żyzne gleby w ich pobliżu. Dzięki znaleziskom z okresów pradziejowych z terenu gminy Radowo Małe, możliwe jest przedstawienie zarysu pradziejów gminy Radowo Małe. W próbie tej posłużyć się możemy dodatkowo licznymi znaleziskami zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach Pomorza Zachodniego czy też Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisali procesy osadnicze zachodzące w pradziejach. Niestety, z powodu nie wydzielenia konkretnych kultur w zebranych z powierzchni materiale zabytkowym opis będzie niezwykle uproszczony.

Paleolit schyłkowy (IX tys. p.n.e.)

Najstarsze ślady pobytu człowieka na terenach dzisiejszej gminy Radowo Małe znany z „archiwalnego”, nie zlokalizowanego w terenie znaleziska z Radowa i pochodzi ono z okresu paleolitu, to jest starszej epoki kamienia. Był to okres po ustąpieniu z terenów Europy lodowca i ponownego wkroczenia na tereny Nizy Europejskiego osadnictwa człowieka. Stanowiska związane z tym okresem wydzielane są jedynie na podstawie narzędzi i półproduktów służących do wytwarzania narzędzi z krzemienia. Pierwsze grupy ludzkie, tzw. łowcy reniferów, przywędrowały na Pomorze z południa po wycofaniu się lodowca w końcu plejstocenu (IX tys. p.n.e.). Przeżycie w trudnych warunkach klimatycznych umożliwiła im umiejętność wykonania broni myśliwskiej, m.in. łuków i kościanych harpunów z zadziorami oraz narzędzi krzemiennych i rogowych. Zakładano krótkotrwałe obozowiska i po wyczerpaniu się zasobów pożywienia migrowano na sąsiadujące tereny.

Mezolit – środkowa epoka kamienia (8000-4000 p.n.e.)

Okres mezolitu na ziemiach polskich datuje się na czas od około 8000 do około 4000 lat p.n.e. . Jest to okres ocieplenia klimatu, w którym na początku holocenu wyspecjalizowane gromady łowców reniferów wywędrowały dalej na północ, natomiast na Nizy Europejskim panowały sprzyjające warunki dla osadnictwa mezolitycznych społeczności zbieracko-łowieckich. Tereny w okolicach jezior oraz

w pobliżu rzek, z licznymi piaszczystymi pagórkami, były typowymi miejscami obozowisk mezolitycznych myśliwych i rybaków – w Rogowie w sąsiedztwie Ukleji i jeziora Okrzeja natrafiono na materiał zabytkowy z okresu mezolitu.. Jedynymi pozostałościami po ludności mezolitycznej są materiały krzemienne, głównie są to odpadki powstałe podczas wytwarzania narzędzi krzemiennych lub napraw narzędzi krzemiennych. Nielicznie znajdowane gotowe wyroby krzemienne to najczęściej zbrojniki strzał, z reguły takie, które zostały porzucone lub zniszczone w trakcie użytkowania.

Ludność w okresie mezolitu reprezentowała typ gospodarki zbieracko-łowieckiej, co wymuszało przemieszczanie się z miejsca na miejsce w poszukiwaniu terenów obfitujących w pożywienie, często podążając za stadami zwierząt, na które polowano. Charakter gospodarki przyswajającej „dobra” natury rzutował z pewnością na strukturę społeczną, model osadniczy grup ludzkich. Nie dysponujemy licznymi danymi dotyczącymi konstrukcji domostw czy też wielkości i rozplanowania obozowisk. Zapewne nie odbiegały one od obiektów znanych z innych obszarów ziem polskich, gdzie stwierdzono istnienie dwóch modeli obozowisk, jedno- lub kilkuzłazowego, zamieszkiwanego przez pojedynczą rodzinę lub grupę 2-3 rodzinną. Owalne lub prostokątne szałas, niekiedy wkopane w ziemię, z jednym lub dwoma wewnątrz ogniskami, budowano w oparciu o konstrukcje żerdziowe przykryte skórą zwierzęcą, które dodatkowo obciążano na zewnątrz licznymi kamieniami.

Neolit – młodsza epoka kamienna (4000-1800 p.n.e.)

Z okresu neolitu na terenie Gminy Radowo Małe pochodzą znaleziska z Borkowa Małego, Dobrkowa, Karnic, Mołdawina, Radowa Małego, Radzimia i Smorawina. Znalezisk tych nie przypisano żadnej konkretnej kulturze archeologicznej znanej z okresu neolitu na ziemiach polskich. W okresie nastąpiło przejście od przyswajającej gospodarki łowiecko-zbierackiej do gospodarki wytwórczej rolniczo-hodowlanej i przejście to określono rewolucją neolityczną. Nowe idea, a zapewne także i grupy ludzkie przybyli na tereny Pomorza Zachodniego z południa, z Kujaw oraz Ziemi Pyrzyckiej. Na ubogich glebach, zwłaszcza w pasie nadmorskim nadal funkcjonowały osiedla ludności o gospodarce mezolitycznej, która jednak wybiórczo przyjmowała elementy nowe, np. opanowała tylko chów zwierząt.

Najstarszymi kolonizatorami ziem polskich, którzy przynieśli z sobą rolnictwo była ludność pochodzenia południowego tzw. kręgu kultur naddunajskich. Reprezentowana jest ona głównie przez **kulturę ceramiki wstęgowej rytej (KCWR)**. Jej nazwa pochodzi od kulistej formy naczyń glinianych zdobionych ornamentem rytym w postaci wstęg spiralnych i innych wątków geometrycznych. Przedstawiciele tej kultury przywędrowali na obszar południowej Polski ok. 5600 p.n.e. Była to pierwsza w pełni neolityczna kultura na polskich ziemiach. Ludność tej kultury przemieszczała się wzdłuż linii Wisły i Warty a jej stanowiska znane są między innymi z terenu żyznych czarnoziemów pyrzyckich. Ludność tej kultury zajmowała najlepsze gleby nadające się pod uprawę, lokalizowane na brzegach dolin rzecznych. Osadnictwo było nietrwale, po wyeksploatowaniu ziemi przenoszono się na nowe tereny. Gospodarkę już w pełni rolniczą reprezentuje na Pomorzu w poł. IV tys. p.n.e. ludność kultury pucharów lejkowatych. (KPL), która reprezentowała już zawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Nazwa - kultura pucharów lejkowatych - pochodzi od charakterystycznych form naczyń glinianych, których część wylewowa była ukształtowana w formie zbliżonej do lejka. Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężaną. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna wczesnej fazy neolitu. Ludność tej kultury wytwarzała zawansowane narzędzia krzemienne np. sierpy, siekiery kamienne, motyki rogowe, topory kamienne i rogowe. Wysoko zawansowane było tkactwo o czym świadczą liczne znaleziska ciężarków tkackich. Ponadto zajmowała się wydobywaniem i obróbką na masową skalę

krzemienia do wyrobu potrzebnych narzędzi. Z kulturą tą wiążą się też pierwsze w Polsce znaleziska drobnych przedmiotów metalowych – głównie miedzianych.

Chronologicznie kolejną grupą ludności neolitycznej, jest ludność reprezentująca kulturę amfor kulistych. Także w przypadku nazwy tej kultury, została ona zaczerpnięta od charakterystycznej formy naczyń wytwarzanych i użytkowanych przez jej ludność. Badacze przyjmują, że kultura ta powstała na podłożu kultury pucharów lejkowatych. Nasza wiedza o ludności tej kultury pochodzi przede wszystkim z nielicznych znalezisk grobów, w których wyposażeniu znajdowano gładzone krzemienne siekiery z krzemienia pasiastego. Groby ludności tej kultury z reguły występują na wyniosłościach, bardzo często są to pojedyncze groby, bardzo rzadko więcej niż trzy. Zmarli chowani byli w pozycji skurczonej, podczas gdy ludność kultury pucharów lejkowatych grzebała swoich zmarłych w pozycji wyprostowanej. Ponieważ zdarzało się, że wraz z ludźmi grzebano także bydło i inne zwierzęta domowe, wysnuto wniosek, że hodowla odgrywała dużą rolę u ludności tej kultury.

Okres neolitu zamyka kultura ceramiki sznurowej. Nazwa pochodzi od charakterystycznego sposobu zdobienia naczyń glinianych odciskami sznura. Posługiwała się już przedmiotami i ozdobami metalowymi (miedź, brąz, srebro i nawet złoto). Społeczność o charakterze, jak się przypuszcza, koczowniczym – pasterskim. Okres jej występowania to w przybliżeniu 2800 – 1900 p.n.e. Ludność reprezentująca tę kulturę wypełniła terytoria opuszczane przez społeczności KPL.

Epoka brązu (1800 – ok. 700 p.n.e.)

W początkach epoki brązu (1800-1450 p.n.e.) Pomorze zasiedla ludność różnych kultur o rolniczo-pasterskim charakterze, które różnią się między sobą stopniem adaptacji nowych idei docierających na te tereny z południa. W okresie tym na masową skalę zaczęto używać metali do produkcji narzędzi i ozdób. Pierwsze wyroby miedziane szybko zastępują wykonane ze stopów miedzi i cyny (tzw. brązy), które początkowo są importami z południa. Na przełomie II i III okresu epoki brązu (1450-1200 p.n.e.) większą część Pomorza zamieszkuje ludność reprezentująca kulturę przedłużycką, należąca do kręgu kultur mogiłowych i cechuje ją silnie rozwinięta

metalurgia brązu z którego wykonywano miecze, miecze obosieczne, naramienniki, szpile, bransolety oraz narzędzia: sierpy i motyki. Ludność tej kultury charakteryzuje szkieletowy obrządek pogrzebowy. W III okresie epoki brązu (1200-1000 p.n.e.) na terenie całej Europy następują istotne przemiany związane ekspansją ludów indoeuropejskich, które to doprowadziły do ujednoczenia kulturowego i z kręgu kultur pól popielnicowych wyodrębnia się kultura łużycka. Z terenu Gminy Radowo Małe posiadamy bardzo liczne znaleziska związane z tą kulturą: z Borkowa Małego, Borkowa Wielkiego, Czachowa,

Ilustracja za http://encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Skarb_z_Orla

Karnic, Malińca, Orla, Pogorzelicy, Radowa Małego, Radowa Wielkiego, Rekowa, Rogowa i Siedlic. Najbardziej spektakularne znalezisko z okresu epoki brązu (z V okresu epoki brązu, to jest lat 1000-850 p.n.e.) pochodzą złote bransolety odnalezione w 1837 r. w Orlu. Są one wykonane ze złotej blachy, której brzegi są zawinięte do wewnątrz, tworząc obręcz o średnicy 8 cm. Skarb ten pod odkryciu trafił do zbiorów Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie a w 1913 r. wraz ze zbiorami Towarzystwa do Muzeum Miejskiego w Szczecinie. Pod koniec II wojny światowej skarb został wywieziony do Niemiec i w latach 2008-2009 w ramach dwustronnej wymiany polsko-niemieckiej w zakresie dawnych zbiorów archeologicznych powrócił do Szczecina.

Ludność kultury łużyckiej tej kultury na przełomie epoki brązu i żelaza (ok. 700 p.n.e.) obok osad otwartych, po raz pierwszy w historii Ziemi Polskiej, buduje grody obronne. Rozwijają się rzemiosła związane z obróbką brązu, rogu, kości i drewna oraz garncarstwo i tkactwo. Ludność kultury łużyckiej zakłada rozległe cmentarze grobów popielnicowych, ze względu na formę pochówków ciałałpalnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Na cmentarzyskach znajdowane są liczne urny, często z bogatym wyposażeniem. Ludność tej kultury opanowała w wysokim stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Charakteryzowała się bogatym zdobnictwem wytwarzanych przedmiotów i naczyń. Zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające.

Epoka żelaza. Okres halsztacki (od ok. 700 p.n.e. – 400 p.n.e.), okres lateński (od ok. 400 p.n.e. – do pocz. naszej ery)

W okresie halsztackim epoki żelaza na terenie Pomorza Wschodniego kultura łużycka pod wpływem impulsów płynących z terenów południowych ulega przekształceniom i powstaje kultura pomorska. Znaleźiska związane z pobytem ludności tej kultury na terenie Gminy Radowo Małe pochodzą z trzech stanowisk na terenie Rekowa i są to znaleźiska śladów cmentarzysk ludności tej kultury. Co ciekawe na wszystkich trzech stanowiskach natrafiono także na ślady cmentarzysk ludności kultury łużyckiej. Na obszarze występowania tej kultury występuje obrządek ciałałpalny, którego charakterystycznym elementem, są popielnice, na których umieszczano, w górnej części naczynia, schematyczne przedstawienie twarzy ludzkiej, symbolizującej zmarłego, czasem z dodatkowymi scenami rodzajowymi lub wyobrażeniami przedmiotów codziennego użytku i uzbrojenia (miecze, oszczepy, tarcze) umieszczanymi na brzuścu. Popielnice przykryte były pokrywkami niekiedy stylizowanymi na nakrycie głowy. Dodatkowo czasami nakładano na nie naszyjniki lub napierśniki, a plastyczne przedstawienia uszu zdobiono kolczykami. Popielnice z prochami zmarłych ustawiano w prostokątnych skrzyniach z kamiennych płyt, stąd też inna nazwa tej kultury – kultura grobów skrzynkowych. Ubogie wyposażenie grobowe stanowią ozdoby oraz narzędzia, bardzo rzadko broń. Ludność kultury pomorskiej zamieszkiwała Pomorze aż do II wieku p.n.e.

W młodszym okresie przedrzymskim (II - I wiek p.n.e.) na tereny Pomorza docierają z Europy południowo-zachodniej wpływy wysoko rozwiniętej kultury Celtów. Pod wpływem tych impulsów rozwija się metalurgia żelaza wytapianego z miejscowych rud darniowych i następuje przyjęcie nowości jaką było użycie żelaznych narzędzi do uprawy roli. Intensywne kontakty handlowe doprowadziły do wykształcenia się na Pomorzu kultury oksywskiej a ludność tej kultury nadal stosuje ciałałpalny obrządek pogrzebowy, przy czym nowością stało się składanie do grobów jamowych, bądź popielnicowych broni: mieczy, grotów, elementów tarcz. Podstawą gospodarki było rolnictwo i hodowla, uzupełniające znaczenie miało zbieractwo i łowiectwo.

Okres Wpływów Rzymskich i Wędrówek Ludów.

Stanowiska archeologiczne z okresu wpływów rzymskich należą do licznych na terenie Gminy Radowo Małe znaleźiska z tego okresu pochodzą ze stanowisk z: Borkowa Małego, Borkowa Wielkiego, Czachowa, Dargomyśla, Gostomina, Karnic, Malińca, Mołdawina, Orla, Pogorzeliczy, Radowa Małego, Radowa Wielkiego, Rekowa, Rogowa i Smorawiny, Strzmiela oraz Żelmowa. Niestety ale żadne ze znaleźisk nie zostało przypisane konkretnej kulturze archeologicznej występującej na terenie Pomorza w tym okresie.

We wczesnym okresie wpływów rzymskich (20 - 210 r.n.e.) obok ludności miejscowej (Rugiów, Wenedów) Pomorze czasowo zamieszkuje nowe grupy osadników, w tym Gotów przybyłych ze Skandynawii. Na Pomorzu trwa w tym czasie kultura wielbarska, dawniej jako kultura gocko-

gepidzka, związana z żywiołem germańskim a której nazwa pochodzi od cmentarzyska w Malborku-Wielbarku. Kultura ta wykształciła się na przełomie er a zanika w II w. n.e. Obrządek pogrzebowy ludności kultury wielbarskie charakteryzują groby szkieletowe i ciałopalne (z przewagą popielnicowych), płaskie i kurhanowe, konstrukcje kamienne, kręgi, stele. Charakterystyczne wytwory ludności tej kultury to ozdoby brązowe, złote lub srebrne zdobione techniką filigranowania i granulacji. Charakterystyczne zabytki to bransolety zakończone głowami węży, wisioriki gruszkowate, klamerki esowate, srebrne paciorki i wisioriki opasane. Przewodnym typem ceramiki są duże dwuosobowe naczynia zdobione ornamentem na przemian gładzonych i chropowatych trójkątów. Gospodarka ludności kultury wielbarskiej oparta jest na uprawie roli, a osady mają charakter otwarty.

Materialnymi śladami kontaktów mieszkańców Pomorza z Cesarstwem Rzymskim i jego prowincjami są rozproszone znaleziska importowanych naczyń z brązu, monety, wielobarwne paciorki szklane i bursztynowe. Obserwuje się w tym okresie narastające rozwarstwienie społeczne, którego wyrazem są tzw. groby książęce, zawierające liczne przedmioty importowane. Przedmioty pochodzenia prowincjonalnorzymskiego i nadczarnomorskiego licznie występowały też w okresie późnorzymskim (III - IV wiek), gdy Pomorze po wywędrowaniu Gotów nad Morze Czarne zamieszkiwała ludność tzw. grupy dębczyńskiej.

W okresie wędrówek ludów (375 - 570 r.) Pomorze, jak i pozostałe ziemie polskie stało się areną burzliwych wydarzeń. Śladem osadnictwa z tego czasu są skarby monet i cennych ozdób. Na okres ten datowane jest (prawdopodobnie) stanowisko z Rekowa.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

Okres wczesnośredniowieczny (VI - XII w.) rozpoczyna nowy etap dziejów na Pomorzu - czasy historyczne, dla których dysponujemy zarówno zabytkami pochodzącymi z wykopalisk, jak i źródłami pisany. Najstarsze ślady osadnictwa Słowian na Pomorzu pochodzą z VI wieku, a w VII wieku powstają pierwsze grody. Z terenu Gminy Radowo Małe najstarsze osadnictwo datowane na wiek VII-VIII odkryto na 2 stanowiskach w Pogorzeliczy, 2 stanowiskach w Radzimi, późniejsze, datowane na wiek VIII-IX odkryto na 3 stanowiskach w Gostominie, w Mołdawinie, 3 stanowiskach w Pogorzeliczy, Radzimi i Żelmowie. W wiekach kolejnych następuje burzliwy rozwój osadnictwa, skupionego najpierw na urodzajnych glebach nad rzekami. Pomorze stanowi wówczas mozaikę mniejszych plemion, wchodzących w skład Pomorzan, odłamu Słowian Zachodnich, włączonych w X wieku w obręb państwa polskiego. Ze źródeł pisanych dowiadujemy się o długotrwałym oporze Pomorzan wobec chrześcijaństwa, o niepowodzeniach misji chrystianizacyjnych i nawrotach pogaństwa jeszcze w XII wieku. Potwierdzają to wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych w znanych ośrodkach kultury pogańskiego: na górze Rowokół koło Smołdzina oraz na Górze Chełmskiej w pobliżu Koszalina. Wyjątkowo długo Sławianie na Pomorzu czcili siły przyrody i oddawali część bóstwom w świątyniach zwanych gontynami. Zmarłych chowano na cmentarzyskach płaskich i kurhanowych w obrządku pierwotnie ciałopalnym, a następnie - pod wpływem m. in. chrześcijaństwa - szkieletowym. Podstawą utrzymania było rolnictwo i hodowla, ze znaczącym udziałem rybołówstwa i myśliwstwa. Następowala specjalizacja produkcji i powstawały wyspecjalizowane warsztaty produkcyjne. Od VIII w. upowszechniło się koło garncarskie, ułatwiając wyrób naczyń glinianych. W okresie wczesnego średniowiecza i średniowiecza nastąpił rozwój osadnictwa grodowego na Pomorzu, co wiąże się ze wzrostem znaczenia administracyjnego grodów jako siedzib książąt i ich drużyn. Inną funkcją grodów jest możliwość schronienia się ludności pobliskich osad w razie niebezpieczeństwa. Na terenie gminy grodziska zlokalizowane są w Karnicach, Smorawinie oraz w Strzmielach. W przypadku grodu w Strzmielach wiemy, że funkcjonował on także w wiekach późniejszych, jako zamek a w końcu dwór.

Ślady archeologiczne w postaci fragmentów ceramiki związane z późniejszym osadnictwem po XV w. zarejestrowane na licznych stanowiska z terenu gminy być może związane są już z rycerskimi nadaniami, które z czasem przechodzą w większe jednostki tworzące majątki szlacheckie. Kolonizacja terenów obecnej gminy Radowo Małe związana była głównie z rodem rycerskim Borków - zamek i miasto Strzmiele, wsie Borkowo Wielkie, Godowo, Karnice, Radowo Małe i Wielkie, Rekowo, Siedlice. W dobrach rodu rycerskiego Dewitzów leżały wsie Gostomin, Mołdawin, Rogowo i Żelmowo.

Ród von Dewitz

Pierwsza wzmianka o rodzinie Dewitzów na Pomorzu pochodzi z 1319 r., kiedy to Ekharda Dewitz wymieniano jako świadka w dokumencie księcia pomorskiego Warcisława IV. W 1353 r. Ulricha Dewitz wzmiankowano jako pana miasta Dobra Nowogardzka i okolicznych wsi. W 1568 r. nastąpił podział majątków pomiędzy członków rodu. Osłabienie znaczenia Dewitzów nastąpiło w drugiej połowie XVI w., m.in. w skutek upadku banku Loitzów (utrata 40 tys. talarów). Dopiero na przełomie XVII i XVIII w. Dewitzowie odzyskali swoje znaczenie. W XVIII w. posiadali już około 40 majątków w okolicach Nowogardu i Dobrej Nowogardzkiej. Na początku XIX w. główne dobra rodowe zaczęły przechodzić w obce ręce na wskutek sprzedaży i podziałów. Pozostały jednak majątki w Mieszewie, Osowie, Mołdawinie i w kilku innych pobliskich wsiach. W ten sposób od nazw posiadanych dóbr powstały gałęzie rodu Dewitz: von Meesow, von Wussow, von Maldewin. W 1853 r. wyodrębniła się rodzina Dewitz-Krebs, kiedy Werner von Dewitz, właściciel majątków w Grzęźnie i Wojtaszycach, dołączył do swego nazwiska, nazwisko panińskiego żony.

Ród von Borcke (także jako von Borck i Borkowie). Najstarsze przekazy dotyczące rodu pochodzą z XII wieku. Za protoplastę rodziny uchodzi Borko I. Zapewne był on, podobnie jak jego syn Przybysław, możnowładcą pochodzenia słowiańskiego służącym księżętom pomorskim. Przybysław i jego ojciec znani są z dokumentu z 1186/7, w którym Przybysław nazwany w nim *Pribislaus filius Borconis* wspomniany został jako świadek sądowy, W dokumencie tym o nadaniu praw własności ziem na wyspie Wolin probostwu w Kamieniu, powołuje się na świadka wyżej wspomnianego Przybysława, syna Borka. Przyjmuje się, że Borko był szlachecciem Pomorskim. W dokumentach z 1251 Borko pojawia się jako rycerz, a od roku 1253 jako Kasztelan Kołobrzeski. Borko zajmował znaczące pozycje polityczne na dworze Książęcym w czasie wielkiej migracji zachodnio-niemieckiego rycerstwa na ziemię Pomorskie, co podniosło rangę rodu, zrównanego w prawach z rycerstwem niemieckim. Po przeniesieniu praw miejskich Kołobrzegu na niemieckie prawa miejskie, co zniosło kasztelanię w Kołobrzegu Borkowie przenieśli się na tereny powiatu łobeskiego. Od roku 1271 Borko określa się "dominus de Lobis" - pan na Łobezie.

Na terenie gminy Radowo Małe większość wsi ma historyczny rodowód. Wsie o korzeniach średniowiecznych (XIII-XIV wiek) to Strzmiele, Borkowo Wielkie, Czachowo, Dobrkowo, Gostomin, Karnice, Mołdawin, Radowo Małe, Radowo Wielkie, Rekowo, Rogowo, Siedlice, Smorawina i Wołkowo. Większość wsi rozplanowana była w układzie owalnicowym lub placowym, nieliczne w formie ulicówki (Gostomin, Mołdawin). W późniejszych wiekach powstają we wsiach folwarki i kolonie doprowadzając do przekształcenia i często zatarcia średniowiecznych układów ale także powstają nowe założenia dworsko-folwarczne. Wśród wsi o najlepiej zachowanych układach historycznych należą: Czachowo, Dargomyśl, Radowo Małe, Radowo Wielkie, Radzim, Rogowo, Siedlice i Sienna Dolne.

Borkowo Wielkie (niem.: *Gross Borckenhagen*).

Jest wsią o średniowiecznym rodowodzie z zachowanym do dziś układem ulicówki ze śladami dawnej owalnicy z kościołem, cmentarzem przykościelnym. Przez kilka stuleci stanowiła własność

rycerskiego rodu von Borck. Pierwsze wzmianki pochodzą z XIV w., w 1591 r. właścicielem wsi był Ulrich v. Bork. W XVIII w. nastąpił podział majątku na 2 linie rodziny von Borck. W 1784 r. wieś składała się z 13 gospodarstw chłopskich, 1 zagrodnika, zagrody kowala, łącznie 24 dymy. Jedną częścią złożoną z folwarku i 8 gospodarstw chłopskich, 1 zagrodnika i kowala władał asosor rejencji szczecińskiej Friedrich Wil. von Borck, drugą częścią złożoną z 5 gospodarstw Georg Friedrich von Borck. Około 1828 r. całość przeszła w ręce Johanna Carla von Borck. Od 1871 r. dziedziczy Georg von Borck i wieś liczyła w owym czasie 334 mieszkańców oraz 113 osób na folwarku. W 1884 r. Georg posiadał 443 ha ziemi, w tym 369 ha ziemi ornej. Podział na część dworską i chłopską utrzymywał się przez XIX w. i w latach 70-tych XIX w. zamieszkiwało we wsi ok. 450 osób w 51 domach. Wieś do II wojny światowej pozostawała we władaniu rodziny von Borck, po 1945 r. na bazie folwarku utworzono PGR.

Czachowo (niem: *Zachow*).

Wieś o średniowiecznym rodowodzie z częściowo zachowanym układem wsi średniowiecznej. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1262 r. (jako *Zcachowe*), wieś do XVIII w. należała do rodu Borków z linii Strzmielskiej. Na przełomie XVI i XVII w. we wsi mieszkała słynna z urody i mądrości Sidonia Borck, którą posądzono o czary i wieku 73 lat stracono w Szczecinie. W 1742 r. właścicielem Czachowa, Smorawiny i Strzmiela był radca Trybunału Jan Fryderyk Loeper. Brak jest danych dotyczących historii wsi w II połowie XVIII i XIX w., stąd bardzo trudno ustalić dokładną datę budowy pałacu oraz założenia parkowego. W okresie międzywojennym właścicielem 572 hektarowego folwarku był Georg Munkel. Według wykonanego w 1978 opracowania parku istniejący obecnie w ruinie kościół funkcjonował jeszcze w latach 1948/49 i został zdewastowany około 1950 r. – na zdjęciu na tzw. „karcie zielonej” zachowanej w WUOZ w Szczecinie kościół w 1959 posiadał jeszcze dach. W latach 1945-1976 park i zabudowania inwentarskie dawnego majątku pozostawały w gestii Państwowego Funduszu Ziemi – ok. 1950 r. został rozebrany pałac. Od 1977 park i budynki należały do PGR Rekowo.

Dargomyśl (niem. *Hoffelde*).

Jest niewielką osadą folwarczną o niewykształconym układzie ruralistycznym, założoną na skraju kompleksu leśnego okalającego od północnego-wschodu Jezioro Okrzeja. Oprócz zespołu folwarcznego we wsi znajduje się obecnie niewielka kolonia mieszkalna. Wieś została założona w średniowieczu i do 1832 r. była lennem rodu von Dewitz, których główna siedziba znajdowała się w Dobrej, a od XVIII w. w Dargomyślu. Folwark w Dargomyślu wymieniany jest w XVIII w. w zespole dóbr rodziny von Dewitz z Nowogardu i Dobrej. W 1799 całość dóbr skupił w swoim ręku landrat Friedrich Christian August von Dewitz, starosta powiatu Nowogard-Dobra. W tym czasie w majątku w Dargomyślu znajdowało się 8 dymów i cegielnia. Około 1808 r. po śmierci Friedricha von Dewitza majątek nabył Jakob Friedrich von Ruchel-Kleist i jest on wymieniany jako właściciel w 1828 r. W 1832 r. majątek został sprzedany Bernhardowi von Bulow, z którym można wiązać rozbudowę dworu i budowę nowego zespołu zabudowań gospodarczych folwarku. Majątek należał do rodziny von Bulow do 1905. W połowie XIX w. majątek liczył 12 budynków i 213 mieszkańców i zbudowany został wtedy pałac. Na przełomie XIX i XX w. majątek przejmuje rodzina von Lettow-Vorbeck, która na początku XX w. rozbudowuje folwark powiększając o owczarnię i gorzelnię oraz rozbudowuje dwór. W 1939 r. majątek nabywa rodzina von Alten z Heselau. Po wojnie zespół folwarczny wielokrotnie zmieniał przynależność, od połowy lat 70-tych XX w. wchodził w skład Kombinatu Państwowych Gospodarstw Rolnych w Radowie Małym, który został rozwiązany na początku lat 90-tych XX w. Wieś z atrakcyjną zielenią wewnątrz wsi z terenem dawnych ogrodów. Aleja dębowa do Orla. Obszar wymaga szczególnej ochrony środowiska przyrodniczego i krajobrazu kulturowego.

Dobrkowo (niem.: *Doberkov*).

Wieś stanowiła lenno rodu von Dewitz, z rodowodem sięgającym XVI w., ukształtowana w XIX w. jako ulicówka z pozostałościami zieleni przykościelnej – kościół nie zachowany, ze zdemastowanym dawnym parkiem folwarcznym. W 1784 r. należało do Josepha Friedricha von Dewitz. Na początku XIX w. dobra stały się własnością rodziny von Kannenberg. Park i dawny folwark stanowią wyodrębniony kompleks znajdujący się we wschodniej części osady.

Gostomin (niem.: *Justemin*)

Wieś Gostomin była lennem rycerskim rodu von Dewitz. Wieś z zachowanym układem ulicowym z XIX w. W okresie przed II wojną majątek ziemski liczył 384 ha i należał do Willego Kobersteina.

Karnice (niem. *Karnitz*).

Wieś o średniowiecznym rodowodzie, pozostały ślady historycznego układu owalnicowego. Wieś Karnice była lennem rycerskim rodu Borków. W średniowieczu dobra w Karnicach (Karnitz) należały do klucza posiadłości w Łagiewnikach (Elverhagen) będącego lennem strzmielsko-łobeskiej linii Borcków. W 1582 r. Ulrich von Borck popadł w spór z księciem pomorskim Janem Fryderykiem z powodu zwlekania z uiszczeniem należności z tytułu nadania praw lennych na nowych warunkach. Po zaostrzeniu sporu książę wysłał egzekutora, który zajął dobra w Łagiewnikach i Karnicach a z karnickiego gospodarstwa wywieziono całe zboże, pokaźną ilość kur i gęsi, 500 sążni drewna, 42 baranów w postaci mięsa suszonego i wędzonego, 45 gęsi w postaci mięsa suszonego. W źródłach występuje nazwa „Gut” a nie „Vorwerk” co sugeruje, że znajdował się tam dwór będący siedzibą zarządcy. W 1777 r. dobra w Karnicach nabył Otto Friedrich Furchtegott Bonin, w 1794 r. cały dawny klucz majątków Borcków Bonin odsprzedał za 36 000 talarów Leopoldowi Karłowi Friedrichowi von Heyden. W 1796 r. dobra kupił podkomorzy Ludwig Friedrich Christoph August von Borck z Węgorzyna, za kwotę 40 000 talarów. W połowie XIX w. dobra ziemskie należą do Friedricha von Bulow. W okresie międzywojennym majątek ziemski liczył 653 ha i należał do Wenera Honiga. Po II wojnie upaństwowiony, wchodził w skład Łobeskiego Kombinatu Rolnego.

Maliniec (niem.: *Hohenberg*)

Folwark Maliniec (Hohenberg) wymieniony został po raz pierwszy w listach lennych w 1601 r jako przynależność wsi Mołdawin. W 1804 r. Maliniec staje się samodzielnym majątkiem rezydencjalnym mjr Carla Ludviga von Dewitz, właściciela Mołdawina. W 1846 r. majątek nabywa dotychczasowy dzierżawca Siebenburger, który wraz z rodziną rozbudowuje folwark. W 1821 r. było tutaj 21 budynków mieszkalnych, 8 przemysłowych, 16 gospodarczych, 290 mieszkańców. W 1891 r. Siebenburger gospodarzył na 1101 hektarach ziemi. Przed wybuchem I wojny majątek nabyła rodzina von Schwerin, w 1928 r. właścicielem zostaje Johann Heulbold.

Mołdawin (niem.: *Maldewin*)

Mołdawin był wsią wchodzącą w skład posiadłości rodu von Dewitz. Wieś powstała nie później niż w XVI w. (z lat 1601, 1605 pochodzą listy lenne książąt szczecińskich dotyczących tej wsi). Dewitzowie władali wsią do lat 30-tych XX w., ostatnim właścicielem przed 1939 r. był Richard von Dewitz. W 1823 r. w wyniku uwłaszczenia i separacji gruntów założono na pd od Mołdawina kolonię, która w 1834 r. uzyskała oficjalną nazwę Nowy Mołdawin (obecnie Mołdawinek) i od tego czasu funkcjonował podział na Stary i Nowy Mołdawin. Stary Mołdawin składał się z części chłopskiej oraz majątku rycerskiego. Wg. danych z lat 60-tych XIX w. we wsi znajdował się kościół, pastorówka, szkoła, 10 dużych gospodarstw chłopskich i kilkanaście mniejszych. Łącznie część chłopską zamieszkiwało 130 osób (23 rodziny), w tym czasie część rycerską zamieszkiwało 199 osób (29 rodzin). Wieś o charakterze dworsko-chłopskim z wyraźnym odzwierciedleniem podziałów własnościowych

w układzie przestrzennym. Zabudowa skupiona wzdłuż ulicy biegnącej łukami po osi N-S, zagrody chłopskie w kształcie czworoboków zajmowały północną część wsi po stronie wschodniej ulicy – obecnie większość nie istnieje. Zabudowa dworska zajmowała południową część wsi, budynki usytuowane były po obu stronach drogi. Dominantę wsi stanowił kościół, znajdujący się w centrum wsi, pomiędzy obu częściami.

Orle (niem.: *Haseleu*).

Wieś z zachowanym częściowo układem wsi ulicowej.

Pogorzelica (niem.: *Margarethenhof*).

Wieś z zachowanym XIX w. układem przestrzennym.

Radowo Małe (niem.: *Klein Raddow*).

Pierwsza wzmianka o wsi historycznej pochodzi z 1490 roku. Od XIX wieku wieś chłopska z folwarkiem, zachowany owalny układ przestrzenny starej wsi ze zlokalizowanym w centrum kościołem oraz cmentarzem przykościelnym.

Radowo Wielkie (niem.: *Gross Raddow*).

Wieś o średniowiecznym rodowodzie. Wieś Radowo Wielkie była do 1777 r. lennem rodu Borków z linii Strzmielskiej. Pod koniec XVIII w. właścicielem majątku był Bogusław Heinrich von Kleist, a w połowie XIX w. von Bulow. Pierwszą wzmianką o parku pochodzi z 1874 r. Park zajmował północno-wschodnią część wsi, przylegając od północy do zabudowań folwarku.

Radzim (niem.: *Radem*).

Wieś podobnie jak inne majątki von Dewitzów charakteryzuje się najprawdopodobniej średniowiecznym rodowodem. W źródłach jest określana jako majątek rycerski lub szlachecki. W 1776 r. źródła potwierdzają istnienie wsi jak i kolonii w niedalekim oddaleniu od niej. Około poł. XIX w. w majątku było 9 domów mieszkalnych w których mieszkało 25 rodzin – 168 mieszkańców. W 1804 r. majątek Radzim był w posiadaniu gen. lejtnanta Ensta W. Philippa von Ruchel, w 1828 r. jako właściciel figuruje de Laitre, a w 1832 r. von Ratzmer od którego majątek w 1862 r. nabył Kannenberg. Od 1892 r. majątek należał do hrabiów von Konigmar i pod koniec XIX w. areał upraw wynosił: pola 511 ha, łąki 89 ha, pastwiska 29 ha, tereny zalesione 193 ha, = 822 ha., w majątku działała gorzelnia parowa oraz mleczarnia z trakcją parową. W 1905 r. właścicielem był Wichard von Konigsmark, od 1929 do II wojny światowej majątek był własnością Konigsmarków i w majątku były: browar, mleczarnia, suszarnia z instalacją elektryczną i gospodarowanie nastawione było na przetwórstwo a nie hodowlę.

Rekowo (niem.: *Reckow*).

Wieś o początkach z XIV w., z czytelnym zachowanym układem wsi owalnicowej z XIX w. Rekowo stanowiło od XIV w. lenno Borków z linii strzmielskiej. W dokumencie z 1628 wieś należy do Franza Joachima von Borck i liczy 29, łana. w 1788 Borkowie sprzedali majątek Johannowi Georgowi von Loeper za 12013 talarów a w 1793 Ernst August von Borck odkupił posiadłość za 16 000 talarów, aby w 1798 r. sprzedać Rekowo za 26000 talarów swojemu bratu Philippowi Johannowi von Borck, który w 1803 r. odsprzedał majątek Christianowi Friedrichowi von Schmidt za 54000 talarów. W 1871 r. wieś liczyła 242 mieszkańców. W okresie międzywojennym majątek liczył 524 ha i należał do Ulricha von Borck. W 1930 r. wieś liczyła 275 mieszkańców.

Rogowo (niem.: *Roggow*).

Wieś Rogowo była wsią szlachecką o średniowiecznym rodowodzie z zachowanym do dzisiaj XIX w. układem zabudowy. Pierwsza wzmianka pojawia się 1597 r., kiedy to Ulrich von Borck odstępuje lenno *Roggow* swojemu synowi Ottonowi. Pod koniec XVII majątek pozostawał w rękach Borków. W 1746 r. posiadłość zostaje wystawiona na sprzedaż razem z wsią Radowo Małe za 15752 talarów, które kupuje Carl von Borck, a po jego śmierci majątek dziedziczy wdowa Estrher Benigna

Juliana i syn Heinrich Mathias, który od 1780 r. zostaje jedynym właścicielem. W 1798 r. Friedrich Ludwig von Borck sprzedał majątek za 63000 talarów Johannowi von Altrock, a ten w 1801 r. sprzedał to Carlowi Kruegerowi. W 1804 r. posiadłość za 63000 talarów zostaje sprzedana Friedrichowi Curtowi von Ramin, który rok później sprzedaje Rogowo za sumę 57000 talarów braciom Adolfowi i Augustowi von Koesteritz. Pod koniec XIX w. Rogowo określane było jako majątek szlachecki należący do rodziny von Katzler. Na przełomie XIX i XX w. majątek liczył 1310 hektarów. Na początku lat 20-tych XX w. w Rogowie zamieszkiwały 252 osoby. W źródłach z tego okresu wymieniany jest także majątek Roggow A, którego właścicielem był Herbert Weber i liczył on jedynie 16 hektarów.

Siedlice (niem.: *Zeitlitz*).

Wieś ulicówka z zachowanymi śladami dawnej owalnicy. Siedlice do XVII w. stanowiły lenno Borków. W 1685 r. właścicielem był Julius Franz von Wedel, W XVIII w. dobra należą kolejno do J. Jacoba v. Venden (1723) i majora Georga Heinricha von Petersen (1731). W połowie XIX w. majątek stanowił własność Clausa Heinricha von d. Decken. Około 1784 r. we wsi było 11 gospodarstw chłopskich, mieszkał we wsi także nauczyciel, kowal. W okresie międzywojennym majątek liczy 877 ha i należał do Hansa von Diest, w 1939 r. właściciel powiększył majątek do 1408 hektarów i poczynił poważne remonty. Po wojnie przejęty przez Skarb Państwa.

Sienno Dolne (niem.: *Schonau Gut A*).

Wieś o zachowanym historycznym układzie przestrzennym w postaci ulicówki z założeniem dworsko-parkowym i terenem pokościelnym.

Sienno Górne (niem.: *Schonau Gut B*).

Osada folwarczna z XIX w. Majątek Sienno Górne wyodrębniony został w 1843 r. z Sienna Dolnego. Majątek stanowił własność rodziny von Dewitz. W 1815 r. zakupiona została przez dotychczasowego dzierżawcę, ekonomę Hella. Po jego śmierci w 1843 majątek został podzielony pomiędzy dwóch synów, Sienno Dolne pozostało w rękach Augusta Friedricha Hella a Sienno Górne objął Hermann Hell. W 1873 r. osada liczyła 8 domów z 62 mieszkańcami i hodowano tu 775 szt. owiec. W 1884 majątek obejmował 575 ha ziem, w tym 396 ha gruntów ornych i 101 ha lasów, w 1905 r. właścicielem był Gustaw Hell, w 1920 r. i następnych Gerhard Hell, do którego Sienno Górne pozostawało w rękach rodziny do II wojny. W XX w. majątek systematycznie zmniejszał. W 1905 r. liczył 312 ha ziemi (183 ha gruntów ornych), w 1914 r. 303 ha (237 ha gruntów), 1929 r. 302 ha (205 ornych) i w 1939 r. 295 ha (216 ha ornych).

Smorawina (niem.: *Schmorow*).

Od średniowiecza wieś należała do lenna rodziny von Borck ze Strzmiela. W 1604 r. właścicielem jest Adrian von Borcke. W 1628 r. wieś liczyła 17 łanów i posiadała 8 zagród, w tym zagroda pastora i zagrodnika. Od 1742 r. Smorawina przechodzi w ręce rodziny von Loeper (wraz z wsią Strzmiela). W 1828 r. majątkiem władał Johann Wilhelm von Loeper. W 1871 r. wieś zamieszkiwało 112 osób a majątek liczył 10 budynków mieszkalnych, 1 budynek przemysłowy, 6 gospodarczych a ogólny areał liczył 715 hektarów. Pod koniec XIX w. majątek został przejęty przez rodzinę von Diest z Siedlic. W 1908 r. Smorawinę zamieszkiwało 109 mieszkańców.

Strzmiela (niem.: *Stramehl*).

Wieś była posiadłością rodu Borków, którzy w XIII wieku osiedlili się na ziemi łobeskiej i do niego należały rozległe tereny – ziemia łobeska, reska, węgorska. Pierwsza wzmianka o rodzie Borków pochodzi z 1282 roku. W dokumencie określa się jednego z Borków jako *domus in Vulresburghe* – pana na Wilczym Wzgórzu. Założycielem „Wilczego Wzgórza” był prawdopodobnie Jakub III von Bork. Pod koniec XIII wieku „Wilcze Wzgórze” występuje jako *castrum*, czyli zamek warowny, położony na wzgórzu, w którego zakolu zlokalizowano grodzisko. Było ono otoczone z trzech

stron wodą, z czwartej zaś znajdowały się bagna. Najstarszy opis zamku pochodzi z 1551 roku. Według spisu z 1583 roku dwukondygnacyjny zamek otoczony był murem, wałem i fosą. Posiadał też przedmurze, przy nim znajdował się browar, a dalej folwark, do którego należała wielka owczarnia. Pod koniec XVII wieku jedna trzecia dóbr strzmielskich przeszła w ręce rodziny von Thum. W 1714 roku resztę swych posiadłości sprzedali Michał, Jerzy, Henryk, Melchior i Feliks Borkowie rodzinie von Edling. Von Edlingowie w 1742 r. sprzedali dobra strzmielskie wraz z folwarkiem i dwoma wioskami – Czachowem i Smorawiną – radcy trybunału Janowi Fryderykowi Loeperowi za sumę 21 000 talarów. W 1780 roku Jan Jerzy Loeper (prawnuk Jana Fryderyka) wybudował nowy zamek na fundamentach starego. W XIX wieku dobudowano od strony północnej podpiwniczony ryzalit. Przy wjeździe na niewielki dziedziniec powstały dwa parterowe pawilony a całe podwórze zamykał mur.

Troszczyno (niem.: *Friedrichsgnade*).

Wieś kolonizacyjna z XVIII w. z zachowaną formą ulicówki.

Wołkowo (niem.: *Wolkow*).

W średniowieczu w Wołkowie występowały dwie własności lenne rycerskich rodów: Dewitzów i Borków, W XVIII w. było już tylko jedno potwierdzone lenno rodu Dewitzów. Na początku XIX w., w 1804 r. majątek w Wołkowie należał do Karla Friedricha Ludwiga von Dewitz z Mołdawina. W 1818 r. podczas regulacji gruntów w 1818 r. trzy gospodarstwa chłopskie (bauerhof) związane z majątkiem rodziny von Bulow z Radowa Wielkiego, zostały przejęte przez właścicieli dóbr w Wołkowie i od tego czasu w Wołkowie istniała jedynie własność szlachecka. Dewitzowie sprzedali majątek przed 1828 r., ponieważ w tym roku w wykazach dóbr rycerskich Pomorza odnotowano rodzinę von Arnim na Wołkowie. W 1842 r. w wykazach występują kolejni właściciele majątku, rodzina Pissin, władający pobliskim Żelmowej. W 1843 r. dobrami Wołkowskimi władała rodzina Michaelis. W 1853 r. kupił je Friedrich Karl W. von Blucher. Z rodziną von Blucher łączy się budowę nieistniejącego obecnie dworu i rozbudowę folwarku.

Żelmowo (niem.: *Sallmow*).

Wieś o średniowiecznym rodowodzie. Obecnie pierwotny układ przestrzenny wsi jest zatarty, ale można przypuszczać, że była to wieś owalnicowa. Zabudowa chłopska zajmowała południowo-wschodnie i północno-zachodnie krańce wsi i stanowiły ją niewielkie gospodarstwa funkcjonalnie związane z zespołem folwarcznym, który zajmował środkową część wsi. W wiekach XVII i XVIII pozostawała w dobrach rodziny von Dewitz. Jej ostatnim przedstawicielem w Żelmowie był mjr. Stephan Gottlieb von Dewitz (w 1784 r.) oraz Otto Ludvig von Dewitz (w 1804 r.). W 1816 r. posiadłość w Żelmowie przeszła w ręce kpt. von Pissin i pozostawała w rękach tej rodziny do 1884 r. W 1871 r. majątek składał się z 28 budynków mieszkalnych, 1 przemysłowego, 24 gospodarczych. W tym czasie we wsi było 14 gospodarstw chłopskich i Żelmowo liczyło 317 mieszkańców. Od 1884 r. właścicielami majątku zostają Schultzowie, którzy gospodarzyli wówczas na 665 ha ziemi, z czego 556 ha była to ziemia orna. W okresie tym powstała w majątku cegielnia. W 1892 Gebhardt Schultz buduje gorzelnię, młeczarnię a na przełomie XIX i XX w. pałac w stylu eklektyczno-secesyjnym. W 1905 r. Gebhardt Schultz gospodarzy na 710 hektarach ziemi. W okresie I wojny światowej majątek przeszedł w ręce rodziny Mach, którzy władali nim w okresie II wojny światowej.

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamentsy pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwarę;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

W wyniku przejścia przez Polskę ziem zachodniego Pomorza, po 1945 roku nastąpiła całkowita wymiana ludności przez co została zerwana ciągłość kulturowa na tych terenach. Polityka państwa, najczęściej wsparta negatywną propagandą wobec dawnych mieszkańców Pomorza a także brak reakcji organów Państwa doprowadziły do katastrofalnego stanu niemieckich, protestanckich cmentarzy. Dopiero po zmianach ustrojowych w 1989 r. nastąpiła zmiana polityki Państwa oraz nastawienia mieszkańców, którzy zaczęli się interesować historią lokalną i szeroko pojętym dziedzictwem kulturowym, będącym elementem budowy tożsamości „małej ojczyzny”.

Dziedzictwo niematerialne na terenie kultywowane jest głównie poprzez zachowanie obrzędowości zwyczajów dorocznych – na przykład doroczne dożynki, tradycje związanych ze świętami kościelnymi, silną tradycję patriotyczną, najczęściej manifestowaną poprzez oprawę religijno-patriotyczną uroczystości i imprez. Obrzędowość kościelna to także dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne.

Dla promocji Gminy należałoby wypromować produkt kulinarny, który wśród mieszkańców jest najbardziej rozpoznawalny i kojarzony z gminą Radowo Małe i powinien być zgłoszony na Krajową Listę Produktów Tradycyjnych w Ministerstwie Rolnictwa. Krajową Listę Produktów Tradycyjnych utworzono na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych. Jednym z głównych celów powstania tej listy jest promocja i rozpowszechnianie informacji o produktach wytwarzanych tradycyjnymi, historycznie ugruntowanymi metodami na terenie kraju, po to, aby następnie móc je skuteczniej promować także za granicą.

Równie ważnym elementem spójności obszaru są wspólne doświadczenia historyczne, świadczące o zaangażowaniu mieszkańców w walkę o odzyskanie niepodległości. Gmina Radowo Małe posiada także bogaty kalendarz imprez, które organizowane w różnych miejscowościach Gminy, a w których uczestniczy nie tylko społeczność lokalna. Wśród nich należy wymienić:

- Gminny Konkurs Palma Wielkanocna – organizowany w marcu,

- Magiczna Radowska Noc – organizowana w lipcu,
- „Radowski Kociołek – Sydonia” organizowany w lipcu,
- Dożynki powiatowo-gminne, organizowane we wrześniu,
- Narodowe Święto Niepodległości – organizowane 11 listopada.

Wydarzenia kulturalne odbywają się także w poszczególnych sołectwach Gminy i z reguły są to plenerowe wydarzenia adresowane do rodzin.

Do kalendarza imprez kulturalnych odbywających na terenie Gminy wpisały się także działania prowadzone przez w Strzmielach przez Archiwum Państwowe w Szczecinie. Na terenie pałacu organizowane są wystawy i ekspozycje na temat rodów Dewitz oraz von Loepper zamieszkałych na tym terenie. Co roku w pałacu odbywają się spotkania poświęcone Sydonii, pochodzącej z pomorskiego rodu von Borck, która w wyniku oskarżenia o czary została spalona na stosie w Szczecinie.

5.2.3. Infrastruktura kultury oraz oświatowa na terenie Gminy Radowo Małe

Na terenie Gminy działa od 1 stycznia 2018 Gminne Centrum Kultury i Biblioteka Publiczna, które powstało z połączenia pod koniec 2017 r. Gminnego Ośrodka Kultury oraz Biblioteki Publicznej w Radowie Małym (na stronie BIP Gminy Radowo Małe niepoprawnie jako: Gminny Ośrodek Kultury i Biblioteka Publiczna). GCKiBP realizuje cele i zadania określone w ustawie o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz ustawie o bibliotekach. Centrum zajmuje się promocją walorów regionu oraz prowadzi aktywną działalność edukacyjną i kulturalną, organizuje konkursy - na przykład fotograficzny „Cztery pory roku w obiektywie na terenie Gminy Radowo Małe”.

(informacje za: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100010001221187>).

Obok Gminnego Centrum Kultury w Radowie Małym na terenie gminy funkcjonują świetlice środowiskowe w miejscowościach: Rogowo, Karnice, Gostomin, Orle, Smorawina, Żelmowo.

W gminie Radowo Małe jest jedna publiczna szkoła podstawowa w Radowie Małym oraz Niepubliczna Podstawowa Szkoła Specjalna w Radowie Wielkim oraz Niepubliczna Szkoła Przystosowująca do Pracy. Edukację na etapie ponadpodstawowym młodzież ma możliwość kontynuowania w szkołach zlokalizowanych w Łobzie, Nowogardzie i Resku.

W Gminie Radowo Małe działają także Koło Gospodyń Wiejskich: w Radowie Małym, Rogowie,

W pałacu w miejscowości Strzmielce mieści się Archiwum Państwowe w Szczecinie. Dodatkowo na terenie pałacu organizowane są wystawy i ekspozycje na temat rodów Dewitz oraz von Loepper zamieszkałych na tym terenie. Co roku w pałacu odbywają się spotkania poświęcone Sydonii, pochodzącej z pomorskiego rodu von Borck, która w wyniku oskarżenia o czary została spalona na stosie w Szczecinie. Ponadto w pałacu odbywają się lekcje historii dla uczniów ze szkół z terenu gmin Radowo Małe i Łobez.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 p. 1 - 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710), „Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 1a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,

4) *ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego*”.

Na obszarze gminy Radowo Małe funkcjonuje jedna z wymienionych wyżej form ochrony: wpis do rejestru.

Prowadzenie jakichkolwiek działań, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych w obiekcie zabytkowym, jak i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego zgodnie z art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710).

Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) *prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 2) *wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;*
- 3) *prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;*
- 4) *prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;*
- 5) *prowadzenie badań archeologicznych;*
- 6) *przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 7) *trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
- 8) *dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 9) *zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;*
- 10) *umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 11) *podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 12) *poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.*

Ustawa wymienia kolejno: prowadzenie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych. Należy uzyskać zgodę konserwatora również na przemieszczanie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego oraz zmianę jego przeznaczenia i sposobu korzystania z tego zabytku, a także na umieszczanie urządzeń technicznych i reklamowych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. W przypadku archeologii niezbędne jest uzyskanie pozwolenia na badania archeologiczne oraz na poszukiwania prowadzone przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Pozwolenie WKZ ma formę decyzji administracyjnej, tak więc w toku postępowania mają zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

Tryb wydawania pozwoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań*

konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków. Rozporządzenie to precyzuje zakres wniosku i załączników dla każdego typu działań przy zabytku.

5.3.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Radowo Małe znajduje się trzydzieści zespołów zabytków i zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków. Wszystkie zostały wymienione w tabeli nr 1 poniżej. Są to tym samym najcenniejsze element krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków w Gminie Radowo Małe

	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES, NAZWA I NR OBRĘB,	NR DZIAŁKI
1.	BORKOWO WIELKIE	<i>„kościół fil. pw. św. Jana, pocz. XVI, nr rej.: A-1855 z 10.12.1963”</i>	Borkowo Wielkie 72-314 Borkowo Wielkie na działce geodez.: 20 obręb: BORKOWO WIELKIE ID: 321803_2.0022.20	
2.	CZACHOWO	<i>ruina kościoła, XV, XIX, nr rej.: A-1750 z 30.10.1989</i>	Czachowo 72-314 Czachowo na działce geodez.: 76/1 obręb: CZACHOWO ID: 321803_2.0020.76/1	
3.	CZACHOWO	<i>cmentarz przykościelny, nr rej.: A-1750 z 30.10.1989</i>	Czachowo 72-314 Czachowo na działce geodez.: 76/1 obręb: CZACHOWO ID: 321803_2.0020.76/1	
4.	CZACHOWO	<i>park pałacowy, XVIII/XIX, nr rej.: A-1853 z 26.01.1979</i>	Czachowo 72-314 Czachowo m. in. na działkach geodez.: 20/2, 20/3, 35/1, 39, 40, 272, 273, 275/1 obręb: CZACHOWO ID: 321803_2.0020.20/2, 20/3, 35/1, 39, 40, 272, 273, 275/1	
5.	DARGOMYŚL	<i>park dworski, XVIII, nr rej.: 830 z 25.11.1978</i>	Dargomyśl 72-314 Dargomyśl m. in. na działkach geodez.: 36/1, 36/2, 36/3, 36/4, 36/5, 36/6, 36/8, 36/9, 36/17, 36/18, 36/42, 36/44, 36/45, 36/51, 36/52, 36/53, 36/53, 36/54, 36/55, 36/56, 36/57, 36/58, 38, 309, 310, obręb: DARGOMYŚL ID: 321803_2.0012. patrz wyżej	
6.	GOSTOMIN	<i>kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. pw. Zwiastowania NMP, szach., XVII/XVIII, nr rej.: A-1751 z 8.11.1990</i>	Gostomin 72-314 Gostomin na działce geodez.: 22 obręb: GOSTOMIN ID: 321803_2.0007.22	
7.	GOSTOMIN	<i>Cmentarz przykościelny ewangelicki nr rej.: 1751 (dawny numer 1161) dec. Kl.3-5340/182/90 z dnia 08.11.1990</i>	Gostomin 72-314 Gostomin na działce geodez.: 22 obręb: GOSTOMIN ID: 321803_2.0007.22	
8.	GOSTOMIN	<i>park dworski, 1 poł. XIX, nr rej.: A-1831 z 26.09.1979</i>	Gostomin 72-314 Gostomin na działkach geodez.: 13/5, 13/6, 13/7, 13/8, 13/9 obręb: GOSTOMIN ID: 321803_2.0007.13/5, 13/6, 13/7, 13/8, 13/9	
9.	KARNICE	<i>park dworski, 2 poł. XIX, nr rej.: A-1858 z 26.01.1979</i>	Karnice 73-150 Karnice na działkach geodez.: 42/4, 42/5, 42/7 obręb: KARNICE ID: 321803_2.0016.42/4, 42/5, 42/7	
10.	MALINIEC	<i>park dworski, 2 poł. XIX, nr rej.: A-1830 z 25.11.1978</i>	Maliniec 72-315 Maliniec na działce geodez.: 12/2	

			obręb: MALINIEC ID: 321803_2.0001.12/2
11.	MOŁDAWIN	<i>park pałacowy, 2 poł XVIII, nr rej.: A-1847 z 25.11.1978</i>	Moldawin 72-315 Moldawin na działce geodez.: 165/3 obręb: MOŁDAWIN ID: 321803_2.0003.165/3
12.	ORLE	<i>park pałacowy (z ruiną pałacu), XVIII, nr rej.: A-1846 z 25.11.1978</i>	Orle 72-314 Orle na działce geodez.: 32/9 obręb: ORLE ID: 321803_2.0013.32/9
13.	RADOWO WIELKIE	<i>kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, 2 poł. XVII, nr rej.: A-1876 z 10.12.1963</i>	Radowo Wielkie 72-314 Radowo Wielkie na działce geodez.: 70 obręb: RADOWO WIELKIE ID: 321803_2.0005.70
14.	RADZIM	<i>zespół pałacowy: - pałac, 2 poł. XIX, 1 ćw. XX, nr rej.: A-66 z 31.05.2001</i>	Radzim 1 72-314 Radzim na działce geodez.: 149/13 obręb: RADZIM ID: 321803_2.0004.149/13
15.	RADZIM	<i>zespół pałacowy: - park, XVIII, nr rej.: A-66 z 25.11.1978</i>	Radzim 72-314 Radzim na działkach geodez.: 149/13, 149/14, 149/21, obręb: RADZIM ID: 321803_2.0004.149/13, 149/14, 149/21,
16.	REKOWO	<i>kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. pw. św.św. Apostołów Piotra i Pawła, szach., 1802, nr rej.: A-1752 z 22.10.1957</i>	Rekowo 73-150 Rekowo na działce geodez.: 10 obręb: REKOWO ID: 321803_2.0023.10
17.	REKOWO	<i>park pałacowy, 2 poł. XIX, nr rej.: A-1835 z 26.09.1979</i>	Rekowo 73-150 Rekowo na działkach geodez.: 47, 64/1, 64/2, 64/3, 64/4, 64/7, 64/9, 64/10, 66/1, 66/2, obręb: REKOWO ID: 321803_2.0023.p. wyżej
18.	ROGOWO	<i>kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. pw. św. Michała Archanioła, 1696, 1870, nr rej.: A-1754 z 12.09.1958</i>	Rogowo 72-314 Rogowo na działce geodez.: 195 obręb: ROGOWO ID: 321803_2.0014.195
19.	SIEDLICE	<i>kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, szach., XVIII, nr rej.: A-1753 z 23.01.1958</i>	Siedlice 73-155 Siedlice na działce geodez.: 39 obręb: SIEDLICE ID: 321803_2.0024.39
20.	SIEDLICE	<i>park dworski, 2 poł. XIX, nr rej.: A-1856 z 19.09.1979</i>	Siedlice 73-155 Siedlice na działce geodez.: 83/2, 83/7, 83/8, 83/20, 83/21, obręb: SIEDLICE ID: 321803_2.0024.p. wyżej
21.	SIENNO DOLNE	<i>park dworski, 2 poł. XVIII, nr rej.: A-1834 z 26.09.1979</i>	Sienna Dolne 72-314 Sienna Dolne na działkach geodez.: 18/1, 18/2, 18/11, 18/12, 18/13, 18/14, obręb: SIENNO DOLNE ID: 321803_2.0009.p. wyżej
22.	SIENNO GÓRNE	<i>park dworski, 1 poł. XIX, nr rej.: A-1832 z 26.09.1979</i>	Sienna Górne 72-314 Sienna Górne na działkach geodez.: 47, 49/1, 54/1, 56, 57, 69, 58, 59, 61, 62, 63, 73, 77 obręb: SIENNO GÓRNE ID: 321803_2.0008.p. wyżej
23.	SMORAWINA	<i>park dworski, 2 poł. XIX, nr rej.: 854 z 19.09.1979</i>	Smorawina 73-150 Smorawina na działkach geodez.: 3, 4/10, 4/12, 4/13, 4/16, 4/17, 13/8, 13/9, 13/11, 13/25, 13/26, 13/31, 13/34, 13/36, 15, 16/3, 16/4, 22 obręb: SMORAWINA ID: 321803_2.0017-p. wyżej
24.	STRZMIELE	<i>kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. pw. NMP i św. Andrzeja, 1722, nr rej.: A-1755 z 15.05.1956</i>	Strzmiele 73-150 Strzmiele na działce geodez.: 73 obręb: STRZMIELE ID: 321803_2.0021.73
25.	STRZMIELE	<i>zespół dworski, XVI, XVIII-XIX, nr rej.: A-1833 z 15.05.1956: - dwór, XVI, 1 ćw. XVIII, 1780, poł. XIX</i>	Strzmiele 73-150 Strzmiele na działce geodez.: 71/1 obręb: STRZMIELE ID: 321803_2.0021.71/1

		- 2 pawilony, tzw. domki kawalerskie lub strażnice	
26.	STRZMIELE	zespół dworski - park, XVIII/XIX, nr rej.: A-1833 z 12.12.1980	Strzmiele 73-150 Strzmiele na działkach geodez.: 68, 69, 71/1, 71/2, 72 obręb: STRZMIELE ID: 321803_2.0021.68, 69, 71/1, 71/2, 72
27.	WOŁKOWO	park dworski, 1 poł. XIX, nr rej.: A-1829 z 25.11.1978	Wołkowo 72-314 Wołkowo na działkach geodez.: 2/2, 294/1 obręb: WOŁKOWO ID: 321803_2.0006.2/2, 294/1
28.	ŻELMOWO	zespół pałacowy: - park, nr rej.: A-1842 z 18.09.1979	Żelmowo 72-314 Żelmowo na działkach geodez.: 96/6, 16/14, 16/19 obręb: ŻELMOWO ID: 321803_2.0010.96/6, 16/14, 16/19
29.	ŻELMOWO	zespół pałacowy, 1 poł. XIX, XIX/XX: - pałac, 1 poł. XIX - pocz. XX, nr rej.: A-1842 z 7.08.1996	Żelmowo 72-314 Żelmowo na działce geodez.: 16/14 obręb: ŻELMOWO ID: 321803_2.0010.16/14
30.	SMORAWINA	grodzisko wczesnośredniowieczne, nr rej.: 635 z 12.11.1970 r.	

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Z przyczyn bezpieczeństwa zgromadzonych zabytków w programie opieki nad zabytkami nie podaje się szczegółów dotyczących zabytków ruchomych .

5.3.3. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dokumenty te zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym relacji gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2021, poz. 710) ale zgodnie a art. 39 ustawy z dnia 7 lipca 1994 Prawo budowlane (Dz. U. z 2020, poz. 1333) w przypadku obiektów budowlanych lub obszarów ujętych w gminnej ewidencji zabytków pozwolenie na budowę wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków” w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej

ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kolejnym etapem obowiązku informacyjnego jest obowiązek powstający na etapie wykonywania gminnej ewidencji zabytków. O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem na gminy, które zamierzają prowadzić gminną ewidencję zabytków, obowiązek informacyjny o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o niuregulowanym stanie prawnym do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego

zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw znacząco wzmocniła rangę gminnej ewidencji zabytków nakładając obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Włączenie zabytku do gminnej ewidencji zabytków skutkuje ich ochroną (obiekty i obszary) i ujęcie w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w:

- miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków
- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i innych dokumentach planistycznych - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków
- decyzji o warunkach zabudowy - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- decyzji o realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego - wojewoda lub starosta przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków
- prawie budowlanym – pozwolenia na budowę lub rozbiórkę uzgadniane są z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie zostanie potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków decyduje wójt z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – **w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków**. W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na wójcie spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886)

5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Radowo Małe

Gminna Ewidencja Zabytków jest dokumentem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków).

Tabela nr 2: Zabytki nieruchome w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Radowo Małe – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne zostały ujęte w tabeli nr 3.

	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	DATOWOWANIE
1.	BORKOWO WIELKIE	Kościół filialny pw. św. Jana Apostoła	1500-1506

2.	BORKOWO WIELKIE	Dzwonnica przy kościele rzym.-kat. filialnym pw. św. Jana Apostoła	3 ćw. XIX w.
3.	BORKOWO WIELKIE	Cmentarz przykościelny ewangelicki	ok. 1 poł. XIX w.
4.	BORKOWO WIELKIE	Zespół folwarczny	I. 80-te XIX w. I. 20-te XX w.
5.	BORKOWO WIELKIE	Stajnia (3) w zespole folwarcznym, ob. magazyn	1887 r.
6.	BORKOWO WIELKIE	Cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	ok. poł. XIX w., po 1945 r.
7.	BORKOWO WIELKIE	Cmentarz z II wojny światowej	marzec 1945
8.	CZACHOWO	Ruina kościoła	pocz. XVI w.
9.	CZACHOWO	Cmentarz przykościelny	ok. 1 poł. XIX w.
10.	CZACHOWO	Park pałacowy	koniec XVIII w.
11.	CZACHOWO	Cmentarz ewangelicki	ok. 2 poł. XIX w.
12.	DARGOMYŚL	Park dworski	koniec XVIII w.
13.	DARGOMYŚL	Dwór	4 ćw. XVIII w. - XIX w.
14.	DARGOMYŚL	Cmentarz ewangelicki	ok. 2 poł. XIX w.
15.	DARGOMYŚL	Zespół folwarczny	lata 80-te XIX w. - lata 10-te XX w.
16.	DOBRKOWO	Park dworski	koniec XVIII w.
17.	DOBRKOWO	Cmentarz przykościelny ewangelicki	ok. poł. XIX w.
18.	DOBRKOWO	Cmentarz ewangelicki	ok. 1 poł. XIX w.
19.	DOBRKOWO	Stodoła w zagrodzie nr 4	4 ćw. XIX w.
20.	DOBRKOWO	Zespół folwarczny	4 ćw. XIX w.
21.	GOSTOMIN	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny pw. Zwiastowania NMP	ok. 1700 r.
22.	GOSTOMIN	Cmentarz przykościelny ewangelicki	ok. 2 poł. XIX w.
23.	GOSTOMIN	Park dworski	poł. XIX w.
24.	GOSTOMIN	Cmentarz ewangelicki, ob. katolicki	ok. 2 poł. XIX w., po 1945 r.
25.	GOSTOMIN	Zespół folwarczny	3 ćw. XIX w.
26.	KARNICE	Park dworski	1 poł. XIX w.
27.	KARNICE	Kościół filialny pw. Matki Boskiej Królowej Polski	1894 r.
28.	KARNICE	Cmentarz przykościelny	ok. 2 poł. XIX w., po 1945 r.
29.	KARNICE	Cmentarz ewangelicki	ok. 2 poł. XIX w.
30.	KARNICE	Dwór	po 1863 r.
31.	MALINIEC	Park dworski	XIX w.
32.	MALINIEC	dwór, ob. budynek mieszkalny	I. 50-te XIX w.
33.	MALINIEC	Zespół folwarczny	poł. XIX w. - I. 20-te XX w.

34.	MALINIEC	szklarnia (oranżeria) (2) w zespole folwarcznym	I. 60-te XIX w.
35.	MALINIEC	Budynek mieszkalno-gospodarczy (dwojak-kuźnia) (3) w zespole folwarcznym	pocz. XX w.
36.	MALINIEC	obora (27) w zespole folwarcznym	1877 r.
37.	MALINIEC	Budynek mieszkalno-gospodarczy (29) w zespole folwarcznym	1862 r.
38.	MALINIEC	Cmentarz ewangelicki	I. 60-te XIX w.
39.	MOŁDAWIN	Park dworski	XVIII w.
40.	MOŁDAWIN	Kościół protestancki, parafialny, ob. rzymskokatolicki, filialny pw. Narodzenia NMP	XVIII w., przebud. XIX w., 1908 r.
41.	MOŁDAWIN	Cmentarz przykościelny	ok. 2 poł. XIX w.
42.	MOŁDAWIN	Cmentarz ewangelicki	ok. 1 poł. XIX w.
43.	MOŁDAWIN	Zespół folwarczny	XVIII w. – I. 20-te XX w.
44.	ORLE	Park pałacowy	XVIII w.
45.	ORLE	Cmentarz ewangelicki	ok. 1 poł. XIX w.
46.	POGORZELICA	Cmentarz ewangelicki	ok. 2 poł. XIX w.
47.	RADOWO MAŁE	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki, parafialny, pw. MB Szkaplerzowej	1840 r.
48.	RADOWO MAŁE	Cmentarz przykościelny ewangelicki	k. XVI w.?
49.	RADOWO MAŁE	Cmentarz komunalny	ok. 1 poł. XIX w.
50.	RADOWO WIELKIE	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	2 poł. XVII w.
51.	RADOWO WIELKIE	Cmentarz przykościelny ewangelicki	ok. 2 poł. XIX w.
52.	RADOWO WIELKIE	Cmentarz ewangelicki	ok. 1 poł. XIX w.
53.	RADOWO WIELKIE	Cmentarz katolicki	po 1945 r.
54.	RADOWO WIELKIE	Park dworski	XIX w.
55.	RADZIM	Pałac w zespole	4 ćw. XIX w., 1923 r. (?)
56.	RADZIM	Park w zespole pałacowym	XIX w.
57.	RADZIM	Zespół folwarczny	4 ćw. XIX w. – pocz. XX w.
58.	RADZIM	Stodoła-magazyn (21) w zespole folwarcznym	I. 70-80-te XIX w.
59.	RADZIM	Cmentarz ewangelicki	ok. 1 poł. XIX w.
60.	REKOWO	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła	1 poł. XIX w., 1802 r.
61.	REKOWO	parcela kościoła filialnego pw. św. Piotra i Pawła	
62.	REKOWO	Park pałacowy	2 poł. XIX w.,
63.	REKOWO	Zespół folwarczny	4 ćw. XIX w. – pocz. XX w.
64.	REKOWO	Gorzelnia (19) w zespole folwarcznym	XIX / XX w.
65.	ROGOWO	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. Michała Archanioła	przed 1696 r.
66.	ROGOWO	Cmentarz ewangelicki i katolicki	ok. 2 poł. XIX w., po 1845

67.	ROGOWO	Cmentarz komunalny	2 poł. XX w.
68.	ROGOWO	Młyn wodny	k. XIX w.
69.	SIEDLICE	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	1 poł. XVIII w.
70.	SIEDLICE	Cmentarz przykościelny	ok. 2 poł. XIX w.
71.	SIEDLICE	Park dworski	2 poł. XIX w.
72.	SIEDLICE	Cmentarz ewangelicki	ok. 2 poł. XIV w.
73.	SIEDLICE	Zespół folwarczny	4 ćw. XIX w. – pocz. XX w.
74.	SIENNO DOLNE	Park dworski	2 poł. XVIII w.
75.	SIENNO DOLNE	Cmentarz ewangelicki przykościelny	2 poł. XIX w.
76.	SIENNO DOLNE	Cmentarz ewangelicki i katolicki	ok. 1 poł. XIX w., po 1945 r.
77.	SIENNO DOLNE	Cmentarz rodowy ewangelicki	l. 1925 -1926
78.	SIENNO GÓRNE	Park dworski	1 poł. XIX w.
79.	SIENNO GÓRNE	Dwór	poł. XIX w.
80.	SMORAWINA	Park dworski	2 poł. XIX w.
81.	SMORAWINA	Cmentarz ewangelicki	ok. poł. XIX w.
82.	SMORAWINA	Zespół folwarczny	k. XIX w. – l. 20-te XX w.
83.	SMORAWINA	Magazyn zbożowy (14) w zespole folwarcznym	1927 r.
84.	STRZMIELE	Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny pw. Najświętszej Marii Panny i św. Andrzeja	1772 r.
85.	STRZMIELE	Dwór w zespole	1 ćw. XVIII w., 1780 r., poł. XIX w.
86.	STRZMIELE	Park dworski	XVIII / XIX w.
87.	STRZMIELE	Dwa pawilony (domki kawalerskie) w zespole	XVIII w.
88.	STRZMIELE	Mur i brama w zespole	XVIII / XIX w.
89.	STRZMIELE	Cmentarz ewangelicki	ok. 1 poł. XIX w.
90.	STRZMIELE	Stodoła w zagrodzie nr 12	3 ćw. XIX w.
91.	STRZMIELE	Budynek inwentarski w zagrodzie nr 12	3 ćw. XIX w.
92.	TROSZCZYNO	Cmentarz ewangelicki	ok. 2 poł. XIX w.
93.	WOŁKOWO	Park dworski	XIX w.
94.	WOŁKOWO	Dwór	2 poł. XIX w.
95.	WOŁKOWO	Cmentarz ewangelicki	ok. 2 poł. XIX w.
96.	ŻELMOWO	Park w zespole pałacowym	1 poł. XIX w.
97.	ŻELMOWO	Pałac w zespole	pocz. XX w.
98.	ŻELMOWO	Cmentarz ewangelicki, przykościelny	ok. 1 poł. XIX w.
99.	ŻELMOWO	Ruina kościoła na cmentarzu ewangelickim	XIX w. (?)

100.	ŻELMOWO	Zespół folwarczny	k. XIX w. – I. 20-te XX w.
101.	ŻELMOWO	Obora (5) w zespole folwarcznym	1942 r.

5.4.2 Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Radowo Małe

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone i są obecne praktycznie wszędzie, także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

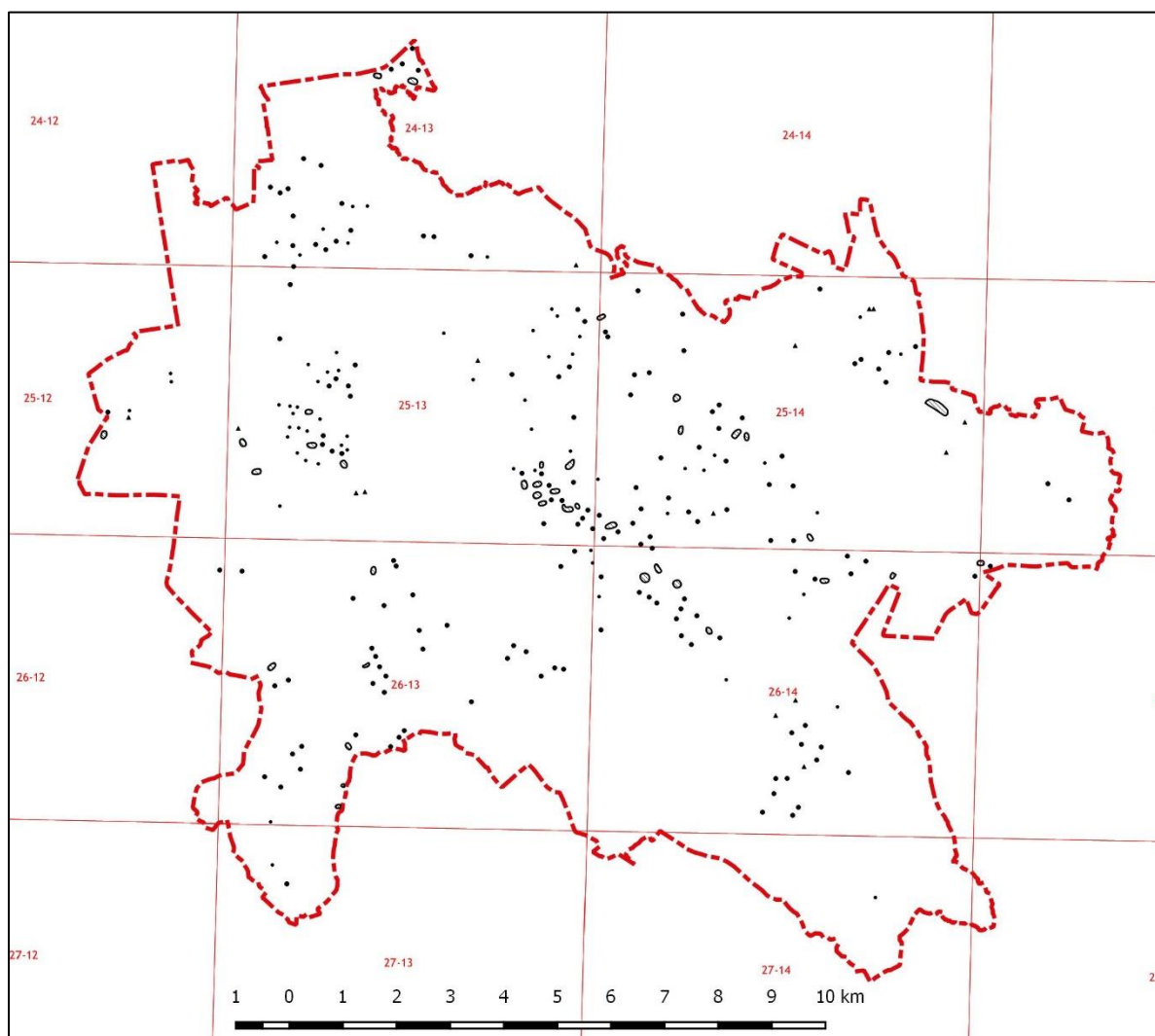
Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Program ten systematyzuje zasób wiedzy o terenie poprzez terenową prospekcję archeologiczną z uwzględnieniem informacji o wcześniejszych badaniach, zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach naukowo badawczych oraz publikacjach naukowych i popularno-naukowych. Dokumentacja AZP, na którą składają się karty ewidencyjne reprezentujące ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. Do zbioru włączane są nowe karty ewidencyjne, które zgodnie z nowym rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Dz. U. 2019 poz. 1886) noszą nazwy „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego morskiego”. Karty ewidencyjne zabytków archeologicznych są włączane w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i dokumentacja stanowisk archeologicznych w ewidencji wojewódzkiej jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i musi być odzwierciedlana w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Jeśli na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne mają być prowadzone roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności istnieje obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych. **Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych reguluje art. 31 ustawy o ochronie zabytków, w myśl którego osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest obowiązana**

pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zgodnie zaś z art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Zatem obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko wówczas, kiedy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków.

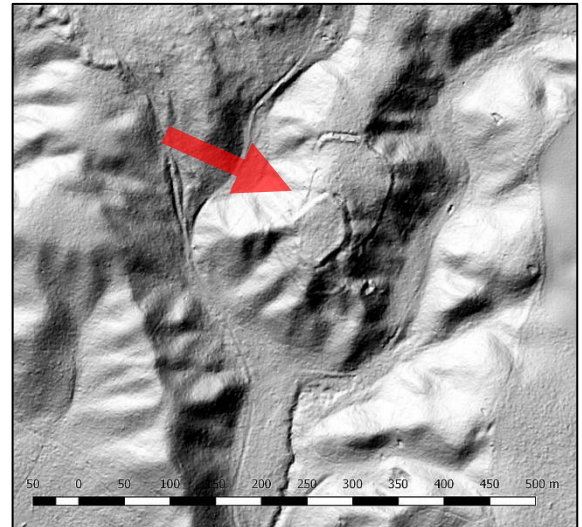
Na terenie gminy Radowo Małe zlokalizowano 276 stanowisk archeologicznych, które zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie. Wszystkie stanowiska ujęte w GEZ Gminy Radowo Małe zostały zweryfikowane pod kątem zgodności z aktualnymi danymi adresowymi, to jest aktualną nazwą miejscowości. Prezentowane w tabeli nr 3 lista 276 stanowisk zawiera wszystkie stanowiska występujące w Wojewódzkiej Ewidencji

Zabytków, które zostały zlokalizowane w terenie. Wykaz nie obejmuje stanowisk nie posiadających dokładnej lokalizacji w terenie, tak zwanych „archiwalnych”, znanych jedynie z zapisów archiwalnych w postaci nazwy miejscowości. Zdecydowana większość tego typu znalezisk pochodzi z okresu sprzed 1945 r.

Prawie wszystkie stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Radowo Wielkie są to stanowiska nowoodkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Archeologiczne Zdjęcie Polski to ogólnopolski program badawczo-ewidencyjny opracowany w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i wdrożony do realizacji w 1978 r. Jego celem jest rozpoznanie, metodą badań powierzchniowych i poprzez kwerendę źródłową, stanowisk archeologicznych na terenie całego kraju oraz budowa archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych rozpoznanych tą metodą. Na potrzeby realizacji programu obszar kraju podzielono na tzw. arkusze i tereny gminy Radowo Małe znajdują się na następujących arkuszach AZP – w nawiasach podano rok, w którym przeprowadzono badania AZP: 24-13 (1989 r.), 25-12 (1999), 25-13 (1998), 25-14 (1997), 25-15 (1985), 26-13 (1999), 26-14 (1998), 26-15 (1985), 27-13 (2000), 27-14 (1986). Na obszarze 25-14 znajduje się jedyne na terenie Gminy stanowisko wpisane do rejestru zabytków - grodzisko w Smorawinie. Na żadnym ze stanowisk nie prowadzono stacjonarnych badań wykopaliskowych, jedynie na obszarze 26-13 w 1964 r. ekipa archeologów z ówczesnego Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie przeprowadziła prospekcję terenową na gruntach Rogowa.

Grodzisko w Smorawinie na tle topografii terenu ukazanej w postaci cieniowania danych wysokościowych LIDAR

Dokumentacje z badań AZP na wymienionych obszarach zawierają rzetelną kwerendę materiałów archiwalnych, a materiał kartograficzny w nich zawarty odpowiada standardom dokumentacji AZP tworzonym w danym okresie i jest całkowicie wystarczająca dla dokładnej lokalizacji poszczególnych punktów osadniczych.

Jak wspomniano w efekcie wymienionych badań na terenie gminy ujawniono 322 stanowiska archeologiczne, co jest dużą liczbą i można skonkludować, że teren gminy jest intensywnie nasycony znaleziskami archeologicznymi poświadczając atrakcyjność tych terenów dla osadnictwa grup ludzkich od czasów najdawniejszych. Bardzo charakterystyczną cechą pozyskanego materiału jest jego (prawdopodobnie) rozdrobnienie, nie pozwalające na przypisanie ich konkretnym kulturom archeologicznym. Na 491 faktów osadniczych odkrytych na 276 stanowiskach - na części stanowisk odkryto więcej niż jeden fakt osadniczy – konkretnym kulturom archeologicznym znanym z okresu pradziejów na terenie ziem polskich przypisano jedynie 44! i to należące do dwu kultur: kultury łużyckiej (41 faktów) oraz kultury pomorskiej (3 zespoły). Najliczniej na stanowiska archeologicznych z terenu gminy występował materiał zabytkowy datowany od wczesnego średniowiecza poprzez średniowiecze do czasów niemalże nam współczesnych – ogółem 229 zespołów. Drugą grupę stanowią znaleziska określane jako „starożytne”, które rozpoznano wśród 109 zespołów. Liczne ale niestety nie rozpoznane kulturowo są znaleziska z okresu wpływów rzymskich (54 fakty osadnicze) oraz znaleziska przypisane ludności kultury łużyckiej – 41 faktów osadniczych. Zdecydowanie mniej liczne są odkrycia przypisane okresowi neolitu – 8 zespołów chociaż wśród 19 zespołów datowanych ogólnie jako epoka kamienia (czyli od paleolitu do końca neolitu) znajdować się mogły także zabytki, które można by przypisać do neolitu.

Tabela 3: Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków.

	Potwierdzenie nazwy miejscowości	Nr obszar u AZP	Nr st. na ob.	Nr st. w mi ej.	
1.	BORKOWO MAŁE	25-14	18	1	neolit – ślad osadnictwa kultura łużycka – osada okres wpływów rzymskich – osada starożytność - ślad osadnictwa
2.	BORKOWO MAŁE	25-14	21	2	okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy średniowiecze - ślad osadnictwa
3.	BORKOWO MAŁE	25-14	22	3	okres wpływów rzymskich – osada średniowiecze - ślad osadnictwa
4.	BORKOWO MAŁE	25-14	23	4	starożytność – osada średniowiecze - ślad osadnictwa
5.	BORKOWO MAŁE	25-14	24	5	starożytność - osada
6.	BORKOWO MAŁE	25-14	27	6	kultura łużycka – osada wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
7.	BORKOWO MAŁE	25-14	28	7	okres wpływów rzymskich - punkt osadniczy
8.	BORKOWO MAŁE	25-14	29	8	okres wpływów rzymskich - punkt osadniczy
9.	BORKOWO MAŁE	25-14	30	9	epoka kamienia – ślad osadnictwa starożytność - ślad osadnictwa
10.	BORKOWO MAŁE	25-14	32	10	średniowiecze - ślad osadnictwa
11.	BORKOWO MAŁE	25-14	41	11	kultura łużycka - punkt osadniczy
12.	BORKOWO MAŁE	25-14	48	12	kultura łużycka - punkt osadniczy
13.	BORKOWO MAŁE	26-14	6	(2)*	starożytność - punkt osadniczy
14.	BORKOWO MAŁE	26-14	7	(3)*	kultura łużycka – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
15.	BORKOWO WIELKIE	25-14	42	1	okres wpływów rzymskich - punkt osadniczy
16.	BORKOWO WIELKIE	26-14	8	4	epoka kamienia – ślad osadnictwa okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
17.	BORKOWO WIELKIE	26-14	9	5	starożytność – punkt osadniczy kultura łużycka – punkt osadniczy średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
18.	BORKOWO WIELKIE	26-14	10	6	okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
19.	BORKOWO WIELKIE	26-14	11	7	okres wpływów rzymskich – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
20.	BORKOWO WIELKIE	26-14	12	8	starożytność – osada okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy średniowiecze – osada okres nowożytny - punkt osadniczy
21.	BORKOWO WIELKIE	26-14	13	9	starożytność – ślad osadnictwa epoka kamienia – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
22.	BORKOWO WIELKIE	26-14	14	10	starożytność – osada kultura łużycka – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze - punkt osadniczy
23.	BORKOWO WIELKIE	26-14	15	11	epoka kamienia – ślad osadnictwa starożytność - punkt osadniczy
24.	BORKOWO WIELKIE	26-14	19	12	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
25.	BORKOWO WIELKIE	26-14	20	13	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - ślad osadnictwa
26.	BORKOWO WIELKIE	26-14	21	14	średniowiecze - punkt osadniczy
27.	BORKOWO WIELKIE	26-14	22	15	średniowiecze – punkt osadniczy

					okres nowożytny - osada
28.	BORKOWO WIELKIE	26-14	23	16	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
29.	BORKOWO WIELKIE	26-14	24	17	średniowiecze - ślad osadnictwa
30.	BORKOWO WIELKIE	26-14	26	18	średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
31.	CZACHOWO	25-14	74	1	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
32.	CZACHOWO	25-14	75	2	okres wpływów rzymskich - punkt osadniczy
33.	CZACHOWO	25-14	76	3	kultura łużycka - osada
34.	CZACHOWO	25-14	77	4	starożytność - ślad osadnictwa
35.	CZACHOWO	26-14	42	5	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
36.	CZACHOWO	26-14	43	6	średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
37.	CZACHOWO	26-14	44	7	średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny – osada
38.	CZACHOWO	26-14	47	8	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
39.	CZACHOWO	26-14	49	10	kultura łużycka - osada
40.	CZACHOWO	26-14	50	11	kultura łużycka – osada okres wpływów rzymskich? - osada
41.	CZACHOWO	26-14	51	12	kultura łużycka - osada
42.	CZACHOWO	26-14	52	13	epoka kamienia – osada kultura łużycka - osada
43.	DARGOMYŚL	26-13	57	2	okres wpływów rzymskich – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
44.	DARGOMYŚL	26-13	58	3	starożytność – punkt osadniczy średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
45.	DARGOMYŚL	26-13	59	4	starożytność - punkt osadniczy
46.	DARGOMYŚL	26-13	60	5	wczesne średniowiecze - osada
47.	DARGOMYŚL	26-13	19	(4)*	okres wpływów rzymskich – osada średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
48.	DARGOMYŚL	26-13	20	(5)*	okres wpływów rzymskich – osada okres nowożytny - ślad osadnictwa
49.	DARGOMYŚL	26-13	21	(6)*	okres wpływów rzymskich – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
50.	DARGOMYŚL	26-13	51	(2)*	okres wpływów rzymskich - osada
51.	DARGOMYŚL	26-13	52	(3)*	starożytność - ślad osadnictwa
52.	DARGOMYŚL	26-13	53	(4)*	starożytność – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
53.	DOBRKOWO	26-13	44	2	średniowiecze – osada
54.	DOBRKOWO	26-13	45	3	starożytność - ślad osadnictwa
55.	DOBRKOWO	26-13	46	4	starożytność – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
56.	DOBRKOWO	26-13	47	5	starożytność - ślad osadnictwa
57.	DOBRKOWO	26-13	48	6	starożytność - punkt osadniczy
58.	DOBRKOWO	27-13	31	7	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
59.	DOBRKOWO	27-13	32	8	epoka kamienia/neolit – ślad osadnictwa starożytność - ślad osadnictwa
60.	DOBRKOWO	27-13	33	9	starożytność – punkt osadniczy epoka kamienia/neolit – ślad osadnictwa średniowiecze - punkt osadniczy
61.	GOSTOMIN	25-13	1	1	epoka kamienia – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
62.	GOSTOMIN	25-13	2	2	średniowiecze - osada
63.	GOSTOMIN	25-13	3	3	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
64.	GOSTOMIN	25-13	4	4	starożytność - ślad osadnictwa

65.	GOSTOMIN	25-13	5	5	średniowiecze - ślad osadnictwa
66.	GOSTOMIN	25-13	6	6	średniowiecze - osada
67.	GOSTOMIN	25-13	7	7	średniowiecze - ślad osadnictwa
68.	GOSTOMIN	25-13	8	8	średniowiecze - osada
69.	GOSTOMIN	25-13	9	9	starożytność – osada okres nowożytny – ślad osadnictwa
70.	GOSTOMIN	25-13	10	10	średniowiecze - punkt osadniczy
71.	GOSTOMIN	25-13	11	11	Laten-okres wpływów rzymskich - ślad osadnictwa
72.	GOSTOMIN	25-13	12	12	Laten-okres wpływów rzymskich - ślad osadnictwa
73.	GOSTOMIN	25-13	13	13	starożytność – ślad osadnictwa
74.	GOSTOMIN	25-13	14	14	okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy okres nowożytny - ślad osadnictwa
75.	GOSTOMIN	25-13	15	15	starożytność – ślad osadnictwa okres nowożytny – ślad osadnictwa
76.	GOSTOMIN	25-13	16	16	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
77.	GOSTOMIN	25-13	18	18	starożytność - ślad osadnictwa
78.	GOSTOMIN	25-13	19	19	Laten-okres wpływów rzymskich - ślad osadnictwa
79.	GOSTOMIN	25-13	20	20	starożytność – osada wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
80.	GOSTOMIN	25-13	21	21	starożytność - ślad osadnictwa
81.	GOSTOMIN	25-13	23	23	starożytność - ślad osadnictwa
82.	GOSTOMIN	25-13	24	24	okres wpływów rzymskich – osada wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
83.	GOSTOMIN	25-13	25	25	starożytność - ślad osadnictwa
84.	GOSTOMIN	25-13	26	26	starożytność - ślad osadnictwa
85.	GOSTOMIN	25-13	27	27	wczesne średniowiecze - osada
86.	GOSTOMIN	25-13	28	28	starożytność – osada wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
87.	GOSTOMIN	25-13	29	29	późny brąz - ślad osadnictwa
88.	GOSTOMIN	25-13	30	30	starożytność - ślad osadnictwa
89.	GOSTOMIN	25-13	31	31	starożytność - ślad osadnictwa
90.	GOSTOMIN	25-13	32	32	wczesne średniowiecze - osada
91.	KARNICE	25-14	78	1	Laten – cmentarzysko
92.	KARNICE	25-14	59	2	wczesne średniowiecze - grodzisko
93.	KARNICE	25-14	57	3	neolit - cmentarzysko
94.	KARNICE	25-14	58	4	okres wpływów rzymskich - punkt osadniczy
95.	KARNICE	25-14	62	5	starożytność - ślad osadnictwa
96.	KARNICE	25-14	63	6	starożytność – punkt osadniczy wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
97.	KARNICE	25-14	64	7	neolit – ślad osadnictwa kultura łużycka – ślad osadnictwa starożytność – punkt osadniczy średniowiecze - ślad osadnictwa
98.	KARNICE	25-14	65	8	starożytność – punkt osadniczy wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
99.	KARNICE	25-14	66	9	wczesne średniowiecze - osada
100.	KARNICE	25-14	67	10	okres wpływów rzymskich - punkt osadniczy
101.	KARNICE	25-14	68	11	średniowiecze - ślad osadnictwa
102.	KARNICE	25-14	69	12	starożytność - punkt osadniczy
103.	KWIATKOWO	24-13	51	3	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
104.	KWIATKOWO	24-13	52	4	starożytność - ślad osadnictwa

105.	MALINIEC	24-13	46	1	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa
106.	MALINIEC	24-13	49	(1)*	kultura łużycka – punkt osadniczy średniowiecze - ślad osadnictwa
107.	MALINIEC	24-13	50	(2)*	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
108.	MALINIEC	24-13	37	(8)*	starożytność - punkt osadniczy
109.	MALINIEC	24-13	38	(9)*	starożytność – punkt osadniczy okres nowożytny - ślad osadnictwa
110.	MALINIEC	24-13	43	(14)*	starożytność - ślad osadnictwa
111.	MALINIEC	24-13	44	(15)*	kultura łużycka - punkt osadniczy
112.	MALINIEC	24-13	45	(16)*	kultura łużycka – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
113.	MALINIEC	24-13	48	(18)*	średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
114.	MALINIEC	24-13	14	(6)*	wczesne średniowiecze – osada średniowiecze - ślad osadnictwa
115.	MALINIEC	24-13	15	(7)*	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
116.	MALINIEC	24-13	16	(8)*	okres wpływów rzymskich - osada
117.	MALINIEC	24-13	17	(9)*	kultura łużycka – osada średniowiecze - punkt osadniczy
118.	MALINIEC	24-13	18	(10)*	późny laten? - osada
119.	MALINIEC	24-13	19	(18)*	starożytność - punkt osadniczy
120.	MOŁDAWIN	24-13	30	1	okres wpływów rzymskich - osada nowożytność - ślad osadnictwa
121.	MOŁDAWIN	24-13	31	2	starożytność – punkt osadniczy
122.	MOŁDAWIN	24-13	32	3	starożytność – punkt osadniczy okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy nowożytność – ślad osadnictwa
123.	MOŁDAWIN	24-13	33	4	starożytność – punkt osadniczy wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
124.	MOŁDAWIN	24-13	34	5	okres nowożytny - punkt
125.	MOŁDAWIN	24-13	35	6	okres wpływów rzymskich – osada średniowiecze - ślad osadnictwa
126.	MOŁDAWIN	24-13	36	7	starożytność – punkt osadniczy średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
127.	MOŁDAWIN	24-13	39	10	średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
128.	MOŁDAWIN	24-13	40	11	starożytność – punkt osadniczy wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
129.	MOŁDAWIN	24-13	41	12	starożytność – punkt osadniczy średniowiecze - ślad osadnictwa
130.	MOŁDAWIN	24-13	42	13	starożytność – punkt osadniczy średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
131.	MOŁDAWIN	24-13	47	17	starożytność – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – punkt osadniczy średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
132.	MOŁDAWIN	25-13	35	19	starożytność - osada neolit – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
133.	MOŁDAWIN	25-13	36	20	epoka brązu - osada
134.	MOŁDAWIN	25-13	37	21	neolit-brązu – punkt osadniczy epoka brązu - ślad osadnictwa

135.	ORLE	26-13	62	1	nieokreślony - ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
136.	ORLE	26-13	63	2	średniowiecze - ślad osadnictwa
137.	ORLE	26-13	64	3	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
138.	ORLE	26-13	65	4	średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
139.	ORLE	26-14	5	1	okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy starożytność - punkt osadniczy
140.	ORLE	26-14	16	2	okres wpływów rzymskich - ślad osadnictwa
141.	ORLE	26-14	17	3	starożytność - punkt osadniczy
142.	ORLE	26-14	18	4	średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - ślad osadnictwa
143.	ORLE	26-14	25	5	starożytność – punkt osadniczy średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
144.	POGORZELICA	25-14	19	(3)*	okres wpływów rzymskich - osada
145.	POGORZELICA	25-14	20	(4)*	okres wpływów rzymskich - osada
146.	POGORZELICA	25-14	25	(5)*	kultura łużycka – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
147.	POGORZELICA	25-14	26	(6)*	epoka kamienia – ślad osadnictwa okres wpływów rzymskich - osada
148.	POGORZELICA	25-14	31	(7)*	kultura łużycka – ślad osadnictwa starożytność – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
149.	POGORZELICA	26-14	1	(8)*	kultura łużycka - punkt osadniczy
150.	POGORZELICA	26-14	2	(9)*	starożytność - punkt osadniczy
151.	POGORZELICA	26-14	3	(10)*	starożytność - ślad osadnictwa
152.	POGORZELICA	26-14	4	(11)*	starożytność - ślad osadnictwa
153.	POGORZELICA	25-13	60	(12)*	nieokreślony – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - osada
154.	POGORZELICA	25-13	62	(14)*	starożytność - ślad osadnictwa
155.	POGORZELICA	25-13	63	(15)*	późny okres epoki brązu – osada wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
156.	POGORZELICA	25-13	64	(16)*	starożytność – osada epoka kamienia – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
157.	POGORZELICA	25-13	65	(17)*	starożytność – osada
158.	POGORZELICA	25-13	66	(18)*	wczesne średniowiecze - osada
159.	POGORZELICA	25-13	67	(19)*	wczesne średniowiecze - osada
160.	POGORZELICA	25-13	68	(20)*	starożytność – osada wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
161.	POGORZELICA	25-13	69	(21)*	starożytność – osada wczesne średniowiecze - osada
162.	POGORZELICA	25-13	70	(22)*	późny okres epoki brązu - osada
163.	POGORZELICA	25-13	71	(23)*	nieokreślony - osada
164.	POGORZELICA	25-13	72	(24)*	późny okres epoki brązu - punkt osadniczy
165.	RADOWO MAŁE	25-14	72	1	wczesne średniowiecze - cmentarzysko
166.	RADOWO MAŁE	25-14	33	2	kultura łużycka - osada
167.	RADOWO MAŁE	25-14	34	3	kultura łużycka – ślad osadnictwa okres wpływów rzymskich – osada średniowiecze - osada
168.	RADOWO MAŁE	25-14	35	4	starożytność – punkt osadniczy
169.	RADOWO MAŁE	25-14	36	5	kultura łużycka – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
170.	RADOWO MAŁE	25-14	37	6	średniowiecze - ślad osadnictwa
171.	RADOWO MAŁE	25-14	38	7	starożytność – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa

172.	RADOWO MAŁE	25-14	39	8	kultura łużycka – osada wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
173.	RADOWO MAŁE	25-14	40	9	epoka kamienia – ślad osadnictwa starożytność – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – osada średniowiecze - ślad osadnictwa
174.	RADOWO MAŁE	25-14	43	10	okres wpływów rzymskich - osada
175.	RADOWO MAŁE	25-14	44	11	starożytność - ślad osadnictwa
176.	RADOWO MAŁE	25-14	45	12	kultura łużycka – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
177.	RADOWO MAŁE	25-14	46	13	kultura łużycka - osada
178.	RADOWO MAŁE	25-14	47	14	starożytność – punkt osadniczy wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
179.	RADOWO MAŁE	25-14	49	15	neolit – ślad osadnictwa starożytność – osada wczesne średniowiecze - osada
180.	RADOWO MAŁE	25-14	50	16	okres wpływów rzymskich - osada
181.	RADOWO MAŁE	25-14	51	17	średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
182.	RADOWO MAŁE	25-14	52	18	okres wpływów rzymskich – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
183.	RADOWO MAŁE	25-14	53	19	okres wpływów rzymskich - punkt osadniczy
184.	RADOWO MAŁE	25-14	54	20	starożytność - punkt osadniczy
185.	RADOWO MAŁE	25-14	55	21	epoka kamienia – punkt osadniczy starożytność – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
186.	RADOWO MAŁE	25-14	56	22	epoka kamienia – punkt osadniczy wczesne średniowiecze - osada
187.	RADOWO MAŁE	25-14	73	23	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
188.	RADOWO WIELKIE	24-14	21	1	nieokreślony - nieokreślony
189.	RADOWO WIELKIE	25-14	2	2	kultura łużycka - osada
190.	RADOWO WIELKIE	25-14	3	3	okres wpływów rzymskich - osada
191.	RADOWO WIELKIE	25-14	4	4	okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy okres nowożytny - ślad osadnictwa
192.	RADOWO WIELKIE	25-14	5	5	okres wpływów rzymskich - osada
193.	RADOWO WIELKIE	25-14	6	6	okres wpływów rzymskich - ślad osadnictwa
194.	RADOWO WIELKIE	25-14	7	7	średniowiecze - ślad osadnictwa
195.	RADOWO WIELKIE	25-14	8	8	wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
196.	RADOWO WIELKIE	25-14	9	9	starożytność – ślad osadnictwa okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy średniowiecze - ślad osadnictwa
197.	RADOWO WIELKIE	25-14	10	10	kultura łużycka - osada
198.	RADOWO WIELKIE	25-14	11	11	kultura łużycka - punkt osadniczy
199.	RADOWO WIELKIE	25-14	12	12	starożytność – punkt osadniczy średniowiecze - ślad osadnictwa
200.	RADOWO WIELKIE	25-14	13	13	starożytność – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
201.	RADOWO WIELKIE	25-14	14	14	okres nowożytny - punkt osadniczy
202.	RADOWO WIELKIE	25-14	15	15	epoka kamienia – ślad osadnictwa okres wpływów rzymskich - osada
203.	RADOWO WIELKIE	25-14	16	16	kultura łużycka - osada
204.	RADOWO WIELKIE	25-14	17	17	średniowiecze – ślad osadnictwa
205.	RADOWO WIELKIE	25-14	1	18	kultura łużycka – osada okres wpływów rzymskich - osada
206.	RADOWO WIELKIE	25-13	38	19	późny okres epoki brązu - ślad osadnictwa
207.	RADOWO WIELKIE	25-13	39	20	starożytność – ślad osadnictwa okres wpływów rzymskich - ślad osadnictwa
208.	RADOWO WIELKIE	25-13	40	21	epoka brązu - ślad osadnictwa
209.	RADOWO WIELKIE	25-13	41	22	starożytność – ślad osadnictwa

					okres nowożytny - ślad osadnictwa
210.	RADOWO WIELKIE	25-13	42	23	późny okres epoki brązu-halsztat - osada
211.	RADZIM	25-12	37	1	wczesne średniowiecze – osada średniowiecze - osada
212.	RADZIM	25-12	38	2	starożytność – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
213.	RADZIM	25-12	39	3	neolit-brąz - ślad osadnictwa
214.	RADZIM	25-12	40	4	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
215.	RADZIM	25-12	41	5	epoka kamienia – ślad osadnictwa starożytność – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
216.	RADZIM	25-12	42	6	neolit – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - osada
217.	RADZIM	25-13	17	(17)*	późny okres epoki brązu - ślad osadnictwa
218.	RADZIM	25-13	22	(22)*	późny okres epoki brązu - ślad osadnictwa
219.	RADZIM	25-13	43	(1)*	starożytność - osada epoka kamienia-brąz – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - osada
220.	RADZIM	25-13	44	(2)*	wczesne średniowiecze – osada średniowiecze - ślad osadnictwa
221.	RADZIM	25-13	46	(1)*	późny brąz-halsztat - cmentarzysko
222.	REKOWO	26-14	28	1	kultura łużycka ?– cmentarzysko kultura pomorska ?- cmentarzysko
223.	REKOWO	26-14	29	2	epoka kamienia – ślad osadnictwa starożytność – punkt osadniczy średniowiecze - ślad osadnictwa
224.	REKOWO	26-14	30	3	kultura łużycka - punkt osadniczy
225.	REKOWO	26-14	31	4	epoka kamienia – punkt osadniczy kultura łużycka - osada
226.	REKOWO	26-14	32	5	kultura łużycka – punkt osadniczy okres wpływów rzymskich? – punkt osadniczy średniowiecze - ślad osadnictwa
227.	REKOWO	26-14	33	6	wczesne średniowiecze - punkt osadniczy
228.	REKOWO	26-14	41	7	starożytność - punkt osadniczy
229.	REKOWO	26-14	58	9	epoka kamienia - ślad osadnictwa
230.	REKOWO	26-14	27	(1)*	kultura łużycka – cmentarzysko kultura pomorska – cmentarzysko okres wpływów rzymskich?/WD? - punkt osadniczy
231.	REKOWO	26-14	34	(2)*	kultura łużycka?– cmentarzysko kultura pomorska? - cmentarzysko
232.	REKOWO	26-14	48	(9)*	średniowiecze - ślad osadnictwa
233.	ROGOWO	26-13	26	2a	kultura łużycka – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – osada średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - ślad osadnictwa
234.	ROGOWO	26-13	27	2b	wczesne średniowiecze – punkt osadniczy średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
235.	ROGOWO	26-13	25	3	kultura łużycka – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – osada średniowiecze – osada okres nowożytny - ślad osadnictwa
236.	ROGOWO	26-13	22	7	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
237.	ROGOWO	26-13	23	8	wczesne średniowiecze – osada średniowiecze - osada
238.	ROGOWO	26-13	24	9	średniowiecze – osada okres nowożytny - punkt osadniczy
239.	ROGOWO	26-13	28	10	średniowiecze – ślad osadnictwa

					okres nowożytny - punkt osadniczy
240.	ROGOWO	26-13	29	11	kultura łużycka – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
241.	ROGOWO	26-13	30	12	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
242.	ROGOWO	26-13	31	13	starożytność – osada średniowiecze - ślad osadnictwa
243.	ROGOWO	26-13	32	14	okres wpływów rzymskich - osada
244.	ROGOWO	26-13	33	15	mezolit – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
245.	ROGOWO	26-13	34	16	starożytność – ślad osadnictwa średniowiecze - ślad osadnictwa
246.	ROGOWO	26-13	35	17	mezolit – punkt osadniczy okres nowożytny - ślad osadnictwa
247.	SIEDLICE	27-14	72	1	starożytność – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
248.	SIEDLICE	26-14	35	3	epoka kamienia – ślad osadnictwa starożytność - ślad osadnictwa
249.	SIEDLICE	26-14	36	4	epoka kamienia – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
250.	SIEDLICE	26-14	37	5	kultura łużycka – ślad osadnictwa okres nowożytny - punkt osadniczy
251.	SIEDLICE	26-14	38	6	starożytność - punkt osadniczy
252.	SIEDLICE	26-14	39	7	starożytność – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
253.	SIEDLICE	26-14	40	8	średniowiecze - punkt osadniczy
254.	SIENNO DOLNE	26-13	1	1	starożytność - ślad osadnictwa
255.	SIENNO DOLNE	26-13	2	2	starożytność – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
256.	SIENNO GÓRNE	25-13	45	3	starożytność - ślad osadnictwa
257.	SMORAWINA	25-14	70	1	wczesne średniowiecze - grodzisko
258.	SMORAWINA	25-15	105	2	wczesne średniowiecze – cmentarzysko ciałopalne kurhanowe
259.	SMORAWINA	25-15	106	3	starożytność – punkt osadniczy okres nowożytny - ślad osadnictwa
260.	SMORAWINA	25-15	107	4	neolit – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
261.	SMORAWINA/KARNICE	25-14	71	(3)*	okres wpływów rzymskich - cmentarzysko
262.	SMORAWINA	26-15	117	(3)*	średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
263.	STRZMIELE	26-15	115	1	wczesne średniowiecze – grodzisko okres nowożytny - dwór
264.	STRZMIELE	26-15	118	4	okres wpływów rzymskich – punkt osadniczy średniowiecze – punkt osadniczy okres nowożytny - punkt osadniczy
265.	WOŁKOWO	25-13	49	1	późny brąz-halsztat - cmentarzysko
266.	WOŁKOWO	25-13	50	2	starożytność - ślad osadnictwa
267.	WOŁKOWO	25-13	51	3	starożytność – osada średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
268.	WOŁKOWO	25-13	52	4	średniowiecze - ślad osadnictwa
269.	WOŁKOWO	25-13	53	5	epoka brązu – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze - ślad osadnictwa
270.	WOŁKOWO	25-13	54	6	starożytność - ślad osadnictwa
271.	ŻELMOWO	25-13	58	1	późny okres epoki brązu – cmentarzysko ciałopalne
272.	ŻELMOWO	25-13	59	2	? – cmentarzysko kurhanowe
273.	ŻELMOWO	26-13	54	5	okres wpływów rzymskich – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – osada średniowiecze – ślad osadnictwa

					okres nowożytny - ślad osadnictwa
274.	ŻELMOWO	26-13	55	6	okres wpływów rzymskich – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – punkt osadniczy średniowiecze – osada okres nowożytny - ślad osadnictwa
275.	ŻELMOWO	26-13	56	7	okres wpływów rzymskich – osada średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny - ślad osadnictwa
276.	ŻELMOWO	25-13	61	13	starożytność - ślad osadnictwa

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Krajobraz kulturowy Gminy Radowo Małe jest spuścizną materialną bardzo bogatej historii tych terenów. Przetrwale w różnym stopniu zachowania jego elementy podkreślają walory gminy i czynią ją potencjalnie niezwykle atrakcyjną turystycznie, pod warunkiem czynienia wysiłków przez całą społeczność gminną dla ich zachowania a następnie przywrócenia przynajmniej części dawnej świetności. W przypadku cmentarzy – najczęściej ewangelickich niezwykle istotnym jest przywrócenie należnego im miejsca w świadomości społecznej jako miejsca spoczynku dawnych mieszkańców tych ziem bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowe i społeczne. Do połowy XIX w. cmentarze wiejskie lokalizowane były przy kościołach. W późniejszym okresie, z przyczyn sanitarnych ich teren wytyczano poza obszarem zwartej zabudowy. W krajobrazie tworzyły one kępę zieleni wysokiej, często z nasadzeniami alejowymi. Najprostszą formą opieki nad cmentarzami jest dbałość i opieka poprzez: wycinkę dziko rosnącej roślinności, traw a także ogrodzenie i odpowiednie oznakowanie.

Najbardziej cennymi elementami krajobrazu kulturowego Gminy pozostają:

- układy ruralistyczne wsi: Czachowo, Dargomyśl, Radowo Małe, Radowo Wielkie, Radzim, Rogowo, Siedlice i Sienno Dolne,
- zespoły sakralne: Borkowo Wielkie, Gostomin, Karnice, Mołdawin, Radowo Małe, Radowo Wielkie, Rekowo, Rogowo, Siedlice, Strzemiele,
- ruiny kościołów w Czachowie i Żelmowie,
- zespoły rezydencjalne – z parkami: Radzim, Strzemiele, Żelmowo
- zielen komponowana – parki: Czachowo, Dargomyśl, Dobrkowo, Gostomin, Karnice, Maliniec, Mołdawin, Orle, Radowo Wielkie, Rekowo, Siedlice, Sienno Dolne, Sienno Górne, Smorawina, Wołowo,
- zielen komponowana – cmentarze ewangelickie, przynajmniej jeden cmentarz w każdej wsi na terenie Gminy,
- zespoły folwarczne: Borkowo Wielkie, Dargomyśl, Dobrkowo, Gostomin, Maliniec, Mołdawin, Radzim, Rekowo, Siedlice, Smorawina, Żelmowo;
- budownictwo przemysłowe – dawniej charakterystyczne dla zespołów folwarcznych, obecnie zachowany jedynie młyn wodny w Rogowie.

Niewątpliwie do najcenniejszych zabytków na terenie należą obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.

Borkowo Wielkie: kościół filialny pw. św. Jana Apostoła

Kościół wpisany do rejestru zabytków pod nr A-1855 z 10.12.1963.

Gotycki kościół zbudowany został około 1506 r. z fundacji rodziny von Borck z Borkowa – data budowy na koronie muru. W latach 60-tych XVII w. rodzina von Borck ufundowała empore i ołtarz. Na pocz. XIX w. zmieniono formę otworów okiennych w elewacji północnej a obok kościoła wzniesiono drewnianą dzwonnice. Po II wojnie światowej, 27.12.1946 r. kościół został poświęcony na świątynię rzymskokatolicką.

Kościół orientowany, zbudowany na rzucie prostokąta, murowany z nieobrobionego granitu łączonego zaprawą wapienną – ubytki muru w zachodniej elewacji uzupełniane cegłą, szczyty murowane z cegły, obramienia otworów wykonane z cegły. Bryła kościoła nieprzekształcona, jednokondygnacyjna, zamknięta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką ceramiczną układaną na „koronkę”. Elewacje niezdobione, jedynie prezbiterialna ściana szczytowa od wschodu zdobiona ceglany gzymsem, ze szczytem z dekoracją maswerkową. Elewacja wschodnia dwuosiowa z ostrołukowymi oknami z uskokowymi ościeżami. W osi elewacji zachodniej okrągłolukowe wejście z uskokowymi ościeżem, szczyt szalowany deskami. W osi elewacji południowej ostrołukowy otynkowany portal z otworem zamkniętym odcinkiem łuku, nad portalem okrągła blenda z krzyżem, obok wejścia wmurowana kamienna kropielnica, w osiach bocznych elewacji ostrołukowe, o uskokowych ościeżach otwory okienne. Elewacja północna dwuosiowa z dużymi oknami zamkniętymi odcinkami łuku z uskokowymi ościeżami.

Czachowo: ruina kościoła oraz cmentarz przykościelny

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1750 z 30.10.1989 (ruina kościoła) oraz nr rej.: A-1750 z 30.10.1989 (cmentarz przykościelny)

Plac kościelny z cmentarzem przykościelnym usytuowany w południowej części wsi.. Teren podwyższony, pierwotnie otoczony kamiennym murem, obecnie miejscami zachowanym w formie rozwaliska. Plac kościelny z cmentarzem przykościelnym w formie wieloboku, z ruinami kościoła. Gotycki kościół zbudowany został na początku XVI w. jako kościół katolicki, filialny należący do parafii w Borkowie Wielkim. W latach 40-tych XVI w. przejęty przez kościół protestancki. W latach 80-tych XVII w. przy kościele istniała szkoła. W 2 poł. XIX w. przebudowany, stracił

cechy stylowe gotyku. Kościół funkcjonował jeszcze w latach 1948/49 i około 1950 został zdewastowany (według karty ewidencyjnej wykonanej w 1995 r. kościół został w latach II wojny światowej zdewastowany i wysadzony w powietrze i od tego czasu miał być ruiną – co nie wydaje się być ściśle, ponieważ na zdjęciach z 1959 r. na „karcie zielonej” kościół jest zachowany z dachem). Kościół orientowany, zbudowany na rzucie prostokąta, murowany z nieobrobionego granitu oraz z cegły. Obecnie jako ruina. Pierwotnie elewacje północna i południowa trójosiowe z podwójnymi ostrołukowymi oknami o uskokowych ościeżach, w elewacji wschodniej wejściowy z ostrołukowym oknem nad otworem.

Cmentarz założony w 1 połowie XIX w. Układ cmentarza, kwater i nagrobków nieczytelny – nagrobki nie zachowane.

Czachowo: park pałacowy

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1853 z 26.01.1979

Założony pod koniec XVIII w. pałacowy (pałac został rozebrany) park krajobrazowy z regularnym podziałem wnętrza lipowymi alejami na symetryczne wnętrza. Zwarte żywopłoty grabowe i bukowe wyznaczały granice płd. i zach. Aleja kasztanowa łączyła dwór z kościołem. Park rozbudowano w XIX w., zachowując regularny podział wnętrza, postawiono ogrodzenie z murowanymi filarami (zachowane relikty). Obecnie granice parku pozostały czytelne.

Dargomyśl: park pałacowy

Wpis do rejestru zabytków pod nr 830 z 25.11.1978

Na terenie dóbr dargomyjskich rodzina von Dewitz wybudowała prawdopodobnie pod koniec XVIII w. dwór. Z XVIII w. jest także park który otacza rezydencję.

Park z rodzimym drzewostanem, który w części południowej przechodzi w las sosnowo-bukowy. W parku rośnie kilka starych dębów, z których najstarszy ma około 5 m obwodu. Są też stare buki czerwonołistne oraz buk zwisający. Sosna wejmutka ma 2,8 m obwodu, są też stare jedlice (daglezje), świerki i modrzewie. Na uwagę zasługuje kilka okazów kłokoczki południowej, która bardzo rzadko jest spotykana w parkach oraz kilka okazałych okazów magnolii.

Gostomin: kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki filialny pw. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny wraz z cmentarzem przykościelnym

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1751 z 8.11.1990 (kościół i cmentarz)

Kościół protestancki zbudowany prawdopodobnie pod koniec XVII w. W 1 połowie XIX w. kościół otynkowano oraz zmieniono formę otworów okiennych, w 2 połowie XIX w. dobudowano murowano kruchtę oraz wyposażono w nowy ołtarz i empore. Po II wojnie światowej kościół przejęty przez katolików i poświęcony 25.06.1946 r. Kościół orientowany, korpus z wieżą barokową, kruchta neogotycka.

Kościół na rzucie prostokąta z dobudowaną od zachodu kwadratową kruchtą, konstrukcji ryglowej (mur fachwerkowy) z wypełnieniem ceglanym - otynkowane, ściana zachodnia murowana z cegły nieotynkowana, szczyty oszalowane deskami, kruchta murowana z cegły

nieotynkowana, wieża drewniana. Bryła nieprzekształcona, jednokondygnacyjna, zamknięta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką, wieża zamknięta dachem czterosпадkowym pokrytym łupkiem, kruchta zamknięta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką. W elewacji frontowej kruchta zwieńczona dekoracyjnym szczytem, w którym blenda krzyżowa, w osi kruchty ostrołukowy portal. Elewacje północna i południowa trójosiowe, elewacja prezbiterialna pozbawiona otworów i dekoracji, z odeskowanym szczytem.

Cmentarz ewangelicki, przykościelny założony około 2 połowy XVII w. – najstarszy istniejący nagrobek na cmentarzu datowany na 1846 r. Cmentarz założony na rzucie prostokąta, na wyniesieniu terenu, z kamiennym murem oporowym, obecnie ogrodzony siatką. Wzdłuż ogrodzenia od północy szpaler jesionowy. Układ cmentarza czytelny, układ kwater zatarty, układ mogił nieczytelny.

Gostomin: park dworski

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1831 z 26.09.1979

Park dworski, założony na rzucie trapezu, prawdopodobnie w 1 połowie XIX w., o cechach parku krajobrazowego zachowanego do 1945 r. W kompozycji wnętrza w 1978 r. (opracowanie dendrologiczno-techniczne parku) wyróżniono aleję klonowo - wiązową na przedłużeniu osi dworu, szpaler lipowy prostopadły do alei dojazdowej po północnej stronie podjazdu, aleję jesionowo - dębową stanowiącą południową granicę założenia, szpalery starych dębów wzdłuż wschodniej granicy, gęsty szpaler świerkowy we wschodniej części. Park ogrodzony był od południa murem z kamienia polnego, obecnie nie istniejącym. Na terenie parku znajdował się dwór, użytkowany jeszcze na początku lat 50-tych XX w., następnie opuszczony i zdewastowany został rozebrany.

Karnice: park dworski

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1858 z 26.01.1979

Park dworski założony prawdopodobnie w 1 połowie XIX w., o cechach parku krajobrazowego r. W kompozycji wnętrza w 1978 r. (opracowanie dendrologiczno-techniczne parku) wyróżniono polanę wokół dworu, gazon przed północną elewacją dworu, skupiny i pojedyncze wiekowe drzewa rodzimych gatunków rosnące przy granicach parku i we wschodniej jego części oraz mały staw. Budynek dworu w północno-zachodniej części założenia, od południa do parku przylega teren dawnego sadu. Zatarty układ ścieżek parkowych,

Maliniec: park dworski

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1830 z 25.11.1978

Park krajobrazowy założony prawdopodobnie w XIX w. Zamyka od północy zespół folwarczny, w południowej części parku zlokalizowany dwór. Park w stylu angielskim z czytelnymi alejkami o nawierzchni gruntowej, drzewostan liściasty: lipa, buk, kasztanowiec, klon, brzoza. Przed elewacją płn. dworu założono polanę obsadzoną dębami i cisami. Łącznie w parku występują 23 gatunki drzew liściastych i 4 - iglastych. W sąsiedztwie stawów powstał mały cmentarz rodowy właścicieli pochodzących z rodziny von Schwerin. Cmentarz ten założono około 1 połowy XIX w. – najstarszy istniejący nagrobek w języku niemieckim na cmentarzu datowany na 1875 r. Cmentarz założony na rzucie wieloboku z centralnie usytuowanym głazem (obeliskiem), bez centralnej alejki. Nie ogrodzony. Układ cmentarza czytelny, układ kwater nieczytelny, układ mogił nieczytelny

Mołdawin: park pałacowy

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1847 z 25.11.1978

Park powstał w XVIII w. jako założenie barokowe, na oczątku XX w. powiększony o tereny przyległych łąk do 12 ha. Z barokowego założenia zachowały się stawy, półkolista alejka grabowa obiegająca polanę przed dworem, osiowy układ alejek biegnących w stronę kościoła i stawów oraz nieliczne pomnikowe drzewa. Na początku XX w. założono na osi dworu aleję dębową.

Orle: park pałacowy

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1846 z 25.11.1978

Założony w XVIII w. Nosi cechy symetrycznego założenia barokowego z kwaterami wydzielonymi cisowymi żywopłotami (przed zach. elewacją dawnego, nieistniejącego już pałacu) i szpalerem grabowym. Granice i kompozycja parku pozostały czytelne, zadrzewienie (z drzewami o cechach pomnikowych) w znacznym stopniu zachowane, wycięto wiekowe lipy przed fasadą pałacu (nieistniejącego od ok. 1946 r.). Drzewostan w parku lipy, jesiony, klony, wiązy, aleja kasztanowców oraz trochę drzew obcego pochodzenia: jodła kaukaska, świerki kłujące.

Radowo Wielkie: kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1876 z 10.12.1963

Po raz pierwszy kościół wzmiankowany w źródłach w roku 1491, kiedy to wymieniany jest proboszcz Johannes Caulow. Obecny kościół został wzniesiony prawdopodobnie w 2 połowie XVII w. jako świątynia protestancka. Prawdopodobnie około 1720 r. od północy dobudowano do kościoła obecną zakrystię, prawdopodobnie jako kaplicę rodową von Kleistów. Po II wojnie przejęty przez katolików i poświęcony jako kościół katolicki 7 września 1945 r.

Kościół orientowany, murowany z cegły, z zewnątrz nie tynkowany. Kościół na rzucie wydłużonego prostokąta z wieżą od zachodu oraz zakrystią od północy. Bryła kościoła jednokondygnacyjna, zamknięta dachem trójpołaciowym, wieża dwukondygnacyjna zamknięta dachem namiotowym. Dachy pokryte dachówką. Korpus kościoła opięty w narożach oraz w ścianach północnej i południowej prostokątnymi przyporami. Elewacje niezdobione, zwieńczone ceglany gzymsem. Elewacja południowa trójosiowa z umieszczonym centralnie otworem wejściowym zamkniętym łukiem koszowym, po bokach dwa ostrołukowe okna o profilowanych ościeżach. W elewacji północnej analogiczne ostrołukowe okna. Elewacja prezbiterialna dwuosiowa, z dwoma ostrołukowymi oknami. Od zachodu wieża z portalem w osi zwieńczonym łukiem koszowym, w drugiej kondygnacji biforyjne otwory okienne.

Kościół pierwotnie na rzucie prostokąta z jednoprzestrzennym wnętrzem, rozbudowany na przełomie XX i XXI w. o pięcioboczne prezbiterium oraz zakrystię z łącznikiem od płd-wsch. – na rzucie w kształcie litery L. Bryła obecnie rozczłonkowana, przykryta dwuspadowymi dachami oraz wielopołaciowym nad prezbiterium. Kościół o prostej, surowej architekturze z elewacjami bez zdobień. Elewacja frontowa jednoosiowa, symetryczna z portalem w osi oraz schodkowym szczytem

Radzim: pałac i park w zespole pałacowym

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-66 z 31.05.2001 (pałac) oraz A-66 z 25.11.1978 (park)

Pałac został wybudowany w latach 70- lub 80-tych XIX w. W 1 ćwierćwieczu XX w. został przebudowany w stylu neobarokowym, prawdopodobnie w 1913 lub 1923 r. Przekształcono wówczas elewacje pałacu upraszczając formę, wykonano nowy mansardowy dach, wymieniono stolarkę drzwiową i okienną, przekształcono wnętrze. Po II wojnie światowej majątek upaństwowiono, od 1973 r. wchodził w skład Kombinatu PGR w Łobzie następnie Radowie Małym a w pałacu mieściły się biura gospodarstwa, Klub Prasy i Książki „Ruch”, mieszkania pracowników, stołówkę i kuchnię.

Pałac na cokole z kamienia, podpiwniczony, murowany z cegły ceramicznej, otynkowany. Budynek na rzucie prostokąta z prostokątnym tarasem od frontu oraz werandą od ogrodu. Bryła budynku dwukondygnacyjna, z piwnicami, zamknięta dachem mansardowym tworzącym kondygnację strychową. W dachu lukarny w osiach elewacji, poza skrajnymi w elewacji frontowej i ogrodowej, dach pokryty blachą. Elewacje frontowa 10 osiowa z dwuosiowym pseudoryzalitem pośrodku poprzedzonym tarasem z dachem wspartym na czterech masywnych słupach i ogrodowa 9 osiowa z jednoosiowym pseudoryzalitem poprzedzonym werandą, elewacje boczne trzyosiowe, elewacje nie zdobione z detalem w postaci prostych opasek okiennych.

Powstanie parku datuje się na XVIII w.

Założenie parkowe skomponowane wzdłuż osi północ-południe, wytyczonej przez podłużną polanę przed ogrodową elewacją pałacu oraz aleję bukową biegnącą w kierunku południowym. Wzdłuż zachodniej granicy parku równoległe do drogi poprowadzona aleja obsadzona bukami od strony pałacu a od strony zewnętrznej kasztanowcami, wzdłuż granicy południowej luźny szpaler świerkowy, przy granicy wschodniej stare dęby. Drzewostan zróżnicowany, zwarty w południowej części parku złożony z drzew liściastych: buków, dębów, klonów, jaworów oraz iglastych: świerki. Układ alejek prostoliniowy, w części na wschód od pałacu podłużny staw.

Rekowo: kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1752 z 22.10.1957.

Kościół wybudowany w 1802 r., budowniczy kościoła nieznany. Po II wojnie poświęcony jako kościół katolicki.

Kościół orientowany, na ceglanej podmurówce, ściany konstrukcji ryglowej z wypełnieniem z cegły, kwatery międzyryglowe otynkowane i bielone, wieża oszalowana deskami z olistwowaniem. Kościół na rzucie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium od wschodu. Bryła kościoła jednokondygnacyjna z wyprowadzoną w licu ściany zachodniej prostokątną wieżą, przechodzącą w ośmiokątną ponad kalenicą dachu. Korpus zamknięty dachem dwuspadowym, trójpołaciowy nad prezbiterium, dach wieży dzwonowaty,

z ośmiopłociowym hełmem. Dachy pokryte blachą, szczyt od zachodu oszalowany deskami. Fasada jednoosiowa z prostokątnym otworem wejściowym, elewacje dłuższe trójosiowe, elewacje niezdobione – elementem dekoracyjnym jest konstrukcja faszynowa z belkami pomalowanymi na brązowo i otynkowanym na biało wypełnieniem.

Rekowo: park pałacowy

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1835 z 26.09.1979.

Pierwsza wzmianka o parku pochodzi z 1874 r. i wymienia powierzchnię parku (10,15 morgi). Park założony w II połowie XIX w. Założenie typu krajobrazowego, z aleją lipową wyznaczającą płd. i wsch. granicę oraz szpalerem świerkowym od płd. Obsadzony głównie bukami, brzoźami, dębami, kasztanowcami. Układ komunikacyjny założenia tworzą: aleja lipowa, biegnąca równolegle ze wschodnią granicą parku dochodząc do dużej polany wewnątrz parku; droga parkowa, przechodząca przez środek parku na jego osi podłużnej z północy na południe; droga polna do wsi Siedlice. Starodrzew parku zgrupowany w części północnej i wzdłuż granic parku, w części południowej duża polana.

Rogowo: kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. Michała Archanioła

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1754 z 12.09.1958.

Kościół ufundował Joachim Bathazar von Dewitz w latach 60-tych XVII w. jako kościół protestancki, w miejscu starszej drewnianej świątyni. Prace budowlane zakończono w 1696 r. W 1870 r. kościół regotycyzowano, skuto zewnętrzne tynki, odsłaniając ceglany watek muru a okna zakończono ostrołukowymi arkadami. Po II wojnie kościół przejęty przez kościół rzymskokatolicki i poświęcony 29.09.1945 r. Pod koniec lat 60-tych w kościele przeprowadzono prace remontowe.

Kościół orientowany, murowany z cegły, otynkowany. Na rzucie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i wieżą na rzucie prostokąta od zachodu. Bryła jednokondygnacyjna z dwukondygnacyjną wieżą, korpus zamknięty dachem dwuspadowym z trzema połaciami nad prezbiterium oraz dachem namiotowym nad wieżą, pokryte dachówką ceramiczną. Elewacje niezdobione, artykułowane profilowanym gzymsem koronującym, fasada jednoosiowa z wieżą składającą się z dwu części, dolnej cokołowej zwieńczonej gzymsem z otworami zamkniętymi łukami, ponad wejściem płyta herbowa, w górnej kondygnacji wieży na osiach wysmukłe blendy zwieńczone łukami odcinkowymi, w blendach po dwa niewielkie otwory okienne. Elewacja boczne trójosiowe z ostrołukowymi oknami, w osi elewacji południowej portal zwieńczony tympanonem mieści ostrołukowy otwór wejściowy. Elewacja prezbiterialna z dwoma ostrołukowymi oknami.

Siedlice: kościół ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki filialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1753 z 23.01.1958.

Kościół wybudowany w połowie XVIII w. – na datę budowy kościoła może wskazywać dzwon z datą 1664 r. ufundowany przez Konrada von Goltze, ówczesnego właściciela majątku. Budowniczy

kościółu nieznany. Po II wojnie przejęty przez katolików i wyświęcony jako kościół katolicki. Do kościoła od północy dobudowane współczesne przybudówki. Kościół orientowany, na ceglanej podmurówce, ściany konstrukcji ryglowej z wypełnieniem z cegły, kwatery międzyryglowe otynkowane i bielone, górna część wieży oszalowana deskami. Kościół na rzucie prostokąta z pięciobocznie zamkniętym prezbiterium od wschodu oraz prostokątną wieżą od zachodu. Bryła kościoła jednokondygnacyjna z dostawioną do ściany zachodniej prostokątną wieżą, przechodzącą w ośmiokątną ponad kalenicą dachu. Korpus zamknięty dachem dwuspadowym, nad prezbiterium pięciopłaciowy, dach wieży dzwonowaty, z ośmiopłaciowym hełmem z krzyżem na szczycie. Dachy nad korpusem nawy i prezbiterium pokryte dachówką ceramiczną, hełm wieży pokryty blachą. Fasada jednoosiowa z prostokątnym otworem wejściowym oraz w drugiej kondygnacji niewielkim okulusem (otwory akustyczne) w osi fasady, elewacje dłuższe dwuosiove z trójkątnymi nadprożami – elementem dekoracyjnym jest konstrukcja faszynowa z belkami pomalowanymi na brązowo i otynkowanym na biało wypełnieniem.

Siedlice: park dworski

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1856 z 19.09.1979.

Park o charakterze krajobrazowym bez wyraźnej kompozycji, założony w 2 połowie XIX w. Pierwsza wzmianka o parku pochodzi z 1874 r., kiedy podawana jest powierzchnia parku 14,24 morgi. Pod koniec XIX w. teren parku z uwagi na młode nasadzenia użytkowany był rolniczo. Park od północy graniczył z zabudowaniami folwarku, na terenie parku do lat 70-tych XX w. znajdował się dawny dwór, który został rozebrany. Zadrzewienie parku miało charakter typowo krajobrazowy, spełniało rolę ochronną dla sąsiedniej zabudowy i było przedłużeniem niedużego kompleksu lasów w kierunku północnym. Drzewostan w większości liściasty: lipa, buk, robinia akacjowa, z centralnie położonym stawem. Park posiadał skąpy układ komunikacyjny złożony z dwu dróg, z których jedną stanowiła droga dojazdowa do dawnego dworu.

Sienno Dolne: park dworski

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1834 z 26.09.1979.

Park o charakterze krajobrazowym, założony w 2 połowie XVIII w. Wzmianka o parku z 1874 r. podaje powierzchnię parku 3,14 morgi. Park od wschodu ogrodzony był murem z kamienia polnego, posiadał cechy założenia ogrodu krajobrazowego z końca XVIII w. o symetrycznie nasadzonych drzewach po obu stronach osi dworu. Dwór zajmował centralne położenie w parku z fasadą skierowaną w kierunku północno-zachodnim podkreślając osie widokowe od dworu na dolinę rzeki Dobrzenicy i tarasowo wynoszącą się zabudowę wsi i kościół. Na przełomie XIX i XX w. wzdłuż południowej granicy parku założono sad, który odgradzony był od pól szpalerem świerkowym, a od zachodu pojedynczymi dębami i krzewami. Wschodnią granicę wyznaczała droga do Rogowa. Po II wojnie do lat 60-tych park zachował swój wygląd, w dworze mieściła się szkoła podstawowa, w 1974 wykonano remont dworu, wyburzono zabudowania folwarku a na ich miejsce wybudowano nowe budynki

inwentarskie. Park nie pielęgnowany, nastąpił wypad starych drzew a podrosty powstałe po II wojnie zaciemniają dawny symetryczny układ wnętrza parku.

Sienno Górne: park dworski

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1832 z 26.09.1979.

Park o charakterze krajobrazowym, prawdopodobnie został założony w 1 połowie XIX w. z cechami założenia krajobrazowego. Wchodził w skład folwarku założonego w 1843 r., zajmując północną i zachodnią część osady. Wraz z dziedzińcem i zabudowaniami tworzył samodzielny układ przestrzenny położony w otoczeniu pól uprawnych i łąk. Park od strony łąki i gruntów ornych był otoczony murem z kamienia polnego. Do dworu wiodła zachowana częściowo aleja lipowa, która kończyła się przy małym gazonie przed dworem. Od północy i zachodu do dworu przylega otwarta przestrzeń polany parkowej, której południowe obrzeże wyznacza szpaler kasztanowca, od zachodu kępa bukowo-klonowa, od północy szpaler świerkowy. Od wschodu do polany przylega dawna łąka. Starodrzew zajmował zachodnią część założenia.

Po II wojnie dawny folwark rozparcelowano, część budynków inwentarskich o konstrukcji ryglowej została rozebrana. W parku wskutek braku opieki zatarcia uległ układ komunikacyjny.

Smorawina: park dworski

Wpis do rejestru zabytków pod nr 854 z 19.09.1979.

Park o charakterze krajobrazowym, założony w 2 połowie XIX w. Pierwsza wzmianka o parku pochodzi z 1874 r., kiedy podawana jest powierzchnia parku 4,66 morgi. Ten mały park zajmował północno-zachodnią część założenia dworskiego a jego starodrzew spełniał funkcję ochronną (od wiatru) dla dworu i budynków inwentarskich. Założony był na rzucie trójkąta prostokątnego i usytuowany w rozwidleniu dróg dojazdowych do osady. Od półn-wsch. granicę wyznacza szosa do Karnic i Karwowa, od południa i pół-zachodu aleja klonowa prowadząca do starego cmentarza ewangelickiego, od północy i zachodu park otaczają pola. Dwór usytuowany był przy południowej granicy parku i zamykał prostokąt podwórza folwarcznego otoczonego budynkami gospodarczymi. Na osi dworu, po jego północnej stronie znajdowała się polana, wokół której w skupinach rósł starodrzew zbudowany z rodzimych gatunków.

Strzmiele: kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny pw. Najświętszej Marii Panny i św.

Andrzeja

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1755 z 15.05.1956.

Pierwsza wzmianka o kościele pochodzi z 1248 r. kiedy Strzmiele otrzymało prawo miejskie. Obecny kościół został zbudowany w 1722 r. przez ówczesnego właściciela wsi Ernesta Adriana von Edlinga, jako kościół protestancki. Kościół zbudowano w miejscu średniowiecznego grodziska. Po II wojnie uszkodzony w znacznym stopniu został przejęty przez kościół katolicki i w latach 1995-96 przeprowadzono w nim gruntowne prace budowlane i w 1996 r. został

ponownie poświęcony. Kościół barokowy. Wraz z dworem umiejscowionym na płu-zach. od kościoła stanowi jeden zespół przestrzenny. Kościół orientowany, posadowiony na kamiennych fundamentach, murowany z cegły ceramicznej. Kościół wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta z pięciobocznie zamkniętym prezbiterium i ośmioboczną wieżą od zachodu. Bryła zwarta, korpus nawy jednokondygnacyjny zamknięty dachem dwuspadowym, wieża dwukondygnacyjna zamknięta dachem stożkowym, dachy pokryte dachówką ceramiczną. Elewacje boczne podzielona na pięć pól sześcioma lizenami, lizeny opinają także naroża prezbiterium, lizeny posiadają ceglane główce. Na lizenach wspiera się szeroki fryz i uskokowy gzyms koronujący. W osi elewacji południowej portal zwieńczony łukiem koszowym. Wszystkie otwory okienne zamknięte łukami odcinkowymi z kluczem.

Strzmielie : dwór, dwa pawilony (domki kawalerskie), park dworski w zespole

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1833 z 15.05.1956 oraz A-1833 z 12.12.1980 (park dworski).

Historia siedziby rodowej w Strzmielcu sięga XIV w., kiedy to wzmiankowany był zamek, zniszczony w 1393 r. Na przełomie XIV/XV w. na miejscu zamku wzniesiono dwór, wymieniany w źródłach w 1551 i 1583 r, przebudowany na pocz. XVII w. Obecna siedziba została wzniesiona na obszarze średniowiecznego grodziska, na miejscu wcześniejszych: zamku i dworu. Forma terenu uniemożliwiała rozbudowę poprzez dobudowę skrzydeł lub budynków gospodarczych. Obecny dwór jest obiektem kilkufazowym, zrealizowanym od początku XVIII w. do poł. XIX w. przez kilku właścicieli Strzmielców. Zasadnicza barokowa forma dworu powstała ok. 1780 r. po przejściu majątku przez rodzinę Loeper. Ostatnia przebudowa dworu pochodzi z poł. XIX w., kiedy to dostawiono przybudówkę północną. Po II wojnie dwór przejęty przez Skarb Państwa, w 1987 r. przejęty przez Archiwum Państwowe w Szczecinie.

Dwór posadowiony na kamiennych ławach fundamentowych, z cokołem z kamienia, ściany murowane z cegły ceramicznej. Korpus dworu na planie prostokąta, z pseudoryzalitem w ścianie południowej poprzedzonym tarasem z zabiegowymi schodami. Bryła zwarta, budynek podpiwniczony, jednokondygnacyjny, pseudoryzalit dwukondygnacyjny, całość zamknięta dachem mansardowym z mieszkalno-użytkowym poddaszem. Elewacje odrestaurowane, zachowują pierwotną kompozycję oraz stylizację. Elewacja frontowa 9 osiowa zaakcentowana dwukondygnacyjnym, trzyosiowym pseudoryzalitem ujętym boniami w narożach i profilowanym gzyms nad drugą kondygnacją, ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem z półkolistym wierzchołkiem i zdwojonymi lizenami. Otwory okienne z prostymi opaskami. Elewacja ogrodowa 4 osiowa zdominowana przez bryłę przybudówki. Elewacje szczytowe pierwotnie czteroosiowe, obecnie jednoosiowe z blendami. Wszystkie elewacje z gładko zacieranego tynku.

Dwa pawilony usytuowane w południowej części działki, w narożnikach, stanowią elementy pierwotnego założenia dworskiego i były to tak zwane domki kawalerskie, obecnie letnie pokoje gościnne. Budynki murowane, założone na planie kwadratu, jednownętrzne, o jednokondygnacyjnych

bryłach zamkniętych dachami czterosпадkowym pokrytymi dachówką ceramiczną. Elewacje bez detalu architektonicznego

Park został założony na przełomie XVIII/XIX w. i posiadał cech skromnego założenia krajobrazowego. Na planie sytuacyjnym wsi z 1890-92 r. sposób graficznego przedstawienia parku jest taki sam jak tereny ogrodów i sadów przyległe do zabudowań wsi, co świadczy o częściowo rolniczym użytkowaniu terenu parku.

Usytuowanie dworu w północnej części majdanu grodziska, które jeszcze pod koniec XVIII w. posiadało czynną fosę i wały nie wiązało dworu z wnętrzem parku i był on trudno dostępny bezpośrednio z dworu. Park o powierzchni ok 1,5 ha położony jest w płn części wsi, od południa przylega parcela kościelna, od zachodu dwór, od pld-zachodu teren parku graniczy z dawnym dziedzińcem folwarku, od wschodu i północy graniczy z ogrodem warzywnym i starym sadem oraz łąkami. Park został zdewastowany w latach 70-tych XX w.,

Wolkowo: park dworski

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1829 z 25.11.1978.

Park o naturalistycznym wyglądzie pochodzi z 1 połowy XIX w., założony na skłonie wzgórza, opadającego ku wschodowi, zajmuje południowo-wschodnią część wsi. Budynek dworu w południowej części założenia dworsko-parkowego, fasadą zwrócony w kierunku dawnego podwórza gospodarczego dawnego folwarku, przed fasadą znajdował się owalny podjazd, obsadzony drzewami, tworzącymi zieloną przesłonę rezydencji (drzewa wycięto). Park otacza dwór od pld i wschodu, rozciągając się na zewnątrz wschodniej pierzei podwórza gospodarczego. Do dworu prowadzi aleja lipowa, równoległe do niej, od północy biegnie aleja grabowa. Zadrzewienie składało się głównie rodzimych (lipa, dąb, buk, grab), wzbogaconych drzewami obcego pochodzenia (cisy, magnolie, dęby czerwone, kasztanowce i robienie). Ozdobą jest podłużny staw, z niewielką wyspą, dzielący park na dwie części różniące się ukształtowaniem terenu i gatunkami drzew.

Żelmowo: pałac i park w zespole

Wpis do rejestru zabytków pod nr A-1842 z 7.08.1996 (pałac) oraz A-1842 z 18.09.1979 (park).

W 1892 r. dobra żelmowskie zostały przejęte przez Gephardta Schultz i na początku XX w. wzniesiono pałac, na fundamentach wcześniejszej budowli. Do II wojny światowej pałac pełnił funkcję rezydencji szlacheckiej. Pałac podpiwniczony, posadowiony na kamiennych ławach fundamentowych, murowany z cegły ceramicznej, otynkowany. Pałac na nieregularnym rzucie, którego obrys skomponowano na planie zbliżonym do wydłużonego prostokąta – korpus pałacu założony na wcześniejszej budowli (stare mury piwnicy), obudowany z trzech stron

przybudówkami i ryzalitami, od płn-zachodu ganek, od pld-wschodu płytki ryzalit, przy szczycie pld-

zachodnim przybudówka, która stanowi podstawę wieży. Bryła masywna, nieregularna, rozczłonkowana, dwukondygnacyjna zamknięta dachem dwuspadowym. Elewacje uproszczone, frontowa 10-osiowa, arytmiczna, zaakcentowana 3 osiowym i 3 kondygnacyjnym pseudoryzalitem z trójkątnym szczytem, ryzalit poprzedzony gankiem, elewacja parkowa 11 osiowa, nieregularna, z tarasem. Elewacja płd-zachodnia trzyosiowa z centralnie wyprowadzoną 8-boczną wieżą zwieńczoną ostrosłupowym hełmem z latarnią. Wszystkie elewacje artykułowane gzymsem koronującym, otwory ujęte prostymi opaskami oraz profilowanymi parapetami.

Park krajobrazowy o cechach założenie angielskiego założony w I połowie XIX w. Pierwsza wzmianka o parku z 1874 r., w którym wymienia się jego powierzchnię liczącą 23,24 morgi. Park o powierzchni 5,5 ha znajduje się w środku osady, po obu stronach drogi. W układzie parku można wyróżnić część północną z pałacem i część południową, w której znajdowała się oranżeria. Część północna ogrodzona murem z kamienia polnego, pałac znajduje się na polanie, w pobliżu południowo-zachodniej bramy wjazdowej, z gazonem od strony podwórza folwarku, drogi dojazdowe kończą się pochylnią podjazdu przed głównym wejściem do pałacu. Wzdłuż dróg dojazdowych rosły szpalery lipowe, tworzące kurtynę widokową na osi pałacu. Wzdłuż muru ogrodzeniowego, przy drodze rośnie szpaler kasztanowca, po przeciwnej stronie osi w części płn-wschodniej w pobliżu gorzelnii rosną drzewa iglaste. Od strony południowej przy pałacu polana z bukami, dębami czerwonymi i szypułkowymi, świerki, brzozy. Część południowa o nieznacznym nachyleniu w kierunku południowym, ogrodzona niskim murem kamiennym, środkowa część z polaną, w pobliżu narożnika wschodniego mały bezodpływowy staw, z pomnikowymi dębami w części południowej

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Radowo Małe oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (Strength – siła, Weakness - słabość, Opportunity - szansa, Threat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowiącego prawa, niewystarczającej presji ze strony aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

MOCNE STRONY Gminy Radowo Małe	SŁABE STRONY Gminy Radowo Małe
• atrakcyjne dla rozwoju turystyki walory przyrodnicze i krajobrazowe terenów gminy, sprzyjające rozwojowi agroturystyki, turystyki weekendowej z naciskiem na zdrowy styl życia i wypoczynek na łonie natury • bliskość Szczecina jako ośrodka pełniącego rolę metropolitalną • bliskość dużych miast	• niewykorzystany potencjał rozwoju turystyki – w tym agroturystyki; • niski wskaźnik obszarów prawnie chronionej przyrody • brak infrastruktury turystycznej: lokali gastronomicznych, campingów, pensjonatów, hoteli • mała baza gospodarstw agroturystycznych, miejsc noclegowych

• zasoby kulturowe gminy: zabytkowe parki krajobrazowe, architektura rezydencjalna, kościoły, cmentarze • potencjał rozwoju infrastruktury turystycznej na bazie istniejących obiektów, na przykład pofolwarcznych • istniejąca infrastruktura szlaków rowerowych sprzyjająca rozwojowi turystyki kwalifikowanej • LGD „Centrum Inicjatyw Wiejskich” jako animator i organizator pasm turystycznych na terenie Gminy Radowo Małe i gmin sąsiadujących • ciekawe najdawniejsze dzieje terenów Gminy z grodziskiem Smorawinie, Strzmielu; • aktywność mieszkańców gminy przejawiająca się w działalności organizacji i stowarzyszeń • prężnie działające instytucje kultury: Gminnego Centrum Kultury i Biblioteki Publicznej w Radowie Małym, mające na celu rozwijanie świadomości kulturowej mieszkańców, wzmocnienia więzi z miejscem zamieszkania • potencjał wytyczenia nowych szlaków pieszo-rowerowych w oparciu o tereny przyrodnicze, zabytki gminy oraz miejsca historycznych wydarzeń • aktualna gminna ewidencja zabytków nieruchomości • ciekawa historia terenów gminy mająca duży potencjał dla inicjatyw popularyzatorskich historii gminy, np. historia Sydonii • nastawienie na rozwój rolnictwa ekologicznego • liczne cmentarze protestanckie (w tym rodowe), parki, zespoły folwarczne których obecność uatrakcyjniła szlaki turystyki pieszej i rowerowej • aktywna i zaangażowana społeczność lokalna udzielająca się w lokalnych stowarzyszeniach (np. w Kołach Gospodyń Wiejskich)	• położenie na uboczu głównych powiązań komunikacyjnych województwa zachodniopomorskiego • brak lokalnego produktu, kojarzonego z gminą, na przykład produktu kulinarnego • sezonowość ruchu turystycznego • brak dostępu do obiektów zabytkowych w rejestrze zabytków, które są w posiadaniu prywatnym • wysoki koszt rewaloryzacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych • niewykorzystanie przez sąsiadujące samorządy formy ochrony krajobrazu kulturowego polegającej na utworzeniu parku kulturowego • niewystarczające wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego gminy oraz sąsiadujących gmin w ramach Lokalnej Grupy Działania „Centrum Inicjatyw Wiejskich”, brak wypracowanej i popularyzowanej marki regionu, brak promocji i informacji na temat obszaru, • brak nowoczesnej informacji turystycznej – nieatrakcyjna oferta edukacyjna dla młodzieży i dorosłych: brak folderów, ulotek, „gadżetów” promujących gminę • brak skutecznego systemu zachęt ze strony państwa do podejmowania prac adaptacyjnych, konserwatorskich w obiektach zabytkowych • niewiedza właścicieli obiektów zabytkowych o obowiązkach wynikających z figurowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków, • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • wsparcia finansowego na ich realizację • niewystarczające działania związane z promocją gminy: brak zintegrowanego podejścia do turystyki, to

• dobre warunki edukacyjne w gminie • kalendarz imprez cyklicznych organizowanych i współorganizowanych przez Gminę Radowo Małe, • aktywni i skuteczni w pozyskiwaniu środków zewnętrznych samorządowcy oraz przedsiębiorcy i aktywni mieszkańcy działający w organizacjach pozarządowych, między innymi w Lokalnej Grupie Działania „Centrum Inicjatyw Wiejskich” • wysokie kompetencje oraz przychyłność władz samorządowych • niski poziom zadłużenia Gminy • wzrost wykształcenia i zamożności obywateli • przedsiębiorczość i powszechna zaradność społeczeństwa • brak uciążliwego przemysłu • wysoki poziom bezpieczeństwa (niski poziom przestępczości)	jest kompleksowej oferty turystycznej np.: regionu, w tworzeniu której uczestniczą podmioty gospodarki turystycznej, instytucje społeczne i instytucje publiczne • brak aktywności ze strony lokalnych stowarzyszeń w promocji gminy, współpracy z organizacjami otoczenia biznesu i tworzenia oferty inwestycyjnej gminy • niewystarczająca promocja atrakcji turystycznych i brak sieciowania usług na obszarze LGD – brak organizatora turystyki • niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • zanikanie dawnej zabudowy wskutek nieskutecznych zapisów w istniejących dokumentach planistycznych • kształtowanie nowej zabudowy wsi, bez uwzględniania tradycji budowlanej • niska skuteczność ochrony obszarowej środowiska kulturowego (znacznie niższa w stosunku do ochrony środowiska przyrodniczego) • nieskuteczna ochrona najcenniejszych zabytków wpisanych do rejestru zabytków skutkująca złym stanem zachowania i dewastacją najcenniejszych zabytków w gminie
SZANSE	ZAGROŻENIA
• integracja europejska i możliwość pozyskania funduszy unijnych w ramach perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój • liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe • potencjał współpracy i Jednostkami Samorządu Terytorialnego na bazie LGD „Centrum Inicjatyw Wiejskich” na rzecz długofalowych przedsięwzięć	• skomplikowane procedury ubiegania się o środki unijne • ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych • obawa samorządu przed utworzeniem Parku Kulturowego jako formy ograniczającej swobodę inwestowania • Brak wypromowanej i stabilnej marki produktu lokalnego, również w sferze usług

marketingowych, rozwoju turystyki dla gmin współuczestniczących w LGD, • moda na turystykę „Blisko Natury” oraz turystykę weekendową oraz moda na zdrowy i ekologiczny styl życia • atrakcyjna historia terenów gminy umożliwiająca wytyczenie ścieżek edukacyjnych • wykorzystanie miejsc historycznych do organizacji imprez o charakterze lokalnych jak i ponadregionalnym, na przykład interesująca i „nośna” Historia Sydonii organizowana w Strzmielu • rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym • rozwój turystyki oraz rozwijająca się agroturystyka na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy • możliwość wykorzystania walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego do rozwoju agroturystyki • wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana, np. rowerowa, nordic-walking, a także wypoczynek sobotnio-niedzielny dla mieszkańców miast) • postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego • dostęp do informacji i zasobów sieciowych • duża otwartość młodych mieszkańców na nowe techniki przekazu medialnego • kultywowanie tradycji, świadomość tożsamości lokalnej • wykształcona kadra urzędników samorządowych • współpraca z sąsiednimi gminami w celu podejmowania wspólnych inicjatyw • promocja gminy poprzez uczestnictwo w różnych imprezach kulturalnych, sportowych itp. • istnienie na bieżąco aktualizowanych stron internetowych gminy i placówek gminnych	• niewystarczające inwestycje z zakresu turystyki • niekorzystne zmiany demograficzne w gminie – spadek liczby dzieci i młodzieży oraz osób w wieku produkcyjnym, któremu towarzyszy wzrost udziału osób starszych • zbyt mała liczba miejsc pracy w gminie skutkująca bezrobociem • pogłębiające się zjawiska wykluczenia społecznego (związane m.in. z brakiem zatrudnienia, ubóstwem, trudnościami w zapewnieniu właściwej opieki społecznej i medycznej dla osób starszych), zjawisko wykluczenia cyfrowego • rozluźnienie się więzi rodzinnych i brak przywiązania do miejsca zamieszkania • polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji • niedorozwój usług i infrastruktury dla rozwoju turystyki • niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego • niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów • niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych • niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • skomplikowane procedury ubiegania się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne • zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych

• możliwość stworzenia kompleksowej spójnej i nowoczesnej polityki informacyjnej władz gminy na bazie Lokalnej Grupy Działania „Centrum Inicjatyw Wiejskich”	

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radowo Małe wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, a szczególnie są zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022.

W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Radowo Małe został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Radowo Małe na lata 2021-2024:

„Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Radowo Małe w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy”

W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają cele szczegółowe, wśród których należy wymienić:

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi;

Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej;

Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych;

Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi			
Kierunki działań:	Działania:	Odpowiedzialni za realizację, współdziałający	Źródło finansowania
1. Ochrona nieruchomego dziedzictwa materialnego	Podjęcie działań analitycznych nad ewentualnym utworzeniem Parku Kulturowego „Kraina Borków” – zapisanego jako OKK16 (Obszar Kulturalno-Krajobrazowy) w planie zagosp. woj. zachodniopomorskiego	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	aktualizacja wykazu zabytków nieruchomych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Radowo Małe pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

	aktualizacja rysunku w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Radowo Małe o wszystkie stanowisk archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków Gminy Radowo Małe	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	aktualizacja wykazu zabytków nieruchomych w „Planie ochrony zabytków gminy Radowo Małe na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” obejmującego ochronę i zabezpieczenie przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	we współpracy ze Starostą Łobeskim czytelne oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków - forma oznakowania oraz treść powinna być uprzednio uzgodniona z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Szczecinie	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ, MKiDN
	prowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych zabytkowej zieleni będących własnością gminy (cmentarze ewangelickie).	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ, MKiDN
	prowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych na zabytkowych cmentarzach ewangelickich ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	pozyskiwanie informacji na temat obiektów wpisanych do rejestru – w cyklach najrzadziej dwuletnich - o przeprowadzonych pracach remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	pozyskiwanie informacji na temat obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków – w cyklach najrzadziej dwuletnich – objazd wszystkich obiektów ujętych w GEZ, monitoring pod kątem pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Monitoring wizyjny obiektów zabytkowych: nieruchomych i ruchomych	w miarę możliwości i posiadanych środków pomoc w realizacji przedsięwzięć mających na celu objęcie obiektów wpisanych do rejestru zabytków (kościół, dwory, pałace) monitoringiem wizyjnym	właściciele obiektów zabytkowych	Dotacje ZWKZ, MKiDN

3. Ochrona zabytków ruchomych	ujęcie wykazu zabytków nieruchomości w Planie ochrony zabytków gminy Radowo Małe na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z uwzględnieniem zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	
4. Ochrona zabytków archeologicznych	ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed zniszczeniem wskutek eksploatacji kopalin (piasku) oraz przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	objęcie nadzorem miejsc eksploatacji kopalin (piasku) poprzez akcję informacyjną o prawnym wymogu poinformowania ZWKZ lub wójta gminy o odkryciu zabytków archeologicznych i konieczności wstrzymania prac eksploatacyjnych	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	upublicznianie w lokalnych publikatorach, na stronach internetowych informacji o odkryciach archeologicznych w celu kreowania właściwych wzorów zachowań wobec materialnych pozostałości dziedzictwa kulturowego,	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
5. Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, inwentaryzacja zabudowań pofolwarczych oraz tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, w uzgodnieniu z Zachodniopomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz ujęcie ich w gminnej ewidencji,	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	stałe uwzględnianie w aktualizowanych dokumentach planistycznych gminy ochrony dziedzictwa kulturowego gminy poprzez zamieszczanie aktualnego wykazu obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy – na przykład zainicjowanie przez Urząd Gminy akcji	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

	skanowania zdjęć z archiwów rodzinnych, przedstawiających miejscowości gminy Radowo Małe, ale także mieszkańców gminy przy ich zajęciach codziennych, obchodzonych uroczystościach, świętach itp., oraz organizowanie wystaw o charakterze tematycznym w szkołach i ośrodkach życia kulturalnego,		Dotacje ZWKZ, MKiDN
	nawiązanie kontaktu z Archiwum Państwowym w Szczecinie Ekspozytura w Strzmielu w celu opracowania optymalnych działań mających na celu digitalizację zasobów dziedzictwa kulturowego gminy (akcja skanowania zdjęć)	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ, MKiDN
6. Pielęgnacja tradycji, obrzędowości	promocja i wspieranie twórczości ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczaję całoroczne na wsi, przyśpiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne mieszkańców	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich,	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ, MKiDN
	wypracowanie z lokalną społecznością (np. na Dożynkach Gminnych lub podobnych uroczystościach lub w formie otwartego konkursu skierowanego do mieszkańców gminy) lokalnego produktu kulinarnego i jego zarejestrowanie na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi lokalnych produktów,	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich, LGD	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ,
Cel 2:			
Kształtowanie tożsamości regionalnej			
1. Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	organizowanie lekcji poświęconych tradycji kulturalnej gminy, regionu z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o dawnych zwyczajach: dorocznych, świątecznych itp ,	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ, MKiDN
	inicjowanie i pomoc w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym w placówkach szkolnych, biblioteki gminnej – np. wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ, MKiDN
2. Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne, tradycje,	organizowanie konkursów i wystaw dotyczących dziedzictwa i tradycji związanych z historią terenów dzisiejszej gminy – na przykład zorganizowanie na stronach internetowych gminy konkursów z miejsc uwiecznionych na starych	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

	zdjęciach, zwyczajów dorocznych z wprowadzeniem zasady, że każdy uczestnik konkursu otrzymuje nagrodę		
3. Wykorzystanie pamięci historycznej do integracji społeczności lokalnej i popularyzacji dziedzictwa kulturowego	Organizowanie i aktywne uczestnictwo Gminy Radowo Małe w „Spotkaniach z historią Sydonia” wprowadzenie tego wydarzenia do kalendarza stałych imprez na terenie gminy	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ, MKiDN,
	Współorganizowanie imprez plenerowych towarzyszących Spotkaniom z historią Sydonia”	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne ZWKZ	Budżet Gminy
3. Zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz kultury	wspieranie i promowanie działalności artystycznej, w tym amatorskiej, m. in. poprzez konkursy i wystawy z wprowadzeniem zasady, że każdy uczestnik dostaje nagrodę	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych			
1. Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe	poinformowanie właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej (kiedy takie programy się pojawiają),	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	
2. Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju	wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, wiejskiej, sentymentalnej, tematycznej – np. archeologicznej – poprzez udostępnianie stron internetowych gminy organizatorom takich akcji;	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Radowo Małe i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy

przemysłów kultury i czasu wolnego	współpraca z organizatorami turystyki oraz zagospodarowania czasu wolnego działających lub zamierzających działać na terenie gminy	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Radowo Małe i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
3. Tworzenie pasm turystyczno-kulturowych	promocja na stronach internetowych gminy szlaków turystyki kulturowej w oparciu o atrakcje gminy Radowo Małe na przykład szlaku dworów i pałaców, szlaku parków, szlaku cmentarzy wiejskich (ewangelickich), szlaku dawnych folwarków, szlaku zabytków archeologicznych – włączając rozpoznane grodziska, cmentarzyska kurhanowe	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	
	promocja na stronach internetowych gminy ciągów wydarzeń w miejscowościach położonych na obszarach poszczególnych pasm, na przykład szlakiem architektury dworskiej i pałacowej; szlakiem parków, cmentarzy, folwarków	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	
	publikacja map i planów z umiejscowieniem obiektów czy wydarzeń historycznych włączonych do pasa turystyki kulturowej; np. zaczynając od publikacji na stronach internetowych gminy,	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
4. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego poprzez organizację wydarzeń kulturalno-historycznych w miejscach historycznych	Organizowanie i aktywne uczestnictwo Gminy Radowo Małe w „Spotkaniach z historią Sydonia” i plenerowych imprez towarzyszących temu wydarzeniu	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje ZWKZ, MKiDN,
Cel 5:			
Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz	współpraca z Katedrą Archeologii Uniwersytetu Szczecińskiego w zakresie promocji i popularyzowania na stronach internetowych metod dokumentowania zabytków i prospekcji terenowej, np. pozyskiwania danych skaningu laserowego i ich roli dla prospekcji w lasach i innych trudno dostępnych miejscach i udostępnienie stron	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	

różnorodnych form edukacji społecznej	internetowych gminy dla ich prezentacji		
	podjęcie działań wspólnie z Katedrą Archeologii Uniwersytetu Szczecińskiego w sprawie zorganizowania np. w Szkole w Radowie Małym stałej ekspozycji poświęconej Skarbowi z Orla: historii pozyskania i odzyskania zabytków, prezentacji zdjęć zabytków i tła kulturowego epoki znaleziska	Gmina Radowo Małe – jako inicjator,	Dotacje ZWKZ, MKiDN
2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości	szeroka prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, publikowanie treści zapomnianych już tradycyjnych pieśni itp. na stronach internetowych gminy	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	
3. Wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego	wspieranie inicjatyw badawczych Katedry Archeologii Uniwersytetu Szczecińskiego, służących pogłębieniu wiedzy o najdawniejszej przeszłości gminy oraz informowanie o prowadzonej współpracy na stronach internetowych – na przykład poprzez założenie wirtualnej strony internetowej „Skarb z Orla”, na której udostępniano by informacje o badaniach wykopaliskowych, technikach badawczych, problematyce ochrony dziedzictwa archeologicznego	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Finansowanie zewnętrzne (ZWKZ, MKiDN), Budżet Gminy
	wsparcie młodzieży studiującej kierunku historyczne do włączenia się do programów badawczych i dokumentacyjnych, np. poprzez umożliwienie publikacji na stronach internetowych gminy – poinformowanie o takiej możliwości na stronie internetowej gminy	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 6:			
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji gminy wykorzystującej bogactwo dziedzictwa	Prezentacja na sprofilowanych stronach internetowych gminy informacji na temat obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, tradycyjnych form budownictwa	Gmina Radowo Małe i jej jednostki organizacyjne	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy

materialnego i niematerialnego gminy	Organizowanie i aktywne uczestnictwo Gminy Radowo Małe w „Spotkaniach z historią Sydonia” wprowadzenie tego wydarzenia do kalendarza stałych imprez na terenie gminy	Gmina Radowo Małe i jej jednostki organizacyjne	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
2. Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych z informacją, na temat bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności dla osób niepełnosprawnych	Gmina Radowo Małe, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
3. Współpraca z sąsiednimi gminami należącymi do LGD „Centrum Inicjatyw Wiejskich” w zakresie wspólnej promocji regionu	na bazie przynależności do LGD „Centrum Inicjatyw Wiejskich” nawiązanie współpracy z gminami należącymi do LGD w celu wypracowania wspólnych przedsięwzięć promujących region	Gmina Radowo Małe we współpracy z gminami należącymi do LGD „Centrum Inicjatyw Wiejskich”	Dotacje ZWKZ, MKiDN

Katalog działań należy traktować jako propozycję, wybór kierunków działań do realizacji uzależniony będzie od możliwości finansowych Gminy.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Radowo Małe stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że zakreślone w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

1) instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych

- aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
- tworzenie parków kulturowych,
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
- wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;

2) instrumentów finansowych

- m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,

- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;

3) instrumentów koordynacji

- m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi;

4) instrumentów społecznych

- działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi,

5) instrumentów kontrolnych

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Radowo Małe.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2025-2028.

Nazwa celu	Wskaźnik
Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nim	1. Czy podjęto analizy dotyczące utworzenia Parku Kulturowego „Kraina Borków”? 2. Czy zaktualizowano wykazy zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Radowo Małe pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków? 3. Czy zaktualizowano wykazy zabytków w Planie ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Radowo Małe i czy uwzględniono w nim ochronę zabytków nieruchomości? 4. Czy są oznakowane zabytki wpisane do rejestru zabytków? 5. Czy prowadzono prace pielęgnacyjne zabytkowej zieleni i z jaką regularnością ? 6. czy prowadzono prace porządkowe na zabytkowych cmentarzach będących w Gminnej Ewidencji Zabytków i z jaką regularnością? 7. Czy prowadzono monitoring stanu zachowania i prowadzonych prac remontowo-budowlanych obiektów wpisanych do rejestru zabytków i obiektów ujętych w GEZ , jak często? 8. czy objęto monitoringiem wizyjnym najcenniejsze obiekty zabytkowe na terenie gminy, i jakie? 9. Czy poinformowano właścicieli i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru o wymogach prawa związanych z posiadaniem obiektów zabytkowych?

	10. Czy na stronie internetowej gminy znalazła się informacja dotycząca zagrożenia niszczenia stanowisk archeologicznych przez tzw. detektorystów? 11. Czy odbyły się wizytacje obiektów będących w gminnej ewidencji zabytków? 12. Czy dokonano nowych wpisów obiektów do gminnej ewidencji zabytków i czy wykonano dla nich karty adresowe? 13. Czy przystąpiono do akcji dygitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego: - skanowania zdjęć udostępnionych z archiwów rodzinnych; - publikowania zeskanowanych zdjęć 14. Czy wypracowano z lokalną społecznością lokalny produkt kulinarny i zarejestrowano na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi lokalnych produktów?,
Pomoc w kształtowaniu tożsamości regionalnej	1. Liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (lekcje muzealne, warsztaty, konkursy, wystawy, inscenizacje) 2. czy gmina organizowała Spotkania z historią Sydonia”? imprezy plenerowe towarzyszące Spotkaniom? 3. czy gmina wspierała inne inscenizacje?
Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy opublikowano na stronie internetowej gminy Gminny Program Opieki nad Zabytkami? 2. Liczba konkursów związanych z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego
Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	1. Czy poinformowano właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania środków na prace remontowe – kiedy takie programy się pojawiają, 2. Liczba wystaw stałych i czasowych (w szkole, bibliotece) poświęconych dziedzictwu kulturowemu gminy 3. Liczba tras rowerowych, ścieżek przyrodniczych na których znajdują się tablice informacyjne propagujące dziedzictwo kulturowe i zasoby przyrodnicze gminy
Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	1. Liczba artykułów, publikacji na stronach internetowych Urzędu Gminy dotyczących dziedzictwa kulturowego zainicjowanych przez władze samorządowe; 2. Liczba akcji edukacyjnych na rzecz dziedzictwa kulturowego (na przykład lekcje muzealne); 3. Liczba akcji edukacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych dotyczących zasad konserwatorskich (na przykład na stronach internetowych Gminy)
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy w ramach portalu internetowego Gminy prowadzone są zakładki sprofilowane dotyczące dziedzictwa kulturowego? 2. Liczba akcji propagujących szlaki kulturowe i ich tworzenie 3. Liczba akcji promujących turystykę kulturalną o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym 4. Liczba wspólnych akcji promocyjnych regionu z sąsiednimi gminami 5. Liczba współorganizowanych przez Urząd Gminy wydarzeń kulturalnych.

Obowiązek sprawozdawczy z wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021, poz. 710):

Art. 87:

5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W chwili obecnej znajdujemy się na progu perspektywy finansowej Unii Europejskiej na lata 2021-2027 i nie jest możliwe wskazanie konkretnych programów pomocowych, z jakich będzie możliwość skorzystania. Możemy przypuszczać, że pozostaną programy finansowane z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego,
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, oraz
- centralne programy operacyjne.

Poniższe informacje zaczerpnięto ze strony Narodowego Instytutu Dziedzictwa (https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zaradcow/finansowanie-opieki-nad-zabytkami/)

Podstawowym źródłem finansowania opieki nad zabytkami są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz poszczególnych samorządów. Finansowanie opieki nad zabytkami z tych źródeł odbywa się na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organ stanowiący - gminy, powiatu, samorządu województwa.

Wymienione jednostki organizują corocznie nabory wniosków. Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu. Szczegółowy wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu określa art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;

9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.) Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

priorytet „Ochrona zabytków”, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, **priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”**, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;

- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Należy jednak zaznaczyć, że bieżące programy w ramach środków pochodzących z Unii Europejskiej ulegają zakończeniu wraz z końcem 2020 roku, należy więc oczekiwać na informacje dotyczące ich kontynuacji bądź powstaniu nowych programów w ramach nowej perspektywy budżetowej Unii na lata 2021-2027.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2020 poz. 713) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy. Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały. Wojewódzki Konserwator Zabytków nie może udzielać dotacji na prace przy tych obiektach.

Gmina Radowo Małe uchwaliła uchwałą nr IV/31/2019 Rady Gminy Radowo Małe z dnia 28 marca 2019 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (publikacja Dz. Urz. Woj. Zachodniopomorskiego z 2019 r., poz. 1703).

11. Bibliografia

- 1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r**
(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483>
- 2. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1220 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971410943>
- 3. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**
(Dz. U. z 2021, poz. 710) wraz z aktami wykonawczymi do ustawy
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568>
- 4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 713 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900160095>
- 5. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**
(Dz. U. z 2021 r. poz. 741).
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20030800717>
- 6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1333 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19940890414>

7. **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1219 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627>
8. **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 55 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040920880>
9. **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1990 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971150741>
10. **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19911140493>
11. **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 902)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024>
12. **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
(Dz. U. z 2019 r. poz. 1479)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970850539>
13. **Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330390311>
14. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1057)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>
15. **Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**
(Dz. U. z 2019 r. poz. 1170 oraz z 2021 r. poz. 401)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031>
16. **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808>
17. **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030**
http://rpo2020.lubuskie.pl/wp-content/uploads/2013/01/Koncepcja_Przestrzennego_Zagospodarowania_Kraju_203013.pdf
18. **Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”**
http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
19. **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.**
<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20170000260>
20. **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030**
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20200001060>
21. **Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**
https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
22. **Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030**
<http://bip.rbip.wzp.pl/artukul/strategia-rozwoju-wojewodztwa-zachodniopomorskiego-do-roku-2030>

23. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego (PZPWZ)

<http://rbgp.pl/pzpwz/>

24. Lokalna Grupa Działania „Centrum Inicjatyw Wiejskich”

<http://www.lobez.org/>

25. Kontrakt Samorządowy Strefa Centralna

<http://eregion.wzp.pl/kontrakt-samorzadowy-stefa-centralna>

26. zagospodarowanie przestrzenne BIP Gminy Radowo Małe

<https://bip.radowomale.pl/dokumenty/menu/93>

27. Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Radowo Małe na lata 2020-2030

<https://bip.radowomale.pl/dokumenty/1348>

28. Gminne Centrum Kultury i Biblioteka Publiczna

<https://bip.radowomale.pl/dokumenty/menu/45>

Uzasadnienie

Gmina zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w zakresie zadań własnych realizuje sprawy dotyczące zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami nakłada na Gminę art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami. Stanowi on, że Wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Program przedstawiany jest Radzie Gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Celem programu jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami w Gminie. Analiza zasobów kulturowych Gminy pozwala wyznaczyć kierunki działań w obszarach zachowania dziedzictwa kulturowego. Określone w programie działania zmierzające do zachowania i poprawy stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Radowo Małe przyczynią się do podniesienia świadomości tożsamości kulturowej, atrakcyjności turystycznej Gminy oraz jej promocji w regionie. Gminny program opieki nad zabytkami daje możliwość ubiegania się o środki zewnętrzne na renowację obiektów zabytkowych.

W związku z powyższym podjęcie przedmiotowej uchwały jest zasadne.

Uzasadnienie podpisał Wójt Gminy Mariusz Sira.